

Raziskovanje fenomena Festivala EXIT

Istraživanje fenomena Festivala EXIT

**Reflections of the phenomenon
of music Festival EXIT**

Petrovardinsko pleme / Petrovaradin Tribe

Uredništvo / Redakcija / Editorial Board:

Anja Bizjak, Bara Kolenc, Žolt Lazar, Rajko Muršič, Teofil Pančič, Drago Pintarič, Želimir Žilnik

Glavni in odgovorni urednik / Glavni i odgovorni urednik / Editor and Chief:

Drago Pintarič

Oblikovanje / Dizajn / Design:

Bojan Matjašič

Prevod / Translations:

Anja Bizjak, Drago Pintarič

Lektoriranje / Lektorisanje / Language corrections:

Anja Bizjak (English), Jure Koritnik (slovenščina), Marko Cvejič (srpščina), Anđelija Vučurević

Izdal / Izdao/ Published by: **KUD Pozitiv, Ljubljana**

Tisk / Štampa / Printed by: **Prografika**

Naklada / Tiraž / Number of copies: **500**

Ljubljana 2005

Kataloški zapis / Catalogue Data:

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

316.723(497.1)

PETROVARDINSKO pleme = Petrovardin tribe / [uredništvo Anja

Bizjak ... [et al.] ; prevod Anja Bizjak, Drago Pintarič]. -

Ljubljana : KUD Pozitiv, 2005

ISBN 961-238-532-7

1. Vzp. stv. nasl. 2. Bizjak, Anja, 1979-

222732544

Za pomoč pri realizaciji projekta so zaslužni / Za pomoč pri realizaciji projekta zaslužni su
/ Thanks to:

Akademski filmski centar Beograd

Art Klinika Novi Sad

Galerija ŠKUC, Ljubljana

Kino Dvor, Ljubljana

Založba Menart, Ljubljana

Nika Records, Ljubljana

Emir Beširević, Primož Bezjak, Petar Blagojević, Siniša Bokan, Bojan Bošković, Ivana Branovački, Nikola Đurić, Jure Koritnik, Vera Kraševac, Sara Matijević, Miša Milošević, Rastko Močnik, Jožko Pajer, Manja Petelin, Darja Radić, Robi Radić, Viktor Radić, Jurij Rudolf, Mirko Sebić, Tomica Suljić, Erika Šešek, Tomaž Štručl, Bobo Tours, Danijel Vovk, Grega Zavčer, Maša Žilnik ...

Sadržaj

Umjesto uvoda: Intervju sa Edom Maajko	6
Javna tribina: Petrovaradin Tribe	8
Uvod	8
Žolt Lazar: Struktura posetilaca novosadskog EXIT festivala	9
Rajko Muršić: Exit kao postsubkulturni izraz popularnog i plemenskog	16
Teofil Pančić: politički kontekst Exita ili kako sačuvati subverzivnost	21
Mirko Sebić: Exit između civilnog i korporacijskog identiteta	24
Tina Leisch: Exit kao manifestacija mase	26
Drago Pintarić: Exit kao 'ex-jugoslovenska' komunikacija mladih	30
Tomislav Šuljić: Geokulturni značaj Exita	34
Želimir Žilnik: Emancipatorska uloga Exit-a	38
Polemika Leisch-Pančić	42
Žolt Lazar: Zaključak	46
Teofil Pančić: Kontra 'kulturni smrti'	48
Bara Kolenc, udeleženka projekta: Fenomen EXIT - lični pogled	50
Drago Pintarić: Prilog projektu	54
Drago Pintarić: Projekat Petrovaradinsko pleme / kratki opis (sinopsis)	60
Projektni tim po alfabetskom redu, sa napomenom autorskog priloga u projektu	62

Vsebina

Namesto uvoda: Intervju z Edom Maajko	7
Okrogla miza: Petrovaradinsko pleme	9
Žolt Lazar: Struktura obiskovalcev novosadskega festivala EXIT	9
Rajko Muršić: Exit kot postsubkulturni izraz popularnega in plemenskega	17
Teofil Pančić: Politični kontekst Exita ali kako ohraniti subverzivnost	22
Mirko Sebić: Exit med civilno in korporacijsko identiteto	25
Tina Leisch: Exit kot manifestacija mase	27
Drago Pintarić: Exit kot 'ex-jugoslovanska' komunikacija mladih	31
Tomislav Šuljić: Geokulturni značaj Exita	35
Želimir Žilnik: Emancipatorska vloga Exita	39
Polemika Leisch-Pančić	43
Žolt Lazar: Zaključek	47
Teofil Pančić: Kontra 'kulturni smrti'	49
Bara Kolenc: Fenomen EXIT - osebni pogled	51
Drago Pintarić: Projektu ob rob	55
Drago Pintarić: Projekt Petrovaradinsko pleme / povzetek	61
Projektni tim po abecednem vrstnem redu, z navedbo avtorskega prispevka v projektu	63

Contents

Instead of Introduction: Interview with Edo Maajka	67
Round Table: Petrovardain Tribe	68
Drago Pintarič: Introduction	68
Žolt Lazar: The structure of visitors of the EXIT festival in Novi Sad	68
Rajko Muršič: Exit as a post-sub-cultural expression of popular and tribal	72
Teofil pančič: Political context of Exit or how to preserve subversivness	74
Mirko Sebič: Exit between civil and corporation identity	76
Tina Leisch: Exit as mass manifestation	78
Drago Pintarič: Exit as 'ex-yugoslavian' communication of the young	80
Tomislav Šuljić: Geocultural character of Exit	82
Želimir Žilnik: Emancipation role of Exit	84
Controversy Leisch - Pančič	86
Žolt Lazar: Conclusion	88
Teofil Pančič: Against 'culture of death'	89
Anja Ambrož Bizjak: IDENTITY existence or creation?	90
Bara Kolenc: EXIT phenomenon - personal view	91
Drago Pintarič: Alongside the project	93
Drago Pintarič: Project Petrovaradin Tribe / Summary	95
Project team in alphabetical order and cotributions to the project	96

WWW.POZITIV.SI/PETROVARADINTRIBE

Umjesto uvoda

Intervju sa Edom Maajko

Petrovaradinska tvrđava, 10.07.2005

Edo Maajka: Znaš koja je razlika između kretena i normalnog? Kreten ti dođe i više 'Srbija!!!' Razumiješ! Mi idemo sad kombijem unutra i frajer se dere 'Srbija!' Boli me kurac, pa normalno ja sam u Srbiji, ja znam gdje sam. Tu sam, jebo te! Ja sam stranac ovdje, ja znam gdje sam, koji kurac imaš govoriti. Tako bi i naši ljudi, kada dođu Srbi neki, evo ti 'Hrvatska, Hrvatska!' Drugo je nogomet i to. Nogomet, sport i navijanje su druga stvar, to je, to je ludilo! To je ludilo, to nemoj miješati sa nacionalizmom. Znači ja kad navijam za Dinamo, ili za nekog razumiješ, ja sam tu lud za tim klubom. I to je to! Ja znam gomilu ljudi, što jebu mater ovim, onima, razumiješ koji su normalni i nikada to ne bi napravili, da nisu na utakmici. To je jednostavno realizam, i utakmicu treba ostaviti utakmicama.

Kristijan Kaurić: Da li je Exit prvi most?

Edo M: Ne znam, da li je prvi most ali zbližava definitivno. Definitivno! Ja znam, meni prije raja u Bosni kad dođe i kaže: 'joj bili smo na Exitu joj pičke, ovo ono... upoznali smo ekipu, kaos ekipa iz Valjeva ili iz pičke materine.' To je bitno! To je bitno! Jer ovdje roditelji šopaju djecu nacionalizmom, napamet! Svugdje na Balkanu. Znači ti imaš dijete i ti njemu odmah! ej, on je balija, on je ustaša, on je četnik, on je ovakav, on je onakav. Bitno je, da ta djeca dođu ovdje i da skontaju, da to nije tako! To je najbitnije!

Kristijan K: Zašto misliš da ih roditelji tako uče?

Edo M: Roditelji se prepadnu, ne znam, recimo, priča se desničari su bili tamo, tu i tamo, oni su agresivni, ti se onda prepadaš! Ja se ne bojim više! Ja sam se od malena bojao, jebote ustaša, četnika i balija. Jer su ih kroz filmove prikazivali kao ono bau vau! Jadni su tu ljudi sa istim problemima i čirevima koje ja imam i boli me kurac za njih! Razumiješ? Ja sam ljudi od njih, a normalniji sam. Ako možeš skontat što hoću reći! Zašto bi se ja tamo bojao nekog frajera sa nekom zastavom, imam ja svoju zastavu, koja je 10 puta ljepša od njegove. Razumiješ? Tako, da ono, mene nacionalisti više ne jebu 5%. Boli me kurac za njih!

Kristijan K: Kakva je razlika, kada nastupaš u različitim krajevima Ex jugs?

Edo M: Ta atmosfera se najviše vidi po neopterećenosti. Znači, gdje su ljudi manje opterećeni oni više skaču i zabavljaju se. U Sloveniji najviše skaču i zabavljaju se. Najviše! Nevjerojatno! Ali su ljudi neopterećeni. Dodu na koncert, da bi se zabavali. Gdje su urbanije okoline, ljudi se više zabavljaju i više skaču. U manjim krajevima, ekipe su već zategnutije. Znaš što je još sranje. U Bosni su neki ljudi sa razlogom nacionalisti. Ljudima su poginule familije. Pobili su ih! Razumiješ! Prije sam bio tu sa jaranom i prelijeće avion i on pita: 'Što misliš, da li je ovaj nas bombardirao?' Pa to jest pitanje! 'Dali je on nas bombardirao u pičku materinu?' Razumiješ? Razumiješ, što hoću reći? U jednoj sekundi ti se javi 'pička mu materina', a u drugoj sekundi javi to i ovo. Pa najbat će taj čovjek kad tad! Znaš! Što ću ja dobit sa tim što ću likovat na njega. Boli me kurac za njega! Živim svoj život! Ne mogu se non-stop osvrtati ... boli me kurac, više gledanja iza! Znam, tko je počeo rat! Ja znam. Znam, da je rat u Bosni ljude sjebao totalno! Znam tko ga je počeo, koja struja, koja politika! Znam što su napravili! To mene više ne jebe! Ja to znam i meni je to dosta! Razumiješ! I ljudi ovdje sve su više i više svjesni toga! Neću više, da razmišljam o tome! Razmišljam o tome kako ću zaradit za stan, hoću da razmišljam kako ću izaći sa ženom, sa rajom, kako ću se napuštiti, kako ću se zabavati! Eto o tome razmišljam!

Intervju je uradio Kristijan Kaurić

Namesto uvoda

Intervju z Edom Maajko

Petrovaradinska trdnjava, 10.07.2005

Edo Maajka: A veš kakšna je razlika med kretenom in normalnim? Kreten ti pride in kriči 'Srbija!!!' Razumeš? Mi smo malo prej vstopili s kombijem in frajer se dere 'Srbija!' Boli me kurac, pa normalno: jaz sem v Srbiji, vem, kje sem! Tu sem, jebote! Tukaj sem tujec, jaz vem, kje sem, koji kurac mi to govoriš. Tako bi tudi neki naši ljudje, ko pridejo kaki Srbi: 'Hrvaška, Hrvaska!' Drugo je nogomet in to. Nogomet, šport in navijanje so druga zadeva, to je, to je norost! To je norost in tega ne mešaj z nacionalizmom. Torej, ko navijam za Dinamo ali za nekoga drugega, razumeš, sem nor za tem klubom. In to je to! Poznam množico ljudi, ki jebejo mater temu ali onemu, razumeš, ki so povsem normalni in ne bi ničesar naredili, da niso na tekmi. To je enostavno resničnost in tekme je potrebno pustiti tekmam.

Kristijan Kaurić: Ali je Exit prvi most?

Edo M: Ne vem, ali je prvi most, ampak zbližuje definitivno! Meni prej, ko pride raja v Bosni in pravi: 'Joj, bili smo na Exitu, joj pičke, joj to, joj ono...' spoznali smo kaos ekipo iz Valjeva ali iz pičke materine! To je pomembno! Tukaj na balkanu starši šopajo otroke z nacionalizmom. Torej, ti imaš otroka in ti njemu takoj: 'Ej, on je balija, on je ustaša, on je četnik, on je takšen, on je onakšen.' Pomembno je, da ti otroci pridejo sem in da zaštekajo, da to ni tako! To je najpomembnejše!

Kristijan K.: Zakaj misliš, da jih starši tako učijo?

Edo M: Starši so prestrašeni, ne vem, širijo se govorice, ala, desničarji so bili tu in tam, oni so agresivni in ti se potem bojiš. Jaz se ne bojim več. Jaz sem se od malih nog bal, jebote ustašev, četnikov in balij. Ker so jih na filmih prikazovali kot ono bau vau! To so bedniki, z istimi problemi in težavami, kakršne imam jaz in boli me kurac za njih! Razumeš? Jaz sem bolj nor od njih, a sem normalnejši. Če lahko razumeš, kaj hočem reči? Zakaj bi se bal nekega frajerja z neko zastavo, jaz imam svojo zastavo, ki je desetkrat lepša od njegove. Razumeš? Jaz se z nacionalisti ne obremenjujem več. Boli me kurac za njih!

Kristijan K.: Kakšne je razlika, ko nastopaš v različnih krajih nekdanje Juge?

Edo M: To razpoloženje se najbolj opazi v neobremenjenosti. Torej, kjer so ljudje manj obremenjeni, bolj skačejo in se zabavajo. V Sloveniji najbolj skačejo in se zabavajo. Najbolj. Neverjetno! Ljudje so neobremenjeni. Pridejo na koncert, da bi se zabavali. Kjer so okolja bolj urbana, se ljudje bolj zabavajo in skačejo. V manjših krajih je publika bolj zadržana.

Veš, kaj je še sranje? V Bosni so nekateri ljudje z razlogom nacionalisti. Ljudem so umrle cele družine. Pobili so jih! Razumeš! Prej, ko sem bil tu s prijateljem, je preletel avion in on me je vprašal: 'Kaj misliš, ali nas je ta bombardiral?' Pa to je vprašanje! Ali nas je on bombardiral, v pičko materno? Razumeš? Razumeš, kaj hočem povedati? V nekem trenutku se javi 'pička mu materina,' v drugem trenutku javi to in ono. Ta tip bo najebal! A, veš! Kaj bom jaz dobil s tem, da bom jezen na njega? Boli me kurac za njega! Živim svoje življenje! Ne morem se non stop ozirati...boli me kurac, dosti mi je gledanja nazaj!

Dosti je gledanja izza! Vem, kdo je začel vojno v Bosni! Jaz to vem! Vem, da je vojna ljudi v Bosni totalno zjebala! Vem, kdo je začel, katera skupina, katera politika! Vem, kaj so naredili! To me več ne jebi! Vem in meni je to zadosti! Razumeš? In ljudje tukaj se vse bolj in bolj zavedajo tega! Nočem več razmišljati o tem! Razmišljam o tem, kako bom zaslužil za stanovanje, želim razmišljati o tem, kako bom šel ven z ženo, z rajo, kako se bom zakadil, kako se bom zabaval! Eto, o tem razmišljam!

Intervju je opravil Kristijan Kaurić

Javna tribina:

Petrovaradin Tribe

10.07.2005, Art klinika, Novi Sad

Uvod

Drago Pintarić, vođa projekta: Pozdravljam sve prisutne učesnike javne tribine! Ovih dana, za vreme festivala Exit, uspjeli smo snimiti veliku količinu kvalitetnog filmskog materijala za video dokumentarac, koji predstavlja glavni produkt projekta *Petrovaradin Tribe*. Samom snimanju filma je prethodila teoretska rasprava, koju smo počeli voditi elektronskom komunikacijom preko web sajta projekta na internetu. Ona teče paralelno i predstavlja značajni deo projekta, koji će pomoći da se osvetli fenomen masovnog okupljanja mladih iz regiona, te drugih socioloških, čak političkih aspekata, koje sa sobom povlači festival Exit.

Javna tribina, koja se održava ovde 'u realnom vremenu i prostoru', ima za cilj da predstavi i suoči različite stavove, te podstakne diskusiju oko ispostavljenog problema kojeg smo, u promotivnom materijalu projekta, suzili na provokativno pitanje: *Koji su motivi druženja generacije koja je odrastala u periodu raspada nekadašnje zajedničke države, tj. u vreme kada su istorijske činjenice išležavale iz školskih knjiga, a mediji su tu državu i njenu prošlost opisivali, u glavnom, kao tamnicu i prostor neslobode i represije?*

Za uvod bi bilo sa moje strane toliko. Sada prepuštam reč magistru socioloških nauka na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, Žolt Lazaru, koji već od samih početaka Exit-a radi sociološka istraživanja povezana sa festivalom. Žolt Lazar, koji će biti i moderator ove javne tribine, će nam za polazište razprave izložiti egzaktnu činjenicu tih istraživanja, koje se odnose na strukturu posetilaca festivala.

Mag. Žolt Lazar, Filozofski fakultet Novi Sad:

Struktura posetilaca novosadskog EXIT festivala

Sudeći prema strukturi posetilaca, Novosadski letnji muzički festival Exit počeo je kao manifestacija užeg regionalnog značaja: u leto 2001. godine apsolutnu većinu činili su posetioци iz Novog Sada (32,8%) i Beograda (27%), a u značajnijoj meri bili su prisutni još jedino mladi iz ostalih krajeva Vojvodine (22%). Narednih godina broj Novosadana i Beogradana će varirati, dok je najpostojaniji ostao jedino procenat posetilaca iz centralne Srbije (2002: 12,4%; 2004: 13,4%).

Na prvom festivalu (2001.) strane goste su uglavnom činili mladi iz BJR Makedonije i Republike Srpske i njihov ukupan broj nije dostizao 5%. Mada se do Exita 2004. godine taj procenat nije bitnije menjao, u strukturi stranih gostiju već od 2002. godine приметно je prisustvo i mladih iz evropskih zemalja, te Kanade i Izraela. Kao što smo već nagovestili, svojevrsni 'bum' stranih posetilaca desio se na festivalu 2004. godine, kada se taj procenat utrostručio, ali opet najviše zahvaljujući publici iz bivših jugoslovenskih republika (11,5%). Posetilaca iz evropskih zemalja i dalje je bilo ispod četiri posto, uprkos uspešnom uključivanju Exita u propagandnu mašineriju MTV-a.

Prosečna starost posetilaca Exit festivala kreće se između 22,3 (2002.) i 23,4 godine (2004.), sa tendencijom blagog starenja publike festivala (slika 1).

Okrogla miza:

Petrovaradinsko pleme

10.07.05, Art klinika, Novi Sad

Uvod

Drago Pintarič, vodja projekta: Pozdravljam prisotne udeležence okrogle mize! Te dni nam je v času festivala Exit uspelo posneti veliko kvalitetnega video materiala za dokumentarni film, ki predstavlja osrednji izdelek projekta Petrovaradinsko pleme. Snemanju filma je predhodila teoretična razprava, ki je potekala s pomočjo elektronske komunikacije preko spletne strani projekta na internetu. Razprava teče paralelno in predstavlja pomemben del projekta, ki nam bo pomagal osvetliti fenomen množičnega zbiranja mladih iz regije ter drugih socioloških, celo političnih vidikov, povezanih s festivalom.

Cilj okrogle mize, ki se odvija tukaj 'v realnem času in prostoru', je predstaviti in soočiti različna stališča in mnenja ter vzpodbuditi razpravo o izpostavljenem problemu, ki smo ga v promocijskem materialu zožili na provokativno vprašanje: *Kakšni so motivi druženja generacije, ki je odrasla v obdobju razpada nekdanje skupne države, oziroma v času, ko so zgodovinski podatki izginjali iz šolskih učbenikov, mediji pa so to državo in njeno preteklost opisovali praviloma kot ječo in prostor nesvobode ter zatiranja?*

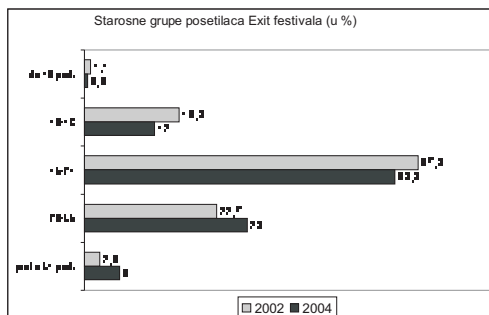
Za uvod bi bilo z moje strani toliko. Sedaj prepuščam besedo magistru socioloških znanosti na Filozofski fakulteti v Novem Sadu, Žoltu Lazaru, ki že od samih začetkov Exita dela na socioloških raziskavah, povezanih s tem festivalom. Kot moderator te okrogle mize nam bo za izhodišče razprave predstavil eksaktna dejstva in rezultate teh raziskav, ki se v glavnem nanašajo na strukturo obiskovalcev festivala.

Mag. Žolt Lazar, Filozofska fakulteta Novi Sad:

Struktura obiskovalcev novosadskega festivala EXIT

Sodeč po strukturi obiskovalcev se je novosadski letni glasbeni festival Exit začel kot manifestacija ožjega regionalnega festivala: leta 2001 so absolutno večino sestavljali obiskovalci iz Novega Sada (32,8%) in Beograda (27%), v dobri meri pa so bili prisotni tudi mladi iz ostalih krajev Vojvodine (22%). V naslednjih letih je število Novosačanov in Beogražanov variiralo, medtem kot število obiskovalcev iz centralne Srbije ostaja več ali manj konstantno (2002: 12,4%; 2004: 13,4%). Na prvem festivalu (2001) so bili tuji gostje v glavnem iz BJR Makedonije in Republike Srbije, njihovo skupno število pa je doseglo 5%. Čeprav se do Exita leta 2004 ta odstotek ni bistveno spremenil, je v strukturi tujih gostov že od leta 2002 opazna tudi prisotnost mladih iz evropskih držav ter Kanade in Izraela. Kot smo že opazili, se je svojevrstni 'bum' tujih obiskovalcev zgodil na festivalu leta 2004, ko se je ta odstotek potrojil, a še vedno gre zahvala za to publiki iz bivših jugoslovanskih republik (11,5%). Število obiskovalcev iz evropskih držav je še vedno pod štirimi odstotki kljub uspešnemu vključevanju Exita v propagandno mašinerijo MTV-ja.

Povprečna starost obiskovalcev festivala Exit se giblje med 22,3 (2002) in 23,4 (2004) s tendenco blagega staranja publike (slika 1).

Slika 1

Kao što vidimo na slici 1, starosne grupe do 24 godine se smanjuju, dok se one od 25 i navije povećavaju. Ove podatke u određenoj meri potvrđuju i oni o radnom statusu posetilaca novosadskog letnjeg festivala, iz kojih se vidi da je 2004. godine broj učenika u odnosu na 2002. značajnije opao (sa 15,5 na 11,3%), dok broj posetilaca (većinom stručnih mladih ljudi sa završenim srednjim, višim i visokim školama/fakultetima), koji se vode kao nezaposleni raste, posebno nakon prve godine održavanja festivala:

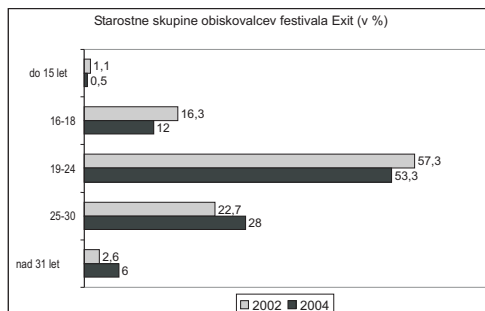
2001.	2002.	2004.
1,6%	8,7%	11,7%

Uprkos tome, ciljna grupa Exit festivala a to je studentska populacija za sada je prilično ujednačena i postojana:

2001.	2002.	2003.	2004.
57,4%	53,6%	51,5%	54,5%

Apsolutnu većinu publike Exit-a čine posetioci srpske nacionalnosti, dok je nacionalni/etnički sastav ostalih posetilaca veoma šarolik i samo delimično odražava multietničku raznolikost Vojvodine. Među nacionalnim manjinama karakterističnim za ovaj region na Exit-u je najviše etničkih Mađara (između 2,5 i 3%), dok je ukupan broj pripadnika ostalih manjina (Crnogorci, Hrvati, Slovaci, Rumuni, Rusini i Bunjevci) jedino 2002. premašio 5%. Zanimljivo je, međutim, da su posetioci srpske nacionalnosti te godine činili 66,5% publike, a dve godine kasnije preko 73%. Istovremeno, posetioci koji se izjašnjavaju kao Jugosloveni u navedenom periodu skoro su nestali: na festivalu 2002. godine bilo ih je čak 8,5%, dok se 2004. tako izjasnilo svega 1,7 posto ispitanika. Ukupan broj posetilaca koji pripadaju narodima i nacionalnim/etničkim zajednicama iz bivših jugoslovenskih republika (pre svega Makedonaca, Muslimana/Bošnjaka i Slovenaca), na festivalu 2004. godine iznosio je 6,7%.

Imajući u vidu nacionalnu/etničku strukturu publike Exit-a, njihova konfesionalna pripadnost u značajnoj meri je očekivana i, što je vrlo interesantno, iz godine u godinu je veoma ujednačena: pravoslavnih uvek ima oko 62%, katolika nešto iznad 6%, a ateista između 9 i 10%; ni broj posetilaca ostalih veroispovesti ne varira značajnije, tako da se ukupan procenat protestanata, grkokatolika, muslimana, judejaca i budista do sada uvek kretao između 5 i 5,5%. Zanimljivo je, međutim, da na Exit festivalima jedan značajan procenat ispitanika (16-18%) izričito odbija da se konfesionalno izjasni, uglavnom sa obrazloženjem da im to nije bitno i da ne žele da se verski određuju i identifikuju. Takođe treba izdvojiti da procenat ateista ne opada, uprkos tome što su posetioci koji su se izjasnili kao Jugosloveni skoro nestali, posebno ako imamo u vidu da je ova (nad)nacionalna grupa bila

Slika 1

Kot vidimo na sliki 1 se starostne skupine do 24 let manjšajo, medtem ko se tiste nad 25 najbolj večajo. Te podatke v določeni meri potrjujejo tudi podatki o delovnem statusu obiskovalcev novosadskega letnega festivala, iz katerih se vidi, da je leta 2004 število prisotnih v primerjavi z letom 2002 močnejše upadlo (s 15,5% na 11,3%), medtem ko število obiskovalcev (večinoma mladih izobražencev s končano srednjo, višjo in visoko šolo/fakulteto), ki so evidentirani kot brezposelni, raste, še posebej po prvem letu izvajanja festivala:

2001	2002	2004
1,6%	8,7%	11,7%

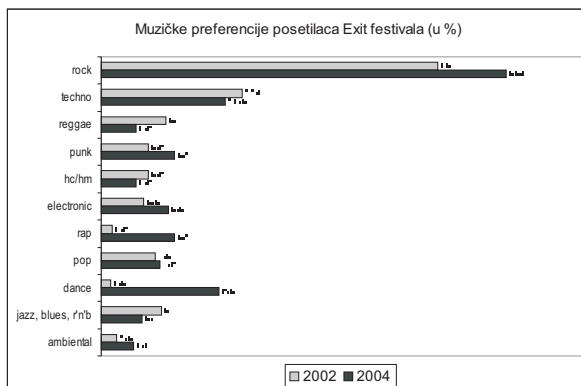
Kljub temu je ciljna publika festivala Exit in to je študentska populacija trenutno dokaj enotna in konsistentna:

2001	2002	2003	2004
57,4%	53,6%	51,5%	54,5%

Absolutno večino publike Exita tvorijo obiskovalci srbske narodnosti, medtem ko je nacionalna/etnična sestava ostalih obiskovalcev izjemno raznolika in samo delno odraža multietnično raznolikost Vojvodine. Med narodnimi manjšinami, živječimi v tej regiji, je na Exitu največ etničnih Madžarov (med 2,5 in 3%), medtem ko je skupno število pripadnikov ostalih manjšin (Črnogorci, Hrvatje, Slovaki, Romuni, Rusini in Bunjevci) samo leta 2002 preseglo 5%. Je pa zanimivo, da so obiskovalci srbske nacionalnosti tega leta tvorili 66,5% publike, dve leti kasneje pa 73%. Istočasno so obiskovalci, ki se deklarirajo kot Jugoslovani v navedenem obdobju skoraj izginili: na festivalu leta 2002 jih je bilo 8,5%, medtem ko se je leta 2004 tako opredelilo samo 1,7 odstotkov vprašanih. Skupno število obiskovalcev, ki pripadajo narodu in narodnim/etničnim skupnostim iz bivših jugoslovanskih republik (predvsem Makedonci, Muslimani/Bošnjaki in Slovenci) je na festivalu leta 2004 doseglo 6,7%.

Če upoštevamo narodno/etnično strukturo publike Exita, je njihova konfesionalna pripadnost v veliki meri pričakovana in, kar je izjemno zanimivo, iz leta v leto je enotna: pravoslavni je vedno okrog 62%, katoliki je nekaj nad 6%, ateistov pa med 9 in 10%; število obiskovalcev ostalih veroizpovedi ne variira bistveno, tako da se je skupni odstotek protestantov, grkokatolikov, muslimanov, judov in budistov do zdaj vedno gibal med 5 in 5,5%. Zanimivo pa je, da na festivalu Exit bistven odstotek vprašanih (16 - 18%) odločno zavrača konfesionalno opredelitev, v glavnem z obrazložitvijo, da se jim to ne zdi pomembno in da se ne želijo versko opredeliti in identificirati. Prav tako je treba poudariti, da ta odstotek ateistov ne upada, kljub temu da so obiskovalci, ki so se izjasnili za Jugoslovane, skoraj

značajan nosilac ateističke orijentacije ne samo na Exitu 2002., već i u bivšoj SFR Jugoslaviji. Recimo još i to da su dosadašnja istraživanja publike u ovom domenu potvrdila 'širi društveni značaj EXIT-a, jer se festival od strane mladih muslimana, pripadnika različitih protestantskih i ostalih kulturno dalekih verskih zajednica (npr. budista), očigledno doživljava kao tolerantno okruženje, koje omogućava komunikaciju i neposredne kontakte pripadnika najrazličitijih konfesija'. Za razliku od do sada razmatranih obeležja posetilaca Exit-a, njihova podela u odnosu na muzičke preferencije pokazuje znatno veće varijacije: dok je na prvom festivalu bilo više od polovine rokera (56,4%), narednih godina procenat ove publike beleži značajan pad (slika 2).

Slika 2

Ipak, rok posetioци su i dalje najbrojniji, a pored njih se jedino još izdvajaju poklonici različitih pravaca moderne elektronske muzike (tehna, dramendbejsa, hauza, trensa...). Međutim, dosadašnja istraživanja su pokazala da je rok publika veoma šarolika, ne prati dovoljno kretanja u muzici koju preferira, kao i da više ne poseduje onaj 'ideološki' potkulturni potencijal koji je u dobroj meri imala još i krajem osamdesetih u bivšoj SFRJ. Nasuprot rokerima, poklonici elektronske muzike (posebno tehna) su najviše u toku sa muzičkim kretanjima, ali ne tvore jednoznačno prepoznatljivu potkulturnu skupinu, bar ne na nivou klasičnih pokazatelja (odevanje, ponašanje). Najautentičnija omladinska potkulturna grupa su verovatno poklonici hardkora (hard core), ali njih je na Exit festivalima relativno malo da bi se zaključci mogli izvoditi sa većom statističkom sigurnošću, dok su najlošiji poznavaoци muzike koju preferiraju poklonici regea, što je već uzastopno potvrđeno.

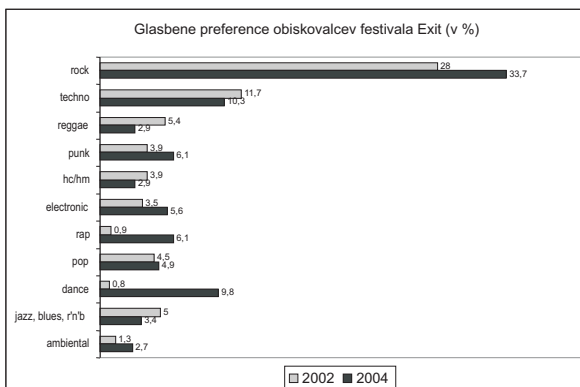
Evolucija programske koncepcije Exit-a verovatno je najvidljivija iz razloga dolaska posetilaca na festival. Prve dve godine glavni motiv je bio provod, dok je muzika bila na drugom mestu. Međutim, na Exit-u 2003. provod i muzika su se izjednačili, da bi muzika kao najvažniji motivacioni činilac za dolazak na festival 2004. izbio na prvo mesto:

Razlozi dolaska na Exit festival (u %)	2002.	2003.	2004.
Provod	29,4	26,1	26,1
Muzika	24,4	26,6	29,7
Celokupni program	18,3	18,3	21,5
Druženje	12,2	15,4	8,6
Spektakl	6,1	5,8	5,7

popolnoma izginili, še posebej če upoštevamo, da je bila ta (nad)nacionalna skupina tipičen nosilec ateistične orientacije, ne samo na Exitu 2002, temveč tudi v bivši SFRJ Jugoslaviji.

Dodajmo še to, da so dosedanje raziskave publike potrdile širši družbeni značaj Exita, ker je festival s strani mladih muslimanov, pripadnikov različnih protestantskih in ostalih kulturno oddaljenih verskih skupnosti (npr. budistov) očitno doživilen kot tolerantno zbiranje, ki omogoča komunikacijo in neposredne stike pripadnikov različnih konfesij'.

Za razliko od do sedaj omenjenih karakteristik obiskovalcev Exita prikazuje njihova razdelitev v odnosu do glasbenih preferenc bistveno večja odstopanja: medtem ko je bilo na prvem festivalu več kot polovico rockerjev (56,4%), beleži v naslednjih letih odstotek te publike znaten padec (slika 2).

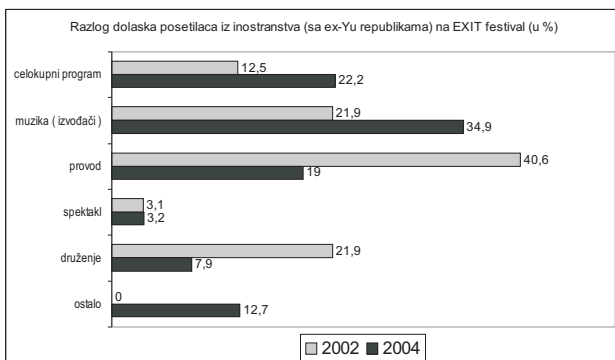

Slika 2

Kljub vsemu pa so rock obiskovalci še naprej najštevilčnejši, poleg njih pa izstopajo edinole še tisti, naklonjeni različnim smerem moderne elektronske glasbe (techna, drum'n bassa, hausa, transa...). Po drugi strani pa so raziskave pokazale, da je rock publika izjemno raznolika, ne sledi dovolj gibanju v glasbi, ki ji je všeč, kot da ni več tistega ideološkega' podkulturnega potenciala, ki ga je v dobri meri ta glasba še imela še konec osemdesetih v bivši SFRJ. V nasprotju z rockerji pa so ljubitelji elektronske glasbe (še posebej techna) najbolj na tekočem z glasbenimi gibanji, vendar pa ne tvorijo prepoznavnejše podkulturne skupine, vsaj ne na nivoju klasičnih pokazateljev (oblačenje, vedenje). Najbolj avtentična mladinska podkulturna skupina so verjetno ljubitelji hardcora, a jih je na Exitu relativno malo, zato ne moremo izvajati zaključkov z veliko statistično verjetnostjo, najslabši poznavalci glasbe, ki jim jo poslušajo, pa so ljubitelji reggaeja, kar je že vnaprej pričakovano. Razvoj programskega koncepta Exita je najbrž najbolj vidna iz razlogov prihajanja obiskovalcev na festival. Pred dvema letoma je bil glavni motiv zabava, medtem ko je bila glasba na drugem mestu. Na Exitu 2003 sta se zabava in glasba izenačili, leta 2004 pa je kot najpomembnejši motivacijski dejavnik za prihod na prvo mesto prišla glasba:

Razlogi prihoda na festival Exit (v %)	2002	2003	2004
Zabava	29,4	26,1	26,1
Glasba	24,4	26,6	29,7
Celoten program	18,3	18,3	21,5
Druženje	12,2	15,4	8,6
Spektakel	6,1	5,8	5,7

Ne ulazeći ovom prilikom u kvalitet i aktuelnost muzičkog programa festivala, nema sumnje da su dobro pripremljen marketing i uspešna međunarodna promocija Exit-a 2004. najviše doprineli premeštanju težišta sa provoda na muziku kao motivacione činioce za potencijalnu publiku festivala. To se veoma dobro može uočiti na primeru razlika između inostranih posetilaca i Beograđana sa jedne strane i publike iz unutrašnjosti Vojvodine sa druge (slika 3).

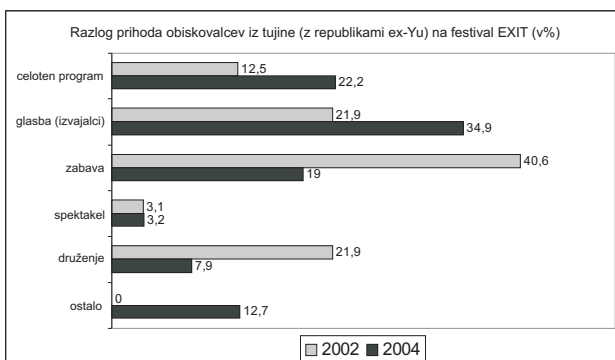
Slika 3

Kao što vidimo na slici 3, interesovanje stranih posetilaca za muzički i celokupni program festivala beleži veliki skok u odnosu na 2002. godinu, dok su provod i druženje kao glavna motivacija više nego prepolovljeni. (Slične motivacione trendove pokazuje i publika iz Beograda, samo uz umerenija pomeranja.) S druge strane mada su nešto zainteresovaniji za celokupni program nego ranije (2002: 14,1%; 2004: 19,3%) , interesovanje Vojvodana za muziku beleži blagi pad (2002: 30,6%; 2004: 27,7%), a provod kao razlog dolaska blagi rast (2002: 29,4%; 2004: 31,3%). Da navedeni trend nije slučajna, potvrđuje i značajniji rast spektakla kao motivacionog činioca sa 3,5 posto 2002. godine na čak 8,4 posto 2004.

Mada druženje kao primaran razlog dolaska na Exit beleži pad, ovde je važno istaći da je to najčešći sekundarni činilac prisustvovanja Novosadskom letnjem muzičkom festivalu, a uglavnom ga navode posetioци koji se opredeljuju za muziku kao glavni motiv (skoro svaki drugi). U tom smislu, podatak sa slike 3 treba tumačiti kao relativan, jer on prevashodno pokazuje izbijanje u prvi plan nekih drugih razloga (pre svega muzike i celokupnog programa), pri čemu druženje i dalje ostaje važan 'podrazumevajući' motiv posete festivalu.

Rekli smo da je, prema strukturi publike, Exit festival počeo kao uže regionalna, unutarnacionalna manifestacija. Međutim, već prve godine održavanja objektivno je imao značaj šire regionalnog i internacionalnog i to se najbolje može videti iz njegove funkcije približavanja savremenih muzičkih produkcija i upoznavanja mladih sa aktuelnim muzičkim pravcima i izvođačima. Ne samo mladi iz Srbije i Crne Gore, nego i iz zemalja u okruženju čitavu deceniju nisu bili u mogućnosti da prisustvuju sličnim muzičkim festivalima. Preko četiri petine posetilaca Exit-a 2002. nije bila na nekoj drugoj sličnoj manifestaciji, a svega desetak posto je bila na festivalu evropskog značaja (Pepsi Sziget, Love Parade). Slična je situacija i 2003., dok za nijansu veće iskustvo sa drugim sličnim festivalima publika Exit-a 2004. ima najviše zbog povećanog broja inostranih posetilaca, kao i ECHO festivala koji se prethodne godine održao na Ratnom ostrvu u Beogradu i koji je trebalo da bude neka vrsta beogradskog 'Exit-Szigeta' (slika 4).

Ne da bi se spuščali v kvaliteto in aktualnost glasbenega programa festivala, ni dvoma, da sta dobro pripravljen marketing in uspešna mednarodna promocija Exita 2004 največ doprinesla prenosu težišča z zabave na glasbo kot motivacijsko dejstvo za potencialno publiko festivala. To lahko zelo dobro vidimo na primeru razlik med tujimi obiskovalci in Beograjčani na eni strani in publike iz notranjosti Vojvodine na drugi strani (slika 3).

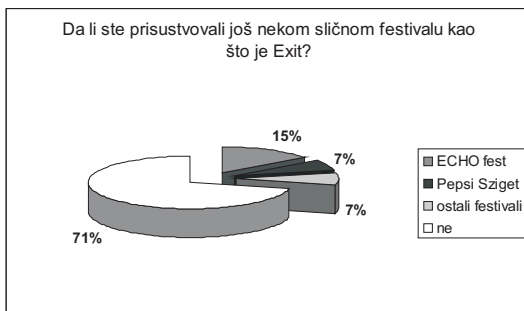

Slika 3

Kot vidimo na sliki 3, zanimanje tujih obiskovalcev za glasbeni in celotni program festivala beleži velik skok v primerjavi z letom 2002, medtem ko sta zabava in druženje kot glavna motivacija več kot prepolovljena. (Podobne motivacijske trende kaže tudi publika iz Beograda, le da so spremembe zmernejše.) Po drugi strani čeprav se nekoliko bolj zanimajo za celotni program kot prej (2002: 14,1%; 2004: 19,3%) zanimanje Vojvodincev za glasbo beleži rahel upad (2002: 30,6%; 2004: 27,7%), zabava kot razlog za prihod pa blago rast (2002: 29,4%; 2004: 31,3%). Da omenjeni trend ni slučajen, potrjuje tudi značilna rast spektakla kot motivacijskega dejstva iz 3,5% leta 2002 na celih 8,4% leta 2004.

Čeprav druženje kot primaren razlog prihoda na Exit beleži upad, je tu pomembno izpostaviti, da je to najpogostejši sekundarni razlog prisostvovanja na novosadskem letnem glasbenem festivalu, v glavnem pa ga navedejo obiskovalci, ki se opredelijo za glasbo kot glavni motiv (skoraj vsak drugi). V tem oziru je treba podatek s slike 3 razumeti kot relativen, ker predhodno kaže potiskanje določenih drugih razlogov v prvi plan (predvsem glasbe in celotnega programa), pri čemer druženje še naprej ostaja pomemben motiv obiska festivala.

Rekli smo, da se je glede na strukturo publike Exit začel kot festival ožje regionalne, znotrajnarodnostne manifestacije. Kljub temu pa je imel že prvo leto, objektivno gledano, širši regionalni in mednarodni značaj in to se najbolj vidi v njegovi funkciji približevanja sodobnim glasbenim produkcijam in spoznavanju mladih z aktualnimi glasbenimi smermi in izvajalci. Ne samo mladi iz Srbije in Črne gore, ampak tudi iz držav v okolici, celo desetletje niso imeli možnosti prisostvovanja na podobnih glasbenih festivalih. Več kot štiri petine obiskovalcev Exita 2002 ni bila na nobeni podobni manifestaciji, vsega deset odstotkov pa jih je bilo na festivalu evropskega značaja (Pepsi Sziget, Love Parade). Podobna situacija je tudi leta 2003, le da ima publika za odtenek večjo izkušnjo z drugim podobnim festivalom, največ pa publika iz leta 2004 zaradi povečanega števila tujih obiskovalcev kot tudi zaradi ECHO festivala, ki je leto prej potekal na Ratnem ostrvu v Beogradu in ki naj bi bil neka vrsta beograjskega Exit-Szigeta' (slika 4).

Slika 4

Međutim, preko 71 posto publike (uglavnom domaće i iz okruženja) i dalje je bez sličnog iskustva, što nedvosmisleno govori o značaju Exit festivala i u budućnosti, ali i dodatno obavezuje ne samo organizatore, nego i upravne organe grada Novog Sada, Pokrajine Vojvodine i Republike Srbije da stalnim povećanjem programskog kvaliteta, turističke ponude i bezbednosti bar delimično nadoknade mladima na ovim prostorima ono što im je nerazumna politika oduzela poslednje decenije prošlog veka.

**Dr. Rajko Muršič, Filozofski fakultet Ljubljana:
Exit kao postsubkulturni izraz popularnog i plemenskog**

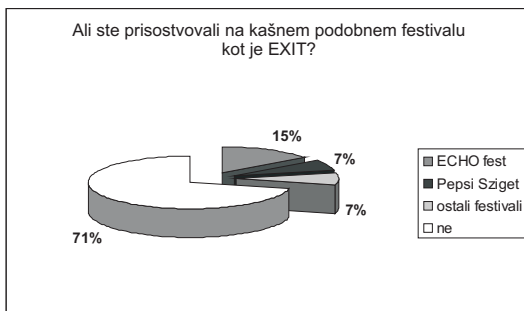
Zahvaljujem kolegi Žoltu za vrlo interesantne egzaktno podatke. Na početku bi, imajući u vidu to da je jedan broj gostiju okruglog stola iz Slovenije, sve zajedno pozdravio na slovenačkom: pozdravljeni! A sada ću preći na srpski, koliko to još znam.

Što se mene tiče, prvi put sam na festivalu Exit, tako da ne mogu govoriti o festivalu u komparativnom smislu, šta je bilo pre, kako je sada, šta ima novo i slično. Ono što mogu je, da kao humanista i istraživač popularne muzike ponudim neke komentare i zapažanja iz šireg konteksta antropoloških istraživanja pojmova kao što su plemo i subkultura, čime se inače bavim u poslednje vreme. Na početku moram još reći, da se mi humanisti počinjemo baviti analizama tek kada padne mrak, a ne dok još traje dan. Što se toga tiče, dok mi diskutujemo Exit još traje, pa je možda još prerano da bi pravili neke konkretne zaključke oko tekućeg festivala.

Prva stvar koju želim istaknuti je, da sam o Exit-u kao festivalu čuo najviše dobrih stvari od svojih studenata, koji su bili na festivalu naročito prošle godine. Njihovo oduševljenje je podstakao moj interes i želju da lično vidim kako stvarno izgleda ta stvar.

Posmatrajući iz slovenačke perspektive, mogu reći da se, u slučaju Exit-a, radi o jednom festivalu koji je nama blizak, što dokazuje i struktura publike, u kojoj vidimo veliki broj mladih koji dolaze iz Slovenije. Ako uzmemo u obzir proporcionalnu brojčanost stanovništva Slovenije, a uz to i činjenicu, da imamo u isto vreme u Sloveniji čak dva veća festivala Reggae Riversplash Festival uz Soču u Tolminu i Rock Otočec, taj je broj stvarno iznenađujuće velik.

Ono što bismo mogli videti u pozadini tog oduševljenja, zove se rečima Raymonda Williama (Rejmonda Vilijemsa), britanskog pionira i eksperta kulturnih studija iz pedesetih i šezdesetih godina, struktura osećaja, structure of feeling. To najverovatnije proizlazi iz činjenice da smo, kao narodi na tom prostoru, u poslednjih nekoliko decenija preživeli mnogo toga zajedno, plus to što je verovatno najbitnije u vezi sa muzikom da je cela istorija popularne muzike na tom području počela nekako u vreme nastanka prve, stare Jugoslavije, odnosno Kraljevine SHS, posle prvog svetskog rata. Pre toga

Slika 4

71 odstotkov publike (v glavnem domače in iz okolice) še naprej ostaja brez podobne izkušnje, kar nedvomno veliko pove o značaju festivala Exit in prihodnosti, hkrati pa dodatno obvezuje ne samo organizatorje, ampak tudi upravne organe Novega Sada, pokrajine Vojvodine in Republike Srbije, da s stalnim povečevanjem kvalitete programa, turistične ponudbe in varnosti mladim na tem področju vsaj delno nadoknadijo tisto, kar jim je nerazumna politika odvzela v zadnjem desetletju prejšnjega stoletja.

Dr. Rajko Muršič, Filozofska fakulteta Ljubljana: Exit kot postsubkulturni izraz popularnega in plemenskega

Zahvaljujem se kolegu Žoltu za zelo zanimive podatke.

Festivala se udeležujem prvič, zato ne morem o njem govoriti v primerjalnem smislu, kako je bilo prej, kako je sedaj, kaj je novega ipd. Tisto, kar lahko, je to, da kot humanist in raziskovalec popularne glasbe ponudim določene komentarje in opažanja iz širšega konteksta antropoloških raziskovanj pojmov, kot so plemo in subkultura, s čimer se ukvarjam v zadnjem času.

Na začetku naj še povem, da se humanisti začnemo ukvarjati z analizami šele takrat, „ko pade mrak“, ne prej, ko dan še traja. Medtem, ko mi diskutiramo, Exit še traja, zato je mogoče še prežgodaj, da bi delali nekatere konkretne zaključke o tekočem festivalu.

Najprej bi rad poudaril, da sem o Exitu kot festivalu največ dobrih besed slišal od svojih študentk in študentov, ki so se ga udeležili, predvsem prejšnje leto. Njihovo navdušenje je vzpodbudilo moje zanimanje in željo, da si festival tudi sam ogledam.

Gledano iz slovenske perspektive, lahko povem, da gre v primeru Exita za festival, ki nam je blizu, kar dokazuje struktura publike, med katero opažamo veliko število mladih iz Slovenije. Če vzamemo v poštev proporcionalnost številčnosti prebivalstva Slovenije ter ob tem še dejstvo, da se v tem trenutku v Sloveniji odvijata še dva večja festivala, Reggae Riversplash Festival na Soči v Tolminu in Rock Otočec, je ta številka resnično presenetljivo visoka.

Tisto, kar bi lahko bilo v ozadju tega navdušenja, se po besedah Raymonda Williama, britanskega pionirja in strokovnjaka kulturoloških študij iz petdesetih in šestdesetih prejšnjega stoletja, imenuje struktura čustva, structure of feeling. To najverjetneje izhaja iz dejstva, da smo narodi v tem prostoru v zadnjih desetletjih preživeli marsikaj skupnega. Ob tem je pomembno tudi dejstvo, kar zna biti v zvezi z glasbo najpomembnejše, da se je celotna zgodovina popularne glasbe na tem področju začela v času nastanka prve, stare Jugoslavije, oziroma Kraljevine SHS, po koncu prve svetovne vojne. Pred tem so obstajali že nekateri zametki oziroma pojavi, ki jih pogojno lahko imenujemo popularna glasba, predvsem v mestih. Internacionalna popularna glasba pa je svoj razmah doživela šele s pojavom jazz

je bilo već nekih zametaka, odnosno pojava koje možemo uslovno nazvati popularnom muzikom, pre svega u gradovima, ali internacionalna popularna muzika svoj zamah je dobila tek pojavljivanjem jazza i sličnih oblika muzike, koje su se širile u tim prostorima od dvadesetih i tridesetih godina prošlog veka, te kasnije vodile u izuzetnu popularnosti tih vrsta muzike u pedesetim i šezdesetim godinama, sve do današnjeg vremena.

Mislim, da je to vrlo značajno, pre svega za sve veće i manje gradove u bivšoj Jugoslaviji. Nama je, recimo, popularna muzika koja dolazi na primer iz Austrije dobro, muzika iz Italije je bila prisutna i ranije strana. Doslovce strana. Tu muziku jednostavno ne osećamo na isti način. To je verovatno prva povezujuća stvar koju treba napomenuti i razlog privlačnosti Exit-a za slovenačku publiku. Izgleda da je nama Novi Sad još i danas malo bliži od Beča.

Druga stvar je da popularna muzika, kao i svaka druga muzika, sama po sebi nema nekih opredeljenja u smislu levo desno, progresivno regresivno, ni revolucionarno kontrarevolucionarno. Uvek iznova možemo videti da u svakom muzičkom pravcu i u svakom istorijskom periodu sve to postoji istovremeno. Iste muzičke pojave mogu pratiti progresivne i regresivne društvene tokove. Isto je bilo i sa rok muzikom u bivšoj zajedničkoj državi. Bilo je muzike koju smo mogli nazvati progresivnom, a u isto vreme bila je i jednaka vrsta muzike koju bismo mogli interpretirati i suprotno. Sada, kada smo svedoci ponovnog okupljanja Bijelog dugmeta, dobro vidimo tu dihotomiju, kako sve to ide zajedno. I na festivalu Exit možemo posmatrati tu pojavu vidi se i iz Žoltovih analiza. Imamo, kako kažete na srpskom, muziku za provod, a na drugoj strani i muziku sa nekom porukom. Ako je festival Exit proizašao iz društvenih pokreta u Srbiji je taj proces došao kasnije, nije bio tako snažan u osamdesetima kao u drugim krajevima ipak, to što se dešava sa Exit-om, jeste jako slično onome što smo doživeli u Ljubljani na primer sa Novim rockom, Drugom godbom i sličnim festivalima.

Progresivni deo tog festivala vrlo je bitan i jako se oseća kada si ovde. Uz to jasno postoji i taj drugi deo festivala, za kojeg ću upotrebiti neku drugu metaforu koja se nadovezuje na problem imperijalizma, odnosno imperije kapitala. Gde god se osvrnemo, vidimo sponzore, vidimo novac, i bez toga jednostavno ne ide. Kuda vodi ta situacija, u kojoj se festival na neki način ne toliko komercijalizacije već normalizuje u svojoj ekonomskoj organizaciji, to ćemo još videti.

Treća stvar o kojoj bih želeo reći nekoliko reči je plemo, odnosno pojam plemena, koji se upotrebljava i u naslovu ovog našeg projekta Petrovaradin Tribe. U poslednje vreme, naročito u devedesetim godinama, izraz plemo počeli su upotrebljavati u metaforičkom smislu za različite nove grupe mladih, za formacije koje povezuje ritualni i plesni moment udruživanja.

Izraz plemo ima nekoliko konotacija na koje bih želeo upozoriti. U klasičnom antropološkom smislu plemo je nekakva društvena organizacija koja proizilazi iz vrlo jednostavnog principa. To je da se pojedinac određuje kao član društva na izuzetno jednostavan način: ako imamo istog pretka, onda si član moje grupe, ako nemamo istoga pretka, onda nisi. Druga stvar koja je vrlo bitna za shvatanje plemena jeste kolektiv. U plemenskim organizacijama postoji nešto što smo imali nekad i u socijalizmu: to je kolektivno vlasništvo. Nema individualnog vlasništva. A uz kolektivno vlasništvo ide i kolektivna odgovornost. Nema individualne odgovornosti. Treći pokazatelj plemena je ritualnost, zajednički ritualni kod odnosno sistem verovanja. Danas upotrebljavamo izraz plemo pre svega u metaforičkom smislu ritualnog odnosno plesnog kolektiva. U modernu sociologiju izraz neo-plemena (*neo-tribe*) odnosno nova plemena uveo je francuski sociolog Michel Maffesoli (Mišel Mafesoli). Sa tim pojmom označavaju se situacije u savremenom društvu koje, zbog atomizacije, pojedince vode u oblike organskog udruživanja. Plemenstvo današnjeg vremena, po Maffesoliju, nije simptom koji prevazilazi projekt prosvetiteljskog vremena, nego je nužna posledica modernizacije.

Potreba tog udruživanja bazira se na strahu od individualne odgovornosti, na zabrinutosti za budućnost, strahu od anonimnosti i slično. Tu vidimo korelaciju između straha i zabrinutosti i te plemensko udruživanje kao simptom rizičnog društva.

Što se mene tiče, Maffesolijeve teze su na neki način problematične, pre svega zbog toga što on nije autor koji bi zastupao neka progresivna stanovišta, već je više ili manje elitista, koji se plaši budućnosti savremenog društva. Tako ne bih znao da kažem da li možemo tu pojavu novih plemena u savremenim društvima posmatrati kao pozitivnu ili negativnu ili možda tu uopšte ni nemamo orijentaciju šta je pozitivno i šta negativno, odnosno progresivno i konzervativno. Ali u biti, baš ta metafora plemena govori neku istinu o našem savremenom društvu.

in podobnih oblik glasbe, ki so se v teh prostorih širile v dvajsetih in tridesetih prejšnjega stoletja, v petdesetih in šesdesetih pa je dobilo tisto razsežnost popularne glasbe, kot jo poznamo danes. To je značilno za vsa večja in tudi manjša mesta v bivši Jugoslaviji. Nam je recimo popularna glasba, ki prihaja npr iz Avstrije (glasba iz Italije je bila prisotna že prej) tuja. Dobesedno tuja. Te glasbe enostavno ne čutimo na isti način. To je prva povezujoča stvar, ki jo velja poudariti. Kakor izgleda nam je Novi Sad še dandanes nekoliko bližji od Dunaja.

Drugo, kar velja prav tako poudariti, je, da popularna glasba kakor sleherni druga glasba, sama po sebi nima nekih enoznačnih opredelitev v smislu levo desno, progresivno regresivno, revolucionarno kontrarevolucionarno. Vedno znova opažamo, da pri vsaki glasbeni zvrsti in v vsakem zgodovinskem obdobju vse to obstaja istočasno in hkrati. Isti glasbeni pojavi lahko spremljajo progresivne in regresivne družbene tokove. Podobno je bilo z rock glasbo v bivši skupni državi. Obstajala je glasba, ki smo jo lahko imenovali napredna, in hkrati je obstajala enaka zvrst glasbe, ki bi jo lahko interpretirali in imenovali nasprotno. Sedaj, ko smo priče ponovnega zbiranja in delovanja zasedbe Bijelo dugme, lepo vidimo to dihotomijo, kako vse to lahko obstaja hkrati. Tudi na festivalu Exit lahko opazimo ta pojav razberemo ga lahko iz Zoltovih analiz. Imamo kako se to reče po srpsko? muziku za provod (glasba za zabavo op.prevajalca), na drugi strani pa tudi glasbo z nekim sporočilom.

Če je festival Exit posledica družbenih gibanj v Srbiji je do tega procesa prišlo nekoliko pozneje, ni bil tako močan v osemdesetih kot v nekaterih drugih krajih, je to, kar se dogaja z Exitom zelo podobno tistemu, kar smo doživeli v Ljubljani, npr. z Novim rockom, Drugo godbo in s podobnimi festivali. Napredni del festivala je zelo pomemben in močno se občuti, ko si tukaj.

Ob tem obstaja tudi druga plat festivala, za katero bom uporabil neko drugo metaforo, ki se navezuje na problem imperija, to je imperij kapitala. Kamor koli se obrnemo, vidimo sponzorje, vidimo denar, in brez tega enostavno ne gre. Kam vodi ta situacija, v kateri se festival na nek način ne toliko komercializira, temveč normalizira v svoji ekonomski organizaciji -, to bomo šele videli.

Tretje, o čemer bi želel spregovoriti nekaj besed, je plemo, oziroma pojem plemena, ki se uporablja tudi v naslovu našega projekta Petrovaradin Tribe.

V zadnjem obdobju, predvsem v devetdesetih, se je izraz plemo začel uporabljati v metaforičnem smislu za različne nove skupine mladih, za formacije, ki jih povezuje ritualni in plesni moment združevanja.

Izraz plemo ima več različnih konotacij, na katere bi želel opozoriti. V klasičnem antropološkem smislu je plemo nekakšna družbena organizacija, ki temelji na zelo enostavnem principu. To je, da se posameznik opredeljuje kot član društva na izjemoma enostaven način: če imaš istega prednika, potem si član moje skupine, če nimaš, potem nisi. Drugo, kar je pomembno za razumevanje pojma plemo, je kolektiv. V plemenskih organizacijah obstaja nekaj, kar smo imeli nekoč v socializmu: to je kolektivno lastništvo. Ni individualnega lastništva. Zraven kolektivnega lastništva gre kolektivna odgovornost. Ni individualne odgovornosti. Tretji element plemena predstavlja ritualnost, skupna ritualna koda oziroma sistem verovanja.

Danes uporabljamo izraz plemo predvsem v metaforičnem smislu ritualnega oziroma plesnega kolektiva. V sodobno sociologijo je izraz neoplemena (neo-tribe) oziroma nova plemena uvedel francoski sociolog Michel Maffesoli. S tem pojmom se označujejo situacije v sodobni družbi, ki zaradi atomizacije družbe botrujejo procesom združevanja posameznikov v različne oblike združb.

Plemenskost današnjega časa po Maffesoliju ni simptom, ki presega projekt časa razsvetljenjstva, ampak je nujna posledica modernizacije. Potreba po takšnem združevanju temelji na strahu pred individualno odgovornostjo, na strahu pred prihodnostjo, na strahu pred anonimnostjo ipd. Tu vidimo korelacijo med strahom in zaskrbljenostjo ter plemenskim združevanjem kot simptomom družbe tveganja (Risk Society).

Po mojem so Maffesolijeve teze na nek način problematične, predvsem zaradi tega, ker on ni avtor, ki bi zastopal neka progresivna stališa, temveč je elitist, ki se boji prihodnosti. Tudi sam ne bi upal trditi, da lahko pojav novih plemen v sodobnih družbah opredelimo kot pozitivno ali negativno. Mogoče pri tem niti ni možno imeti neke orientacije v smislu, kaj je pozitivno ali negativno, progresivno ali konzervativno. Ne nek način pa ravno ta dilema in metafora plemena govoriča neko resnico o naši sodobni družbi.

To je prva stvar koja proizilazi iz analiza tih novih plemena koje su na neki način u poslednje vreme i nadomestila ranije analize subkultura. Sada više ne govorimo o subkulturama kao takvima, nego o vremenu post-subkultura: neki govore o scenama, drugi o plemenima, treći o miljeima, četvrti pak govore o nekim drugim formacijama. Ne upotrebljavamo više iste reči kao pre dvadeset godina. Znači, pleme može biti jedna formacija koja je krunski dokaz da svi polako popuštamo, ustupamo i pristajemo na diktat imperije kapitala. Tu sada govorimo i o negativnim konotacijama novih plemena: izgleda da se kroz njih formira neki novi elitizam. Festivali su se u Europi poslednjih 2030 godina toliko namnožili, da ih ima svaki grad, možda i svako malo veće selo, svoj festival što veći to bolje. Ti festivali u većini slučajeva služe reprodukciji društvenog i ekonomskog života tih zajednica. Evidentno je da su, uglavnom, podvrgnuti kapitalu.

Na kraju postaviti jedno provokativno pitanje. Da li je *država Exit* ona država koja stvarno donosi svetlu budućnost ili je to još samo jedna prevara? Glavno, jako važno pitanje koje se postavlja je, kako će se manifestirati individualna sloboda u budućnosti u evropskim društvima? Da li kroz plemenske manifestacije ili individualno?

Mislim, da odgovor još nije jasan nadam se da još nije jasan.

Sada se vraćam na Exit. Na Exit-u nema jednog plemena hvala bogu, tu ima puno plemena. Ima ih barem toliko koliko ima bini, odnosno stejdževa, kako se to danas kaže. Odzoggo bi mogli te inicijative videti kao dugi marš kroz institucije imperije kapitala. Možda ćemo naći svetlo na kraju tog tunela baš kroz formacije koje sam opisao. To znači da se radi o misli koja je slobodna u svojoj različitosti. Što se samog festivala i njegove budućnosti tiče, nisam zabrinut, pošto je festival na tako dobroj lokaciji ne mislim samo na Petrovaradinsku tvrđavu, nego i na Novi Sad, u tom širem regionalnom smislu na toliko dobroj lokaciji, da bi se takav festival pre ili kasnije morao desiti. Hvala!

Teofil Pančić:

Politički kontekst Exita ili kako sačuvati subverzivnost

Hvala! Ja nisam sociolog, kao ova dvojica ljudi između kojih sam 'u sendviču', oni su ove podatke vrlo egzaktno prezentovali. Ja tih podataka nemam, ali će mi dobro doći ovo što sam čuo, da potkrepih neke od stvari koje bih ionako negde imao reći. Na drugoj strani opet nisam neki exitovski organizator ili inicijator ili bilo koja druga vrsta exitovskog insajdera, da bih na taj način mogao praktično da govorim o toj stvari. Ali mislim, da tu postoje neke stvari, koje su jako uočljive od početka, i time što festival i ta priča o njemu odmiče, postaju sve jasnije. Interesantno je to što smo malo pre čuli, ove podatke o strukturi publike, odnosno o njihovoj motivaciji. Ja mislim, da recimo kada kažete muzika, provod, društvo i spektakl, to su zapravo četiri podvrste jedne te iste stvari, u osnovi, i one se međusobno mešaju. Ako bi mene neko anketirao i ja bih njih naveo: muziku, društvo i provod. Možda ne bih naveo spektakl, jer nisam siguran da znam tačno što je to. Ove tri stvari bih naveo kao jedan motiv. To je neka grupa motiva koji su inherentni svakom dobrom muzičkom festivalu. Zdravo je da bude tako, zdravo je da znatna većina ljudi dolazi zbog tih stvari. Sa druge strane Exit je veoma politička stvar, paralelno sa tim. Kako je to moguće? Sa jedne strane muzika, da se zezamo, sa druge politika. Da li to je to protivrečno? Mislim da nije. Mislim da je to sasvim normalno, pred svega zbog društvenog konteksta u kome Exit od početka deluje. Ja bih problematizovao i samo ime festivala. Zašto Exit, zašto izlaz? Zašto se festivali u Velikoj Britaniji ne zovu takvim neakakvim imenima, nego se zovu Glastonberry i sličnim imenima po mestima gde se događaju. Već samo ime festivala implicira politiku. Festival nastaje u svom nultom, embrionalnom izdanju dve hiljade godine. Leto te godine je vreme najstrašnije, najsumanutije represije pred pad Slobodana Miloševića. A onda prvi ovaj oficijelni Exit nastaje u leto 2001, u letu kada, ne znam, ta novopronađena demokratija doživljava svoje stvarne ili virtualne zvezdane trenutke. Dakle, sam taj naziv festivala **Exit**, kao jedna želja, kao jedna ambicija, kao jedna očajnička potreba, implicira upravo, to, dakle vi imate skupinu, hajde da ih tako staromodno nazovemo skupinom entuzijasta, imate skupinu ljudi, koji pokušavaju da promovišu vrednosti otvorene, netribalne, u onom starinskom smislu reči, netribalne kulture i društva. Dakle da promovišu sve one vrednosti koje su u vreme Miloševićevog režima, a u neku ruku i u vreme komunizma bile negde potisnute, bile negde represirane, bile jako često u okolnostima Srbije 90-tih označavane kao nešto strašno, užasno, izdajničko, demonsko, i ne znam sve kako.

To je ena od reči, ki izhajajo iz teh analiz novih plemen in so v zadnjem času na nek način nadomestila prejšnje analize subkultur. Sedaj ne govorimo več o subkulturah kot subkulturah, ampak o času postsubkultur: eni govorijo o scenah, drugi o plemenih, tretji o milijeh, četrti govorijo o nekih drugih formacijah. Ne uporabljamo več istih besed kot pred dvajsetimi leti.

Torej, plemo je lahko tudi formacija, ki po svoje predstavlja kronski dokaz, da vsi počasi popuščamo in pristajamo na diktat imperija kapitala. Tu sedaj govorimo o negativnih konotacijah novih plemen. Videti je, da se preko njih formira nekakšen novi elitizem. Festivali so se v zadnjih 20-ih, 30-ih letih tako namnožili, da ima vsako mesto, mogoče že vsaka malo večja vas, svoj festival – čim večji, tem boljše. Ti festivali v večini primerih služijo reprodukciji družbenega in ekonomskega življenja teh skupnosti. Evidentno je, da v glavnem služijo interesom kapitala.

Na koncu bom postavil provokativno vprašanje: Ali je „država Exit“ tista država, ki dejansko prinaša svetlo prihodnost, ali je to samo ena prevara več? Glavno, zelo pomembno vprašanje, ki se postavlja je, kako se bo v bodočih evropskih društvi manifestirala individualna svoboda. Ali preko plemenskih manifestacij ali individualno?

Mislím, da odgovor še ni povsem jasen – upam, da še ni jasen.

Sedaj se vračam na Exit: Na Exitu ni samo eno plemo – hvala bogu, tu je polno plemen. Obstaja jih vsaj toliko, kolikor obstaja scen. Od zgoraj bi lahko te iniciative videli kot dolgi marš skozi institucije imperija kapitala. Mogoče bomo na koncu tega tunela zagledali svetlobo ravno preko formacij, ki sem jih opisal. To pomeni, da gre tu za misel, ki je svobodna v svoji različenosti.

Kar se tiče samega festivala in njegove prihodnosti, nisem zaskrbljen, kajti nahaja se na tako dobri lokaciji, ne mislim samo na Petrovaradinsko trdnjavo, temveč tudi na Novi Sad v tem širšem regionalnem smislu, na tako dobri lokaciji, da bi se takšen festival, prej ali slej, moral zgoditi! Hvala!

Teofil Pančić, publicist in kolumnist tednika Vreme, Beograd: Politični kontekst Exita ali kako ohraniti subverzivnost

Hvala! Jaz nisem sociolog kakor moja predhodnika, ki sta eksaktno predstavila podatke v zvezi s festivalom. S takšnimi podatki ne razpolagam, slišano pa mi bo prišlo prav, da podkrepim nekatere stvari, ki jih nameravam povedati. Po drugi strani prav tako nisem nek exitovski organizator ali iniciator ali kakršnakoli druga vrsta exitovskega insajderja, da bi lahko na ta način govoril o zadevi. Vendar mislim, da tu obstajajo določene reči, ki so očitne od samega začetka. S tem, ko festival in ta zgodba o njem napreduje, te postajajo vse jasnejše. Zanimivi se mi zdijo podatki o katerih smo slišali prej, podatki o strukturi publike in njeni motivaciji, da pride na festival. Mislim, da recimo, ko rečemo glasba, zabava, družba in spektakel, da so to pravzaprav, v osnovi, štiri podvrste ene in iste stvari, ki se med seboj mešajo. Če bi bil med anketiranci, bi prav tako navedel glasbo, družbo in zabavo... Mogoče ne bi navedel spektakel, ker nisem čisto prepričan, da vem, kaj to dejansko je. Te tri stvari bi navedel kot en motiv.

To je skupek motivov, ki so inherentni vsakemu dobremu glasbenemu festivalu. Zdravo je, da je tako. Zdravo je, da večina ljudi prihaja zaradi tega. Po drugi strani je Exit zelo politična zadeva. Kako je to mogoče? Po eni strani glasba, da se zabavamo, po drugi politika? Ali je to protislovno? Jaz mislim, da ni. Mislim, da je to povsem normalno, predvsem zaradi družbenega konteksta, v katerem Exit od samega začetka deluje. Jaz bi problematiziral samo ime festivala. Zakaj Exit, zakaj izhod? Zakaj se festivali v Veliki Britaniji ne imenujejo s takšnimi imeni, ampak se imenujejo Glastonberry in podobno, torej po krajih, v katerih se odvijajo? Že samo ime festivala implicira politiko. Festival je v svoji embrionalni izdaji nastal leta dva tisoč. Poleti tega leta je bil čas najstrašnejše, najbolj brezobzirne represije pred padcem Slobodana Miloševića. Sledil je prvi uradni Exit, poleti 2001, torej v letu, ko na novo najdena demokracija doživlja svoje dejanske ali virtualne zvezdne trenutke. Torej, samo to ime festivala EXIT, kot neka želja, kot neka ambicija, kot neka potreba obupancev, implicira ravno to: torej, vi imate skupino, recimo, da jih staromodno poimenujemo skupino entuzijastov, imate skupino ljudi, ki poskuša promovirati vrednote odprte netribalne (v tistem starinskem pomenu besede), netribalne kulture in družbe. Torej, da promovirajo vse tiste vrednote, ki so v obdobju Miloševićevega režima, a na nek način tudi v času komunizma bile zatrte, zatirane, zelo pogosto v okoliščinah Srbije 90-ih označene kot nekaj strašnega, groznega, izdajalskega, demonskega in ne vem kakšnega vse še.

Vi sa jedne strane pravite, jelda, bože moj, muzički festival koji nema veze tako sa politikom, jeli pod navodnicima ili ba, a sa druge strane sam društveni kontekst je takav, da vi jeste nužno ušli u politiku, da se radi o nekom političkom manifestu i, da je festival nužno politički subverzivan, oponentski, ukratko politički.

Naime posle promene režima se u jednom momentu činilo, da će nova demokratska vlast taj festival da postavi kao neku svoju značku, kao neki ukras na svom reveru, čime će se ona dičiti po svetu, ali to se manje više sa obe strane završilo na nekoj koketeriji i nije dalje otišlo, što je dobro. Pokazalo se je, da je taj društveni kontekst to je u 2005. ovde prisutnima koji žive u Srbiji potpuno jasno još uvek manje više isti, i da je Exit zapravo, bez obzira na incijalne namere onih koji su ga zamislili, još uvek u ovoj i ovakvoj Srbiji teški underground. I to ne znači samo u muzičkom smislu, nego u svetonazornom smislu, u smislu, da je on po definiciji ne mora, niko ništa tu da kaže, ne mora da se održi tribina o Srebrenici, ne mora da neko kaže dole radikali, koji vladaju u Novom Sadu, ne - nego sama činjenica da tako nešto postoji, da tako zrači, da dolaze ti ljudi koji dolaze, sa takvim ubeđenjima i sa tih mogućih krajeva i sadašnjih i bivših država, već sama po sebi ima jaku notu subverzivnog. A onda ako se tu nakalemi još nešto, ako se politički angažman pokuša graditi i direktnije i neposrednije, kako je bilo naznaka ove godine- nešto se od toga desilo, nešto se nažalost neće, no već je to dovoljno, da strahovito iziritira jedan širi politički kontekst, znači politički kontekst vlasti da li na gradskom ili državnom nivou, ali u svakom slučaju, dakle da bude prst u oku!

Neko je spomenuo Gorana Bregovića i Bijelo dugme. U 70-tim godinama pisalo se o poljoprivrednom roku, to nije čak ni ovaj pastirski rok, to je bila neakakva varijanta hard roka na otprilike 'Maglaj staj!' . To je carevalo kod nas. Ja se sećam, da se recimo namesnik Vojislava Šešelj na zemlji Tomislav Nikolić hvalio kako je on 'u mladosti bio roker'. Vidite to je ta vrsta rokenrola, znači to su dugačke gitarske solaze ispražnjene bez bilo kojeg sadržaja. I zato danas, čovek koji za sebe tvrdi, i nažalost ne savim bez pokrića, da je najpopularniji političar u Srbiji, dakle Tomislav Nikolić kaže: 'Mi radikali, ako bude bilo kakve politizacije festivala mi ćemo ga zabraniti, sledeće godine neće biti Exit-a u Novom Sadu, ako radikali budu na vlasti'.

Šta to znači, da li postoji rokenrol kultura, tu uključujem sve, i tehno i rege, mislim naprosto sve što spada u maticu savremene rok kulture, da li on može uopšte biti apolitičan? Naravno, može taj rok iz Maglaja, ali u principu naravno, da ne može. Naravno, da je besmisleno imati uopšte neku viziju rokenrol kulture koja je društveno sasvim neosetljiva, koja deluje van bilo kakvog konteksta mesta i vremena, koja se pravi kao da spoljni svet ne postoji, koje se ništa ne tiče osim, da se dobro napije i izduska, mislim to je naprosto jedna karikatura i proizvođača, tako da kažem, i konzumenta pop kulture. I razume se da to ne može da prođe, i razume se da Exit ne može, sve i kad bi hteo, ne daj bože, ne može biti depolitozovan u tom smislu, Exit ne može da živi izvan konteksta u kojem deluje, on ne može, da se, na ovaj ili onaj način, ne odazove nekim osnovnim zahtevima vremena.

Dakle u tom smislu čini mi se, da je vrlo zanimljivo kako se od samog početka Exit, sa jedne strane jako dobro međusobno prepoznao i sa svojim pristalicama i sa svojim protivnicima. Dakle od samog početka se znalo ko je na kojoj strani, naprosto su se instiktivno nanjušili. Od samog početka i u Novom Sadu, pa i u Beogradu, i uopšte u kontekstu srpske društvene, političke i medijske, vrlo važno medijske scene, postoji sa jedne strane jaka podrška a sa druge strane jak otpor Exit-u. Taj otpor uvek dolazi od desnice. On uvek dolazi sa desne strane, on uvek dolazi od svih nacionalističkih, populističkih stranaka, od stranaka koje su u vreme Miloševića vladale zemljom, a sa druge strane dolazi od nekih lokalnih struktura u crkvi, u eparhiji Bačkoj, i tako dalje.

Tu smo, recimo, čuli jako zanimljiv podatak, da se na Exit-u deklarisalo kao ateisti 11 koma nešto procenata, a na nivou države neka statistika je pokazala bitno manji postotak. Jer se ljudi boje, jer je stvorena takva atmosfera nekog nadriklerikalizma, da ljudi koji, koliko pre 20 godina, nisu bili ni kršteni, odjednom se sad strašno boje da kažu, da su ili ateisti, agnostici, verski ravnodušni ili šta ja znam, a vidite na Exit-u će se ipak više od 11 procenata eksplicitno izjasniti kao ateisti. Pokazuje se, naprosto neko generalno društveno ozračje koje stvara ta *država Exit*, utoliko ona jeste jedan entitet za sebe, naprosto u njoj važe neki drugi kriterijumi, druga pravila komunikacije, oslovljavanja prepoznavanja, samopredstavljanja, razumevanja drugog, u tom smislu je Exit zaista postao ne samo vrsta neke subkulture, nego, u partizanskom smislu rečeno i slobodne teritorije, koliko to nije rečeno preterano i u osnovi patetično.

Hoću da kažem, da su tu neke društvene uloge manje više jasne i podeljene i to traje svih tih godina otkad Exit postoji.

Vi z ene strani delate, je tako, moj bog, glasbeni festival, ki nima zveze s politiko, a ne pod narekovaji ali brez, z druge strani pa je celotni družbeni kontekst takšen, da ste nujno vstopili v politiko, da gre za nekakšen politični manifest in da je festival nujno politično subverziven, oponentski, skratka, političen.

Namreč: po padcu režima se je v nekem trenutku zazdelo, da bo nova demokratska oblast ta festival uporabila kot nekakšno značko, kot nekakšen okras na svojem ovratniku, s katero se bo postavljala pred svetom; ampak to se je bolj ali manj, in to z obeh strani, končalo pri nekakšnem kokeriranju in ni šlo dlje od tega, kar je dobro. Pokazalo se je, da je ta družbeni kontekst kar je v letu 2005 tukaj prisotnim, ki živijo v Srbiji, kakor na dlani še vedno bolj ali manj več isti in da je Exit pravzaprav, ne glede na inicialne namene tistih, ki so ga zasnovali, še vedno v tej in takšni Srbiji težki underground. In to ne samo v glasbenem pogledu, ampak tudi v svetonazorskem, v pogledu, da po definiciji (ni potrebno, da kdor koli tu kaj pove, ni potrebno, da se organizira okrogla miza o Srebrenici, ni potrebno, da nekdo reče dol z radikali, ki vladajo v Novem Sadu, ne ampak samo dejstvo, da nekaj takega obstaja, da nekaj tako „seva“, da prihajajo ti ljudje, ki prihajajo, s takšnimi prepričanji in iz teh krajev in sedanjih in bivših držav) ima že samo po sebi močno noto subverzivnosti. Če pa se temu nalepi še kaj, če se politični angažma poskuša delati direktnije in neposredneje, kakor je bilo napovedovano letos, nekaj od tega se je zgodilo, nekaj se na žalost ne bo, no že to je zadosti, da ziritira širši politični kontekst oblasti na občinski ali državni ravni, skratka, to v vsakem primeru predstavlja 'prst v oko'!

Nekdo je omenil Gorana Bregovića in Bijelo dugme. V 70-ih se je pisalo o poljedelskem rocku, to ni niti tale pastirski rock, to je nekakšna varianta hard rocka na približno nek 'Maglaj style'. To je kraljevalo pri nas. Spomnim se, da se je namestnik Vojislava Šešlja na zemlji, Tomislav Nikolić, hvalil kako je on 'v svoji mladosti bil rocker'. Vidite, to je ta vrsta rokenrola, se pravi, dolge gitarske solaze brez kakršne koli vsebine. In zato danes človek, ki za sebe trdi in to na žalost ne povsem brez pokritja, da je najpopularniji politik v Srbiji, torej Tomislav Nikolić, pravi: 'Če bo kakršnakoli politizacija festivala, ga bomo mi radikali prepovedali in naslednje leto, če bomo mi na oblasti, v Novem Sadu Exita ne bo.'

Kaj to pomeni? Ali obstaja rokenrol kultura, pri tem mislim na vse in tehno in rege, skratka, vse, kar spada pod pojem sodobne rock kulture, ki je lahko nepolitična? Seveda, lahko tale rock iz Maglaja, ampak v principu, ne more. Seveda je nesmiselno imeti kakršnokoli vizijo rokenrol kulture, ki je družbeno povsem neobčutljiva, ki deluje izven kakršnegakoli konteksta prostora in časa, ki se dela, da zunanji svet ne obstaja, katere se nič ne tiče, razen, da se dobro napije in izrogovili. Mislim, da je to enostavno karikatura tako proizvajalcev kakor tudi konzumentov pop kulture. Razumljivo je, da to ni mogoče in da Exit, tudi če bi to hotel, bog ne daj, ne more biti depolitiziran v tem smislu. Exit ne more živeti izven konteksta, v katerem deluje, ne more, da se ne bi na ta ali drugačen način odzval nekim osnovnim zahtevam časa.

V tem smislu je zelo zanimivo, kako se je Exit, od svojih samih začetkov, zelo dobro medsebojno prepoznal, tako s svojimi pristaši kakor tudi z nasprotniki. Od samega začetka se je vedelo, kdo je na kateri strani, pristaši ene ali druge strani so se enostavno 'instiktivno zavohali'. Od samega začetka, v Novem Sadu in v Beogradu in nasploh v kontekstu srbske družbene, politične in medijske, zelo pomembno, medijske scene obstaja z ene strani močna podpora, a z druge močen odpor Exitu. Ta odpor zmeraj prihaja z desnice. Zmeraj prihaja z desne, zmeraj prihaja s strani nacionalističnih in populističnih strank, od strank, ki so bile v Miloševićevem obdobju na oblasti, z druge strani pa prihaja od raznih lokalnih struktur v cerkvi, v Bački eparhiji ipd.

Slišali smo zelo zanimiv podatek, da se je na Exitu za ateiste deklariralo dobrih 11 odstotkov udeležencev, na nivoju države pa statistike kažejo, da je ta odstotek bistveno manjši. Ker se ljudje bojijo, ker je ustvarjeno takšno vzdušje kvaziklerikalizma, da se ljudje, ki pred 20 leti niso bili krščeni, naenkrat strašno bojijo priznati, da so ali ateisti, agnostiki, versko ravnodušni, ali kaj jaz vem. Na Exitu, pa vidite, da se več kot 11 procentov ljudi eksplicitno opredeli kot ateisti. Opazno je splošno družbeno vzdušje, ki ga ustvarja ta država Exit in v tem je ona entiteta za sebe. V njej veljajo nekateri drugi kriteriji, druga pravila komunikacije, prepoznavanja, samopredstavljanja, razumevanja drugega. V tem smislu je Exit postal ne samo vrsta neke subkulture, ampak, povedano v partizanskem smislu, svobodnega teritorija, v kolikor ni to rečeno pretirano in v osnovi patetično.

To, kar hočem reči, je, da so nekatere družbene vloge manj ali več jasne in razdeljene in da je to tako, odkar obstaja Exit.

Druga je stvar što smo mi možda, pokazalo se preoptimistično verovali, da će, recimo, Exit 2005. godine biti u Srbiji koja će biti na pragu Evropske unije, jedna savršeno normalna i u svakom smislu funkcionalna država, a naravno pokazalo se, da to uopšte nije tako. Tu opet dolazimo i do problema konteksta. Užasno je važno da Exit, možda čak i ako nekad pravi neke kompromise i neke odluke, sa kojima se neće svako složiti, recimo kompromis sa novcem, sa svim tim sponzorima što nažalost izgleda, da bez toga ne može, a ja bih voleo kad bi moglo, ono što je suštinski važno, i bez čega Exit više ne bi bio Exit, pa taman imao i bolje izvođače od ovih danas, ono što nužno treba da sačuva, jeste to osećanje da on u kontekstu savremene Srbije jeste glas one Srbije koja samoj sebi i svima oko sebe i svojim susjedima želi bolji i normalniji i ljudskiji život. I mislim da je to ona krucijalna stvar o kojoj ovde govorimo.

**Mirko Sebić, publicista, Novi Sad:
Exit između civilnog i korporacijskog identiteta**

Hvala lepo Dragu Pintariću. Ja bih se na neki način nadovezao na svoje predhodnike, najpre na Rajka, a onda i na Teofila. Naime, meni je kao nekome ko prati Exit fenomenološki, znači kroz javne istupe njegovih organizatora, onda kroz druge medijske i uopšte druge događaje koji se pletu oko njega, iskrslao najpre kao neodređena impresija, pa sam kasnije o tome počeo sistematičnije da razmišljam, teza o nekakvom nestabilnom identitetu Exit-a, ili bolje reći o kolebanju u samoodređenju koje se kreće između nekog, da kažem, korporacijskog identiteta, dakle, nečega što teži da postane velika fabrika entertainjmenta, fabrika profita što faktički festivali danas u Evropi i jesu, znači nešto što je redistribucija moći, na jedan fino upakovan način koji se dopada publici, ili podanicima društva spektakla. A na drugoj strani, isto tako veoma izraženo veliko inkliniranje ka nečemu što sam nazvao civilnim identitetom, pod tim mislim na zalaganje za kristalisanje oderedeneih vrednosti koje su se obično vezivale za nevladine sektore, za nekakve aktivnosti, akcije, itd. Logično je zapitati se zašto se u Srbiji nije jednostavno rodio neki festival kao Pepsi Siget, koji bi precizno išao ka veoma prokušanim receptima industrije masovne zabave. Meni se čini, da je 2000. i 2001. godine - nulti festival nastaje 2000. godine, uoči izbora koji će srušiti režim Slobodana Miloševića i traje ne znam koliko dana i tada se stvorila osnova za ono što će 2001. godine postati Exit dakle, da je upravo u te dve godine postojala strahovita produkcija mnogih negativnih znakova, dok je pozitivnih znakova i vrednosti, bez obzira na naglu promenu društvene i političke klime, bilo zanemarljivo malo. I upravo zbog toga Exit je i mogao je postati zamena za sve. Postao je jedna simbolička korpa koja je trebala biti zamena, šta ja znam kakvih, alternativnih, levih, ili ne znam kojih sve, nedostajućih društvenih pokreta i paradigmi. To nam se moralo dogoditi, i nema svrhe raspravljati zašto nam se to događa. Da smo mi neka druga zemlja, neko drugo normalno društvo, mi bi imali pet velikih različitih festivala gde bismo birali između muzike koja nam se sviđa i slično.

Ono što je nama ovde zanimljivo je to, da dok se ti identiteti kolebaju dotle postoji produktivna napetost koja održava festival. I ona je dobra. Mi sada tu možemo da učitamo i političku angažovanost, možemo da se za nju vežemo, pa da kažemo: hvala bogu, iako živimo u gradu kojim vlada ultra nacionalistička stranka, postoji Exit i mi se pomoću njega svrstavamo na tu drugu pozitivnu stranu.

Bojim se da festival, krećući se iz godine u godinu i susrećući se uvek s nekim realnim problemima koji su uvek problemi kapitala i novca, odnosno njihovog nedostatka i nužno teži da postavi, jedan korporacijski mehanizam i da on funkcioniše sam po sebi. Primećuje se, a to je deo istog korporacijskog impulsa, da Exit hoće da se bavi i produkcijom filma i svim drugim i da zahvati što više područja ne samo produkcije zabave nego i kulture, što je takođe normalno. Bojim se upravo da će on nužno zaploviti u taj korporacijski identitet i da će možda time postati dobar festival, ali da ćemo mi ostati bez jednog, da kažem stožera, a istovremeno i bez razvijenog alternativnog modela i tako će njegov eskapizam biti dvostruk, možda zbog toga o tome treba na vreme progovoriti.

Da recimo kažemo: nije Exit zamena za sve moguće smislove alternative jer on je uvek polazio od eskapizma, on je inicijalno produkcija zabave. Ako to tako kažemo, možda ćemo lakše razumeti sve druge njegove nuspojave, koje su možda i dobre, a nećemo stalno brkati identitete.

Možda sam suviše grubo formulisao ovu tezu da bih bio što kraći, da ne oduzimam vreme, ali hteo sam samo da ukažem na to realno dvojstvo.

Druga stvar je, da smo mogoče preoptimistično verjeli, da se bo recimo Exit leta 2005 odvijal v Srbiji, ki bo na pragu Evropske unije, da bo to neka popolnoma normalna in v vsakem pogledu delujoča država. Pokazalo se je, da sploh ni tako. Tu spet trčimo na problem konteksta. Strašno pomembno je, da Exit tudi če dela kompromise in sprejema neke odločitve, s katerimi se ne bo vsakdo strinjal, recimo kompromis z denarjem, z vsemi temi sponzorji, brez česar, na žalost, kot izgleda, ne gre. Tisto kar je bistveno in pomembno in brez česar Exit ne bi bil Exit, pa naj ima še boljše glasbene skupine, kot jih ima in kar mora nujno ohraniti, je ta občutek, da je on v kontekstu današnje Srbije, glas tiste Srbije, ki želi sama sebi in svojim sosedom boljše, normalnejše, človeka dostojno, življenje. Mislim, da je to ta ključna stvar, o kateri tukaj govorimo.

Mirko Sebić, publicist, Novi Sad:
Exit med civilno in korporacijsko identiteto

Hvala lepa Dragu Pintariću za povabilo na okroglo mizo. Jaz bi se na nek način navezal na svoje predhodnike, najprej na Rajka, potem pa še na Teofila. Namreč, meni se je kot nekomu, ki spremlja Exit fenomenološko, se pravi preko javnih nastopov organizatorjev, potem preko medijskih in drugih dogodkov, ki se plečejo okoli njega, najprej kot neka nedorečena misel, pa sem začel o njej potem sistematičneje razmišljati, pojavila teza o nekakšni nestabilni identiteti Exita, ali točneje o nekem omahovanju v opredelitvi, ki se giblje proti neke vrste korporacijski identiteti, torej k nečemu, kar teži, da postane velika tovarna zabave, tovarna profita, kar festivali dandanes v Evropi v bistvu tudi so; torej nekaj kar predstavlja redistribucijo moči, na nek lepo zapakiran način, ki je vseh publiki ali pristašem družbe spektakla.

Po drugi strani imamo obenem močno izraženo nagnjenje k nečemu, kar sem imenoval civilna identiteta, pri čemer mislim na prizadevanje za kristalizacijo določenih vrednot, ki so bile običajno vezane na nevladne sektorje ipd. Logično vprašanje, ki se nam postavlja je: zakaj v Srbiji ni nastal kakšen festival tipa Pepsi Sziget, ki bi natančno sledil preverjenim receptom industrije masovne zabave? Zdi se mi, da je leta 2000 in leta 2001 (nulti festival je nastal leta 2000 pred volitvami, ki so zrušile režim Slobodana Miloševića in traja ne vem koliko dni in tedaj se je ustvarila osnova za tisto kar je leta 2001 postal Exit) obstajala strahovita produkcija negativnih znamenj, medtem ko je bilo pozitivnih iniciativ in vrednot, ne glede na hitro spremembo družbene in politične klime, zanemarljivo malo. In zaradi tega je lahko Exit postal nadomestilo za vse. Postal je simbolična košarica, ki bi naj bila nadomestilo za vse, sam ne vem kakšnih vse alternativnih, levih in drugih manjkajočih družbenih gibanj in paradigem. To se nam je moralo zgoditi in nima smisla razpravljati, zakaj se nam to dogaja. Če bi bili mi neka druga država, neka druga normalna družba, bi imeli pet velikih različnih festivalov, kjer bi izbirali med glasbo, ki nam je všeč ipd.

Tisto, kar je nam tukaj pomembno, je, da dokler se te identitete iščejo in mešajo, obstaja produktivna napetost, ki podpira in ohranja festival. Ta napetost je torej koristna. Mi lahko tu najdemo tudi prostor za politični angažma in rečemo: hvala bogu, čeprav živimo v mestu, kjer vlada skrajno nacionalistična stranka, obstaja Exit in mi se z njegovo pomočjo lahko postavimo na to drugo, pozitivno stran. Bojim se, da festival iz leta v leto, s tem ko se srečuje z realnimi problemi svojega preživetja, ki so v glavnem več ali manj vedno povezani s problemi kapitala in denarja oziroma njihovega pomanjkanja, nujno teži k temu, da razvije nekak korporacijski mehanizem, da bi lahko deloval samostojno. Opaža se, in to je del tega korporacijskega impulza, da se Exit poskuša ukvarjati tudi s produkcijo filma in z drugimi rečmi z namenom, da zaobjame čim več področij, ne samo zabave, temveč tudi kulture, kar je prav tako razumljivo. Bojim se pa tega, da s tem neizogibno pluje v to korporacijsko identiteto in da bo s tem mogoče postal dober festival, mi pa bomo ostali tako rekoč brez 'oporišč' in obenem tudi brez kakršnegakoli razvitega alternativnega modela. Tako bo ta eskapizem dvojen, zato mislim, da je o tem potrebno pravočasno spregovoriti.

Ali pa, da preprosto rečemo: Exit ni nadomestilo za vse mogoče alternative, vedno je izhajal s pozicij eskapizma in inicialno sodi v območje produkcije zabave. Če rečemo tako, bomo mogoče lažje razumeli vse njegove stranske pojave in poti, ki so lahko tudi dobre in ne bomo stalno mešali njegovih identitet.

Mogoče sem preveč grobo formuliral to tezo, poskušal sem namreč biti čim krajši, da drugim ne odvzemam časa. Hotel sem pokazati na to realno obstoječo dvojnost.

Teofil Pančić:

Par rečenica na to što je Mirko sad rekao. Ti si spomenuo, a neko je to spomenuo već ranije, dakle, što govorimo o toj korporativizaciji, spomenuo Pepsi Siget. Koliko se ja sećem ostrvo na kome se održava taj festival se zove Marget siget, ne zove se Pepsi Siget. Pepsi je jedna velika multinacionalna korporacija i to je sad već postalo jedno isto. I ja mislim, da sam čak nekad već čuo nekoga kako je rekao van konteksta festivala, idem u Budimpeštu i posetiću Pepsi siget. Dakle, dotle je to došlo. To je jedna vrsta daleko odmakle korporativizacije stvari, mnogo dalje nego što je to na Exit-u. Naravno, na Pepsi sigetu su daleko veće pare u igri nego ovde. Tačno je to kako stvar raste tako se u nju uvlače veće pare, sa druge strane u kulturnom smislu postaje neka vrsta mainstreama. Ali to je sasvim jedan normalan i prirodan proces i nije način da se te nuspojave zaustave, da se rast toga ograniči, ili da se veštački napravi jedna brana tom novcu, ili ne znam šta. Ja mislim, da kada nešto postane mainstream nastaje nešto drugo koje se promovise kao alternativa tom mainstreamu. To je ono po sistemu Broadway, off Broadway, off off Broadway. Dakle molim lepo, zaštoda ne. Neka Exit raste, i neka bude sve jači i moćniji i na žalost ako bude sve korporativniji, nastaće opet nešto novo. Mislim, naprosto alternative se uvek rađaju iz neke vrste otpora i oponiranja onom što postoji. To je nešto što prosto ne možeš izbeći. Ako ga ti zaustaviš na jednom nivou rasta i kažeš 'e pa neću sad zbog ovoga i zbog onoga' onda je to zapravo neki put u njegovu marginalizaciju i njegovo gašenje. Mislim da je to neminovna sudbina Exit-a, kao svake uspešne stvari. Svaka uspešna stvar dođe do toga, da postane na ovaj ili onaj način 'korporativna'.

Tina Leisch, dramaturginja, Beč: Exit kao manifestacija mase

Govoriću engleski... Znae, ne znam jugoslovenski. Imam nekoliko komentara u vezi sa ovim festivalom, no kao prvo treba da kažem da ne živim ovde i ne poznajem situaciju. Jako sam volela Jugoslaviju, dok je još bila Jugoslavija i ja još uvek, svake godine, uradim neko malo etnografsko istraživanje u toj Dugoslaviji, kako sama nazivam ovaj prostor.

U ovom momentu mogu da govorim samo o utiscima, nemam neke teze, nemam intervjua, nemam statističkih podataka. Moje prvo zapaženje bi bilo da sam pre dve nedelje bila na veoma sličnom festivalu u Beču, na Dunav Festu, koji organizuje Demokratska stranka i Gradsko veće Beča. Festival slično zvuči i veoma mu nalikuje; ima veliki broj bina, različitu muzika, istu vodu za plivanje, znači Dunav, mlade ljude, koji dođu tu da se vole. Kada sam stigla ovde, činilo mi se da je skoro isto, samo veće, više poznatih grupa, ali na mnogo načina isto. Ipak mi ovde svi govore da je to potpuno drugačije i da je politička pozadina jako značajna i tako sam pokušala da sve to proverim. Moj utisak, odnosno moja teza nije takva, i volela bi da je formulišem pomoću starije teorije, jednostavno zato, jer uvek možemo da koristimo bilo koju teoriju. Odbrala sam Elisa Kanetija, da uvažim njegov stoti rođendan i zato što mislim da je njegova knjiga 'Masse und Macht' ('Masa i moć') jako dobar rad, pomoću njega istražujemo fenomene kao što su Exit i drugi festivali. Ne znam da li ste taj rad svi pročitali, ja sam iz njega odabrala par rečenica. Glavna teza je da ljudi obično, ako idu ulicom, ako su u autobusu, ne dodiruju druge ljude; naša želja je da se razlikujemo od ostalih, da imamo drugačiji identitet, da smo bogatiji, važniji, da smo druga nacija, da smo jednostavno drugačiji. Ovaj fenomen mase je kao izuzetna situacija ili kao *Država Exit*: To je mesto na kojem ljudi gube strah od dodirivanja drugih ljudi i strah da oni druge dodiruju. Kada vidite mase, vidite kako ljudi postaju jedno telo i niko nema problema sa tim, da se nas neko drugi dodiruje i ne osećamo se drugačije, nego smo deo jednog tela, međusobno ravnopravni. Znači, ja mislim, da možemo gledati na Exit kao na još jedan fenomen mase i taj fenomen jeste sličan i u Beču i u Novom Sadu i da se ovde radi samo o političkoj razlici i ako se vratimo Kanetiju, on navodi više vrsta masa: imamo verske mase, političke mase, onda još revolucionarne mase, imamo moć države, imamo mase izbeglica, da, sigurno i mase za zabavu. Ovaj festival se razlikuje od onog u Beču po tome, što su ovde pre par godina postojale mase različite od onih za uživanje, za zabavu, ovde je to nešto novije.

Teofil Pančić:

Par stavkov k temu kar je povedal Mirko. Ti si omenil, nekdo pa ga je že prej, ko se je govorilo o tej korporativnosti: Pepsi Sziget. Kolikor vem, se otok na katerem se odvija festival imenuje Marget sziget, ne imenuje se Pepsi sziget. Pepsi je velika multinacionalna korporacija in sedaj je to postalo že eno in isto. Mislim, da se mi je enkrat že zgodilo, da sem slišal nekoga, mimo konteksta festivala, ki je rekel: 'Grem v Budimpešto in obiskal bom tudi Pepsi sziget.' Torej, tako daleč je to prišlo! To je torej primer korporativizacije stvari, ki je odšla že zelo daleč, dosti dlje, kot je to trenutno na Exitu. Seveda, na Pepsi szigetu so v igri bistveno večji denarji kakor na Exitu. Res je, s tem ko zadeva raste, privablja večji denar, v kulturnem pogledu pa postaja del mainstreama. Ampak to je povsem normalen in naraven proces in nobenega smisla ne bi bilo zaustaviti ga in teh stranskih pojavov, da se ta rast omeji ali da se umetno ustvari zaporu temu denarju ali ne vem kaj. Jaz mislim, da kadar nekaj takega postane mainstream, nastane nekaj drugega, kar se promovira kot alternativa temu mainstreamu. To je tisto po sistemu Broadway, off Broadway, off off Broadway. Torej, prosim lepo, zakaj pa ne? Naj Exit raste, naj postane vse močnejši in na žalost, če bo vse korporativnejši, bo zopet nastalo nekaj novega. Enostavno, alternative se zmeraj rojevajo iz neke oblike odpora in upiranja obstoječemu. To je nekaj čemur se ne moreš izogniti. Če ga zaustaviš na nekem nivoju njegove rasti in rečeš: 'E pa ne bom več zaradi tega ali zaradi onega', potem je to pot v njegovo marginalizacijo in ugašanje. Mislim, da je to neizogibna usoda Exita kakor vsake uspešne stvari. Vsaka uspešna reč pride od tega, da na ta ali oni način postane korporativna.

Tina Leisch, dramaturginja, Dunaj: Exit kot manifestacija mase

Govorila bom angleško.... Veste, ne znam jugoslovansko. Imam nekaj komentarjev v zvezi s tem festivalom, vendar pa vam moram prej povedati, da ne živim tukaj in ne poznam situacije. Zelo rada sem imela Jugoslavijo, ko je bila še Jugoslavija in še vedno vsako leto naredim kako manjšo etnografsko študijo v tej Jugoslaviji, kakor sama imenujem ta prostor in tako... Trenutno lahko govorim samo o vtisih, nimam teze, nimam intervjujev, nimam statističnih podatkov. Moj prvi komentar bi bil to: pred dvema tednoma sem bila na zelo podobnem festivalu na Dunaju, Festival DonavFest, ki ga organizirata demokratska stranka in Mestni svet Dunaja in ta festival se sliši podobno in tudi zdi se, da je zelo podoben. Je veliko odrov, različna glasba, ista voda za plavanje, torej Donava, mladi ljudje, ki pridejo sem, se poljubljajo. In ko sem prišla sem, se mi je zdelo skoraj isto, samo večje, več znanih skupin, ampak isto, a vendar mi vsi govorijo, da je to popolnoma drugače in da je politično ozadje izjemno pomembno in tako sem vse to poskušala najti in, torej, moj vtis oz. moja teza ni taka. Rada bi jo formulirala s pomočjo starejše teorije, preprosto zato, ker vedno lahko uporabimo katero koli teorijo, zato sem izbrala Eliasa Canettija, da obeležim njegov stoti rojstni dan in zato, ker mislim, da je njegova knjiga 'Masse und Macht' ('Masa in moč') zelo dobro delo, s pomočjo katerega obravnavam fenomene, kot je Exit ali drugi festivali. Ne vem, če ste to delo brali vsi, jaz imam pripravljenih nekaj stavkov. Glavna teza je, da se ljudje običajno, če gremo na ulico, če gremo na avtobus, ne dotikamo drugih ljudi, naša želja je, da se razlikujemo od ostalih, da smo drugačni, da imamo drugačno identiteto, da smo bogatejši, pomembnejši, da smo drug narod, da smo nekaj in tak je ta fenomen mase, samo... Država Exita je tam, kjer se to ne zgodi, torej... imamo mase in potem vidimo eno samo telo in nimamo težav s tem, da se nas nekdo drug dotika in se ne počutimo drugačne, ampak smo del enega samega telesa, enakovredni drug drugemu. In... Ali vsi razumete angleško? Ali potrebujemo prevod? Torej, jaz mislim, da lahko gledamo na Exit in celoten festival kot na še en fenomen mase in ta fenomen je podoben na Dunaju, podoben v Novem Sadu in tu gre najbrž samo za politično razliko. In če pogledamo Canettija, on loči več vrst mas: verske, politične, nato še revolucionarne mase, obstaja moč države, mase pobega, da, najbrž tudi mase za zabavo in zato se ta festival razlikuje od tistega na Dunaju po tem, da so bile mase, ki so obstajale tu nekaj let pred glavno obliko mase, mase uživanja, zabave..., kar je nekaj drugečnega, nekaj novega.

U vezi toga postoji jedan pogodan Kanetijev citat: 'Masa je uvek kao pod opsadom, a ta opsada je dvostruka. Od neprijatelja ispred zidina i od neprijatelja koji se krije u podrumu. ' Tako imamo tvrđavu masu, imamo tvrđavu Exit, spoljni neprijatelj može biti Radikalna stranka ili njihovi tradicionalni, nacionalistički i konzervativni društveni istomišljenici, koji su bili protiv održavanja festivala. Međutim, neprijatelj postoji i iznutra, unutar mase, a to je imaginarno nacionalno osećanje da si bolji od drugih. Ova masa je samo izuzetak. Taj pokret masa je samo trenutnog značaja dođeš tu, za vreme zabave se osećaš sjedinjeno sa ostalima, ali samo za vreme zabave. Po završetku se vратиш u prethodno raspoloženje, natrag u svoj lični identitet.

Moj utisak je da se radi o potpuno normalnom fenomenu mase i da je svaka politička interpretacija suviše ambiciozna. Ljudi iz zajedničke bivše države dođu ovde da se zabave i ako pogledmo izbliza, vidimo da dođu sa svojom grupom prijatelja i zajedno su nekoliko dana, i onda se ponovo razidu. Nikakav problem nije imati *državu Exit / izlaz* ili posebne osećaje. Nije problem naći na Exit-u mlade ustaše i mlade četnike, koji se sastaju ovde i lepo se provode, a kasnije su ponovo neprijatelji. Dolaziš sa svojom grupom, nije potrebno da se unutar nje bilo šta menja, jer u fenomenu masa te vrste nema nikakve tematske rasprave, nikakvih razmena svakidašnjih iskustava, prestrukturiranja tradicionalnih identiteta ili nečega sličnog.

To je ono što mislim, to je moje skeptično gledište, a da bih to objasnila moram da spomenem jedan događaj koji se desio na Exit-u. Rekli su mi da je bilo pre par dana, na jednom od stejdževa, nekih problema u vezi Srebrenice. Onda sam imala sa Želimirom Žilnikom dugačak razgovor o tome šta sve to znači, šta je to. Mislim da i taj slučaj sa Srebrenicom možemo da gledamo u svetlu Kanetijeve teorije. Pominjanje Srebrenice znači da prizivamo neku drugu masu, ne živuću masu, koja dođe, plati i ide kući, nego masu mrtvih iz prošlog rata. Znači, ako na tom festivalu kažemo Srebrenica, mase uživanja se pretvaraju u mase izbeglica, i vojne mase, jer pominjanjem te reči odjedanput imamo tu i mrtve, koji stoje među živim ljudima, poričući ideju da je rat završen i da mrtvi jesu mrtvi.

Zato mislim da je pitanje tog festivala, da li on želi da bude politizovan, kako onda mogu mrtvi da plešu na tom festivalu, jer ako jednostavno kažemo da mrtvih tamo nema, to ne odgovara baš istini, pošto ih mi možemo u svakom momentu jednostavno prizvati.

Problem u vezi pominjanja Srebrenice leži i u tome da, sa jedne strane, ako to ne pomenemo, imamo samo masu ljudi, ništa se tu ne desi, svi idu kući i o tome uopšte ne razmišljamo. Sa druge strane, ako to pomenemo, dolazimo u opasnost da iskorišćavamo mrtve za prebrojavanje - mi smo doživeli etničko čišćenje, vi ste doživeli etičko čišćenje, i uvek se radi o nama i vama, i sve zajedno postanemo nacionalni projekt. Vi ste onda Srbi koji su ubijali u Srebrenici, i Muslimani su njih ubijali, i vi ste ih pobili toliko i toliko i onda smo na dobrom putu, da ta masa uživanja postane vojna masa.

Znači, ne znam, verovatno je to glavno pitanje. Ne znam kako primorati mrtve da plešu, ne znam, u Austriji i Nemačkoj imamo rasprave o tome već 60 godina i to je značajno, jer je ove godine 60-godišnjica prestanka drugog svetskog rata. Zbog toga je bitno znati šta možemo da uradimo sa mrtvima i kako možemo imati političke mase bez zaborava, bez suvišnog pričanja, bez zloupotrebljivanja.

Imam još jednu ideju, odnosno utisak, da taj festival možda i nije fenomen mase. Ako opisujemo fenomen masa pomoću te ideje o zaboravljenom identitetu, zbližavanju, međusobnom dodirivanju, onda se tu radi samo o par ideja, koje spojimo i povežemo. U strvanosti se radi o tome, da ako pričamo o dodirivanju tela, onda dobijemo ideju neke velike orgije. Pa ipak, ako uistinu dobro pogledamo Exit, onda to nije nikakva orgija, barem se to meni tako čini, da se radi samo o 'manjoj grupi pijanih ljudi', a nikako o masovnoj orgiji. Ne radi se o nekom oduševljenju ili nekakvom radosnom pokretu, radi se o ideji, gde se svi pretvaraju, da su na orgiji i zato svi govore o seksu, seksu, seksu... Ali ako dođeš sam, onda si jedino došao na komercijalni događaj. Time dolazimo u situaciju da taj fenomen masa ne postoji više, i da se radi o simulaciji fenomena mase. Zato se pojedinci, koji se tamo nadu, pretvaraju da su masa, deo te mase, idu zajedno, zajedno se provode, ali u stvari se radi samo o jednom malom delu momentu, kada se to desi. Mislim da je jedan od tih momenata bio taj događaj sa Srebrenicom koji je uzburkao ljude, koji su time dobili mogućnost da postanu nešto i da urade nešto zajedno, da nisu samo pojedinci koji stoje ispred bučne muzike, piju i čekaju da li će ih neko pozvati u krevet ili ne, a ne desi se ništa; znači, kada vičemo Srebrenica, onda ipak radimo nešto zajedno.

Drugi događaj je bio taj, kada je jednoj većoj grupi uspeo da se probije bez ulaznice. To je bio još jedan trenutak kada se stvarno osetila masa koja radi nešto zajedno, kada se krene preko zida, protiv

Temu se lepo prilaga Canettijev citat:

'Masa je vedno kot obkoljena trdnjava, vendar je obkoljena dvakratno. Sovražniki so pred obzidjem in sovražniki se skrivajo tudi v kleti.'

In tako imamo utrdbo mas, imamo trdnjavo Exita in zunanjega sovražnika. To je lahko radikalna stranka, to so zelo tradicionalni, nacionalistično konzervativni politični in družbeni vzvodi, ki so nasprotovali tem nastopom. Toda tudi znotraj je sovražnik, znotraj mase in to je ravno dejstvo, da je to stanje 'izredno stanje'... To gibanje mas traja trenutke prides sem, med zabavo se počutiš kot eno z vsemi, toda samo med temi trenutki zabave, po tem pa zopet padeš v drugačno razpoloženje, nazaj v svojo lastno identiteto. In mislim, moj vtis je, da gre za popolnoma normalen fenomen mase in da je zato vsakršna politična interpretacija preveč ambiciozna, interpretacija, da ljudje iz skupne bivše države pridejo in se zabavajo skupaj. Poglejmo od blizu, kaj se dogaja na Exitu; vidimo, da ljudje pridejo s svojo družino prijateljev in so skupaj, mogoče nekaj dni, potem pa se spet razidejo in nobenega problema ni imeti 'države Exita/izhoda' ali posebnih občutkov in lahko si preprosto tam in mladi ustaši in četniki se srečajo in se zabavajo in zatem odide vsak s svojo skupino in ni potrebno, da se karkoli spremeni, ker v masnem fenomenu te vrste ni nobenega tematskega razpravljanja, nobenih izmenjav na način vsakdanjih vzorcev, prestrukturiranja tradicionalnih identitet ali drug drugega. Zato mislim, da, torej, to je najbrž precej skeptično da bi razpravljala o tem... Rada bi omenila nek dogodek, neko manjšo stvar, ki se je zgodila na Exitu. Povedali so mi, da je bilo pred dvema dnevoma na enem izmed odrov nekaj v zvezi s Srebrenico in da so bile težave in potem sem imela z Želimirjem Žilnikom dolg pogovor o tem, kaj vse to pomeni in kaj to je in mislim, da tudi to lahko opišemo s Canettijevio teorijo: obuditev Srebrenice pomeni, da priključimo neko drugo maso, ne živčico mase, ki pride in plača in gre domov, ampak maso mrtvih iz pretekle vojne. Torej, če na tem festivalu rečemo Srebrenica, mase uživanja postanejo mase pobega in vojne mase, kajti z eno samo besedo imamo kar naenkrat mrtve, ki stojijo med ljudmi in vsa ta ideja vojne je končana in mrtvi so mrtvi in nimamo nobenih težav. Zato mislim, da je vprašanje tega festivala, če naj bi bil političen, kako potem lahko mrtvi plešejo na tem festivalu, kajti če preprosto rečemo, da mrtvih ni tu, je to samo površinsko in se jih zlahka ponovno priključe. Poleg tega je težava pri omenjanju Srebrenice tudi v tem, da, po eni strani, če tega ne omenimo, imamo samo maso ljudi, nič se ne zgodi in vsi gredo domov in o tem sploh ne razmišljajo. Če pa to omenimo, smo v nevarnosti, da izrabljamo mrtve za preštevane, mi smo očističili in vi ste očističili in vedno gre za nas in za vas in vse skupaj postane nacionalen projekt. Vi ste potem Srbi, ki ste ubijali v Srebrenici in Muslimani so pobijali tu in vi ste jih pobili toliko in toliko in s tem smo na poti k temu, da ta masa uživanja spet postane vojna masa.

Torej, ne vem, najbrž je to tisto vprašanje. Ne vem, kako prisiliti mrtve k plesu, ne vem, v Avstriji in Nemčiji imamo razprave o tem že 60 let. In to je pomembno, ker je letos 60-letnica konca vojne, zato je pomembno vedeti, kaj lahko storimo z mrtvimi in kako imamo lahko politične mase brez pozabe, govorjenja, ne da jih izrabljamo.

Imam še eno, kot sem rekla, idejo oz. vtis, in sicer to, da mogoče ta festival sploh ni fenomen mase.

Najbrž se motim in ni fenomen mase, ker če opišemo fenomen mase s pomočjo te ideje o pozabljeni identiteti, zbliževanju, dotikanju drug drugega, potem je to samo nekaj idej, ki, kot ste rekli, jih združimo in povežemo. Toda v resnici gre za to, da če govorimo o dotikanju teles, potem dobimo idejo nekakšne velike orgije. Pa vendar, če zares dobro pogledamo Exit, potem to ni nobena orgija, vsaj meni se zdi, da gre samo za manjše skupine pijanih ljudi, a nikakor ne za masovno orgijo. Ne gre za neko navdušenje, izjemno veselo gibanje, gre za idejo, jasno je, da se vsi pretvarjajo, da je tako in zato vsi govorijo o seksu, seksu, seksu, toda, če sem prides sam, potem je ena razloga najbrž ta, da prihajaš na potrošniški dogodek in s tem pridemo v situacijo, ko ta fenomen mase ne obstaja več in je le še simulacija fenomena mase, zato se navsezadnje posamezniki, ki se zberejo, pretvarjajo, da so masa, eden izmed te mase. Gredo skupaj, se skupaj zabavajo, toda v resnici gre za zelo kratek trenutek, ko se to res zgodi in mislim, da je bil eden takih trenutkov tisti, ko so bili ljudje tako razburjeni zaradi Srebrenice, kajti s tem so dobili priložnost, da postanejo, da nekaj naredijo skupaj, da niso samo posamezniki pred zelo glasno glasbo in stojijo tam, pijejo, čakajo, če jih bo kdo zvalil v posteljo ali ne, a nič se ne zgodi. Torej, ko vpijemo: 'Srebrenica', vsaj počnemo nekaj skupaj.

Drug dogodek pa je ta, ko so vdrli brez vstopnine. To je bil še en trenutek, ko se je res čutilo neko vrsto mase, ki skupaj nekaj počne, gre proti, preko policije in nekaj naredijo skupaj.

Torej, ne vem točno, kaj se dogaja, mislim le oz. moj vtis je, da je razprava o tem festivalu sicer zanimiva, vendar pa ni, oz. festival nima nobenih... Sam festival se ne dojema tako kot ga berejo

policije i uradi to zajedno. Znači, ne znam tačno šta se događa i moj utisak je da je i ta rasprava zanimljiva, ali da i ona, kao i festival, nema dobro ili loše značenje. Sam festival se ne shvaća tako, kako ga drugi objašnjavaju, kako ga drugi interpretiraju. Zato je sve šta ovde govorimo najverovatnije posledica toga što volimo da pričamo, a ne zato da bi otkrili neko novo značenje. Interpretiramo mnogo više od toga koliko u samoj stvari postoji.

Drago Pintarić:
Exit kao 'ex-jugoslovenska' komunikacija mladih

Tinino izlaganje se, između ostalog, dotaklo i nekih naših bolnih ex jugoslovenskih stvari, pa bih ja to iskoristio i kao neki uvod da našu tribinu usmerimo i na taj aspekt Exit-a. To se odnosi na jedan od glavnih razloga nastanka našeg projekta i njegovog osnovnog polazišta sa kojeg smo mu pristupili, a to je fenomen okupljanja mladih iz novonastalih država na tom prostoru, znači iz nekadašnjih bivših jugoslovenskih republika. Pre nego što krenem dalje, da kažem da je za nas, učesnike te tribine koji dolazimo iz tog našeg južnoslovenskog prostora, to, u poređenju sa Tinom i njenim izlaganjem, puno emotivnija debata i izdaleka nismo tu samo zbog toga što volimo da pričamo. Sa druge strane je jako dobro da je na tribini neko sa strane, da nismo samo 'naši', što nam pomaže da imamo neki kritički pogled spolja i da ne zalutamo previše u emocije i iracionalnost.

Za nas 'ex-jugoslovene' je ta komunikacija nužna, pošto su rat i ostali krvavi događaji radikalno prekinuli mnoge dugogodišnje saradnje, čak lična prijateljstva, i prouzrokovali mnoge frustracije. Na sreću, ovde smo kao pojedinci koji te veze nismo prekinuli, čak suprotno, neka poznanstva i prijateljstva su se razvila za to vreme, no ipak, neku griznju savesti i bol, kao recimo intelektualci i humanisti, za tu veliku nesreću koja je zadesila taj naš prostor, osećamo.

Zato je, recimo, meni činjenica da se mlade generacije iz tog prostora, za koje smo ustanovili da su dolazile u vreme raspada te zajednice i kojima su bile sve informacije u vezi toga prezentovane kao negativne, samoinicijativno druže na festivalu koji je, usput rečeno, nastao iz otpora protiv jednog režima, koji je u velikoj meri bio razlog tog raspada, fenomen koji treba u najmanju ruku ispitati.

Motivacija za taj projekat, u kojem sam jedan od njegovih inicijatora, u sebi neminovno nosi i tu želju i nadu, pa i oprost za nešto, što možemo nazvati 'kolektivna odgovornost za mlade generacije', koja stupa u taj, grehovima svojih očeva opterećen, danas i ovde.

Da budem konkretniji. Ja sam ovih dana dao, u vezi projekta, jedan intervju za novosadski Dnevnik, gde sam između ostalog izrekao i jednu 'nenaučnu tezu', da između nas koji živimo na tom balkanskom prostoru, koji dodiruje srednju Evropu, postoji neka 'genska veza'.

Od nekoga, ko je studirao između ostalog i istoriju, takva se izjava ne bi očekivala, pa ipak ja sam tu polazio od činjenice da su društva, zajednice, pa i države socijalni organizmi koje žive svoj život i nije slučajno što su jednom, ili čak više puta nastale. Dokaz za to baš mogu biti te tendencije i druženja mladih koji, kako rekossmo, o toj državi nisu čuli ništa dobro. Ako su uopšte nešto čuli. Informacije o tome mahom isčekavaju iz istorijskih udžbenika, informacije, koje dobijaju preko medija, selekcionisane su i manje više u tom pogledu podržavaju stavove pojedinih političkih stranaka, do nekadašnje zajednice. Da je taj stav uglavnom negativan je razumljivo, pošto su svi ti novi državni entiteti nastali po principu 'feudalizacije' raspale države, pa su u tom smislu, interesi, korist i novostecene privilegije 'novih demokratija' stranaka i konkretnih političara, usaglašeni.

Exit predstavlja dokaz da komunikacija među mladima teče nesmetano, za razliku od politika novih država, koje nisu dosada uspele rešiti ama baš ni jedan od problema na bilateralnim ili multilateralim nivoima nekadašnjih republika SFRJ.

Sledeća stvar koju hoću da kažem i koja me pomalo brine, odnosi se na podatke koji je u svom uvodnom izlaganju napomenuo magistar Žolt Lazar, a odnosi se na činjenicu da publika Exit-a iz godine u godinu postaje sve starija, i da tu to jeste moja interpretacija, nastaje jedna generacijska praznina.

Ja poslednjih godina radim kao pedagog vaspitač i bavim seomladinskom kulturom, pa sam u stalnom kontaktu sa mladima. Poznato je da su tinejdžeri onaj deo populacije koja je u periodu odrastanja, gde se formiraju njihove životne orijentacije, pogled na svet, interesi, njihovi stavovi, različita opredeljenja, i slično. Znamo da je to period kada se sukobljavaju sa očinskim autoritetom i svet oko sebe doživljaju crno-belim merilima, te su jako skloni indoktrinacijama, koje u sebi nose bunt i

drugi, kot ga drugi interpretirajo. Zato je vse, kar tu govorimo, najbrž bolj zato, ker radi govorimo, ne pa zato, ker bi odkrili nek nov pomen. Interpretiramo mnogo več, kot je v sami stvari.

Drago Pintarič:
Exit kot 'ex jugoslovanska' komunikacija mladih

Tina se je med drugim dotaknila tudi nekaterih 'naših' bolečih, exjugoslovanskih tem, pa bi to uporabil kot razlog, da našo okroglo mizo usmerimo tudi na ta vidik Exita. Ta predstavlja tudi enega od glavnih motivov nastanka projekta in njegovo osnovno izhodišče, na katerem temelji. Gre za fenomen zbiranja mladih iz novonastalih držav na tem prostoru, nekdanjih republik bivše skupne države. Preden nadaljujem, naj povem, da je za nas udeležence te okrogle mize, ki večinoma prihajamo iz tega našega južnoslovanskega prostora, v primerjavi s Tino in s tistim, kar je povedala, ta razgovor dosti emotivnejši in daleč od tega: nismo tukaj zgolj zaradi tega (kot se je izrazila malo v šal), ker se radi pogovarjamo.

Po drugi strani pa je dobro in za razpravo koristno, da je nekdo s strani, da nismo samo 'naši', da obstaja kritični pogled od zunaj, da nas ne prevladajo čustva in da ne zaidemo v iracionalnost.. Za nas 'bivše Jugoslovane' je ta komunikacija nujna, saj so vojna in krvavi dogodki prekinili mnogokatero dolgoletno sodelovanje, celo osebna prijateljstva in povzročili marsikatero frustracijo. Na srečo, tukaj smo posamezniki, ki v tem času teh vezi nismo prekinili. Celo nasprotno, neka poznanstva in prijateljstva so se razvila prav v tem obdobju. No vseeno, obstaja nek občutek slabe vesti in bolečine, ki jo kot intelektuali in humanisti, seveda občutimo v zvezi s to veliko nesrečo. Zato je zame dejstvo, da se mlade generacije iz tega prostora, za katere smo ugotovili, da so odrasle v času razkroja te skupnosti in katerim so bile informacije v zvezi s tem v glavnem predstavljene kot negativne, samoiniciativno družijo na festivalu in to na festivalu, ki je nastal iz odpora do režima, ki je v veliki meri bil razlog tega razkroja fenomen, ki mu je potrebno nameniti vso pozornost in ga raziskati.

Motivacija za ta projekt, katerega eden od iniciatorjev sem, nosi v sebi tudi neizogibno željo in upanje po odpuščanju za nekaj, kar lahko imenujemo 'kolektivna odgovornost do mlade generacije', ki vstopa v ta, z grehci očetov obremenjen, danes in tukaj.

Poskušal bom biti konkretnjši. Te dni sem v zvezi s projektom dal intervju za Novosadski dnevnik, kjer sem med drugim izrekel tudi eno 'neznansveno tezo', da med nami, ki živimo na tem balkanskem prostoru, ki se dotika srednje Evrope, obstaja neka 'genska vez'. Od nekoga, ki je zaključil študij zgodovine taka trditev ni pričakovana, no, vseeno. Izhajam iz dejstva, da so družbe, skupnosti pa tudi države socialni organizmi, ki živijo svoje življenje in ni slučajno, da so nastale enkrat ali celo večkrat. Dokaz temu so lahko ravno te tendence druženja mladih, ki, kot smo rekli, o tej državi niso slišali nič dobrega. Če so sploh kaj slišali. Informacije o tem izginjajo iz zgodovinskih učbenikov, tiste, ki jih lahko zasledijo preko medijev so selekcionirane, in bolj ali manj podpirajo stališča posameznih političnih strank do nekdanje skupnosti. Da so ta stališča v glavnem negativna, je razumljivo, saj so te nove državne entitete nastale po načelu 'fevdalizacije' razpadle države in so interesi, koristi ter novopridobljeni privilegiji 'novih demokracij', strank in konkretnih politikov, usklajeni.

Exit je dokaz, da komunikacija mladih na tem prostoru ne pozna ovir, za razliko od politikov novih držav, katerim do sedaj ni uspelo rešiti prav nobenega! od problemov, tako na bilateralni kakor tudi na multilateralni ravni nekdanjih republik SFRJ.

Naslednje, kar bi hotel povedati in kar me pa nekoliko skrbi, je povezano s podatkom, ki ga je v svojem uvodnem govoru omenil Žolt. V mislih imam podatek iz raziskave, ki pravi, da publika Exita iz leta v leto postaja vse starejša in da v tem pogledu, to je moja interpretacija, nastaja generacijska praznina.

Delam kot pedagog vzgojitelj in se ukvarjam z mladinsko kulturo, tako sem v stalnem kontaktu z mladimi. Znano je, da so najstniki v procesu odrasčanja, ko se oblikujejo njihove življenjske usmeritve, svetovni nazor, interesi, stališča, različne opredelilne ipd. Vemo, da gre za obdobje ko se zoperstavljajo 'očetovski' avtoriteti in ko svet okoli sebe doživljajo s črno belimi merili ter so naklonjeni

provokaciju. Tu, na žalost, ponovno treba da se vratim istoriji, odnosno njenom učenju u školama. U Sloveniji se, recimo, a kako čitam i u Srbiji, sad na tom području vode polemike i pokušaji da se prave nove reinterpretacije istorije, uglavnom da se izravna tumačenje, koje je bilo za vreme komunizma ekstremno levo, barem toliko u desno. Taj trend trenutno postoji i u EU, pošto su u zajednicu ušle i zemlje koje su za vreme drugog svetskog rata kolaborirale, a potom bile okupirane od strane Sovjetskog saveza. Kako god, činjenica je da su te reinterpretacije u funkciji jačanja nacionalne svesti, i da kažemo direktno - u indoktrinaciji mladih i njihove svesti sa istorijskim 'dostignućima' njihovih predaka i velikim nanešenim i nepopravljivim krivicama i slično.

Govorim pomalo i iz ličnog iskustva, pošto imam sina 16-godišnjaka, sa kojim vodim razgovore na tu temu, npr. konkretno recimo, o zahtevima za zabranu pored fašističkih, nacističkih i komunističkih simbola. Ja sam u tim debatama, svojim stručnim znanjem uprkos, na priličnim mukama, pošto treba da pazim da ne branim bivše simbole i interpretaciju istorije, kojom ni sa stručnim ni političkim opredeljenjem nisam bio vezan, a sa druge strane, da mu ukažem na pozadinu i opasnosti tih manipulacija politike i političara, i uslovljavanje mozga mladih ljudi, koje stoji iza tih pobuda.

Treća stvar, koju bih još voleo istaknuti, je povezana sa time što sam govorio do sada, a odnosi se na tu poslednju generaciju mladih i problem kvalitetne i celovite komunikacije.

Jedna od karakteristika generacije o kojoj se tu govori jeste i njen paralelni rast i razvoj sa digitalnom tehnologijom i npr. internetom, kao značajnim sredstvom komunikacije. Mislim da nije potrebno posebno naglašavati ograničenost i suženost te komunikacije i opasnosti koji iz toga proističu. Internet možemo tumačiti kao i veliki suvremeni megamarket, gde su vam dostupne sve robe, svi sadržaji, svih mogućih kvaliteta. Brojne internet strane, kompjuterske igre i forumi, u kojima možete aktivno učestvovati, svesno i nesvesno sugerišu i mnoge, sociološki uzeto negativne sadržaje i stavove, koji po svojoj šokantnosti, buntovnosti i provokativnosti privlače te mlade. Ako tome dodamo i ranije pomenute procese indoktrinacije i medijsku ograničenost celovitih informacija, vidimo, da je savremeni svet, paradoksalno, uprkos svojoj toj tehnologiji, koja liberalno omogućava dostup do svih mogućih informacija, u komunikacijskom smislu siromašniji i osujećeniji kao što je bio, recimo, naš svet i svet naših roditelja. Znam da se pominjanje skupnih letovanja recimo na moru, nekih radnih akcija, pa i služenje vojske što se muškaraca tiče, čuje, danas prilično nesavremeno i nepopularno. Pa ipak, to su sigurno bile situacije gde je postojao direktni kontakt među mladima, gde su se sklappala prijateljstva i simpatije, gde je postojala komunikacija, koja je omogućavala upoznavanje drugačijih kultura, navika i razmišljanja.

Iz tog ugla vidim i tu veliku pozitivnu stvar koju u sebi nosi i omogućava Exit. Generacija koja ima sve mogućnosti da koristi sve te dobrobiti savremene tehnologije, koja stoji i u pozadini Exit-a, u njegovom opštenju sa svetom, u jako prisutnoj savremenoj elektronskoj muzici, i slično, da se fizički druži i da bude deo velikog pozitivnog neopaganskog plemena, koji dozvoljava i stimuliše različitost i kreativni individualizam.

Na taj način, ubeđen sam, možemo da smanjimo rizik koji je latentno prisutan, da nove generacije brzo zaboravljaju negativna iskustva prošlih generacija, te nošeni energijom svoje mladosti i osećanjem besmrtnosti započinju novi ciklus konflikata i podela, te nakraju završe u krvoproliscima, kojima smo bili svedoci u poslednjoj deceniji prošlog veka. Po mom mišljenju, istorija se ustvari ne ponavlja, koliko se ponavlja moralno premalo izgrađen i vaspitan pojedinac koji ne veruje, ili mu je bilo slabo objašnjeno da je stavljanje ruke u vatru bolno, pa ponavlja to nepotrebno i bolno iskustvo.

Da završim sa Exit-om. Festival je iza nas, ostalo je još samo ovo veče. Mislim, da uprkos incidentu, koji se desio prve večeri i povezan je sa grupom Dubioza kolektiva iz BIH, festival i njegova ogromna publika zaslužuje najveće moguće komplimente. Pomenuti incident, koji je ukazao na kontekst, gde se festival odvija i šta sve dodiruje, ipak je minoran. U masi koja broji na desetine hiljada mladih, koji su došli tu da se druže i zabavljaju, normalno, pojavljuju se i pojedinci koji su ili svojom glavom, ili naručenom provokacijom hteli, da ispolje neke svoje ciljeve. U zemlji, iza koje stoje sve te strašne stvari, od krvoproliscu do grize svesti i problema, suočavanja sa svim što se desilo, naprosto iznenaduje da tih incidenata, sa ozbiljnim posledicama, nema više. Taj incident na sreću, a mislim i na nesreću nekih, u prvom redu medija, koja su ga naduvali maksimalno, nije uspeo, te se izgubio u masi pozitivne energije koja je dominirala festivalom.

indoktrinacijam, ki vsebujejo upor in provokacijo. Ob tem se moram ponovno vrniti k zgodovini in k njenemu poučevanju v šolah. V Sloveniji recimo, in kakor berem tudi v Srbiji, se na tem področju odvijajo polemike v zvezi s poskusi reinterpretacij zgodovine. V glavnem gre za tendence, da se izravna tolmačenje zgodovine, ki je bilo v času komunizma ekstremno levo, vsaj za toliko v desno stran. Ta trend trenutno obstaja tudi v EU, kajti skupnosti so pristopile države, ki so v obdobju druge svetovne vojne kolaborirale, po vojni pa jih je okupirala Sovjetska zveza. Kakorkoli, dejstvo je, da so te reinterpretacije v funkciji večanja nacionalne zavesti in povejmo naravnost in funkciji indoktrinacije mladih z zgodovinskimi 'dosežki' njihovih prednikov ter z velikimi, domnevnimi ali resničnimi, povzročenimi in nepopravljivimi krivicami in podobno.

Govorim tudi iz lastne izkušnje, saj imam 16-letnega sina, s katerim se pogovarjava o tej temi, npr. o zahtevanih prepovedih fašističnih in tudi komunističnih simbolov. V teh razgovorih sem, svojemu strokovnemu znanju navkljub, v precej težkem položaju, saj moram paziti, da ne branim bivše simbole, s katerimi nisem bil vezan ne s svojo strokovno ne s politično opredelitvijo, po drugi strani pa hočem pokazati na ozadje in nevarnosti teh manipulacij politike in politikov ter programiranja množganov mladih, kar v bistvu stoji za temi pobudami.

Tretnja stvar, o kateri bi še rad spregovoril, je povezana s tem, kar sem govoril do sedaj in se nanaša na to zadnjo generacijo mladih ter problem kvalitete in celovite komunikacije. Ena od značilnosti generacije, o kateri je tukaj govora, je tudi njena vzporedna rast in razvoj z računalniško tehnologijo ter internetom kot značilnim sredstvom komunikacije. Mislim, da ni potrebno posebej poudarjati omejenost in zooženost te komunikacije ter nevarnosti ki iz tega izhajajo. Internet si namreč lahko predstavljamo tudi kot megamarket, kjer nam je dostopno različno blago, vsemogočih vsebin in različnih kvalitiet. Številne strani na internetu, računalniške igre in forumi, v katerih lahko aktivno sodelujete, zavestno in podzavestno sugerirajo tudi mnoge, sociološko vzeto, negativne vsebine in stališča, ki po svoji šokantnosti, upornosti in provokativnosti privlačijo mlade. Če temu dodamo že prej omenjene procese indoktrinacije in medijsko omejevanje celovitih informacij, vidimo, da je sodobni svet, paradoksalno (vse) svoji tehnologiji navkljub, ki liberalno omogoča dostop do vseh mogočih informacij, v komunikacijskem pogledu siromasnejši in ožji, kot je to bil recimo naš svet in svet naših staršev. Vem, da se omenjanje skupnih dopustovanj na morju, delovnih akcij, pa tudi služenja vojske, kar se tiče moške populacije, danes sliši precej nesodobno in nepopularno. No, vseeno, to so bile zagotovo situacije, kjer je obstajal neposredni kontakt med mladimi, kjer so se vzpostavljala prijateljsstva in simpatije in kjer je obstajala komunikacija, ki je omogočala spoznavanje drugačne kulture, navad in razmišljanj.

Gledano s tega zornega kota vidim to veliko in pozitivno razsežnost, ki jo v sebi nosi Exit. Exit mladim, ki imajo vse možnosti, da uporabljajo pridobitve sodobne tehnologije, ta obstaja tudi v ozadju Exita, v njegovi komunikaciji s svetom, v močno prisotni sodobni elektronski glasbi ipd. omogoča, da se fizično družijo, da so del tega velikega pozitivnega neopoganskega plemena, ki dovoljuje in stimulira različnost in kreativni individualizem.

Prepričan sem, da je to eden od načinov, s katerim lahko zmanjšamo tveganje, ki je latentno prisotno, ko nove generacije hitro pozabljajo negativne izkušnje prejšnjih generacij in poneseni z energijo svoje mladosti, z občutki nesmrtnosti, začno nov cikel konfliktov in delitev ter na kraju končajo v prelivanju krvi, ki smo ji bili priča v poslednjem desetletju prejšnjega stoletja. Po moje se zgodovina v bistvu toliko ne ponavlja, kolikor se ponavlja moralno premalo razvit in vzgojen posameznik, ki ne verjame ali mu je bilo slabo pojasnjeno, da dajanje roke v ogenj opeče, in potem ponavlja to nepotrebno in bolečo izkušnjo.

Končal bom z Exitom. Za nami je večina festivala. Ostal je samo ta večer. Mislim, da navkljub incidentu, ki se je zgodil prvi večer in je povezan s skupino Dubioza kolektiv iz BIH, festival in njegova številna publika zaslužita največje možne komplimente. Omenjeni incident, ki je opozoril na kontekst v katerem se festival odvija in česar se vse dotika, je vseeno majhen.

V masi, ki šteje več deset tisoč mladih, ki so prišli na festival z namenom, da se družijo in zabavajo, se seveda pojavijo tudi posamezniki, ki so s svojo glavo ali z naročeno provokacijo hoteli udejaniti neke lastne cilje. V državi, v kateri obstajajo vse te napetosti, od nasilja, ki se je tu odvijalo, občutkov krivde in problemov soočanja z vsem, kar se je zgodilo, preprosto preseneča, da takih incidentov ni bilo več. Ta incident na srečo, prepričan pa sem, da tudi na nesrečo nekaterih, predvsem medijev, ki so ga maksimalno naphnili, ni uspel in se je izgubil v ogromni pozitivni energiji, ki dominira na festivalu.

Petar Blagojević, student ekonomije, Beograd:

Kao prvo, složio bih se sa činjenicom da Exit ima političku stranu. Pre svega, kada su naši bendovi ponovo počeli da sviraju u Hrvatskoj i Sloveniji, bili su kritikovani od strane domaće javnosti. Exit je od samog početka u svoj program uključivao bendove iz tih bivših republika, pa je time pokazao neke vrednosti i stavove koje od početka zagovara.

Kao drugo, dotakao bih se pitanja koje se vezuje sa imenom projekta *Petronaradinsko pleme*. Ono što je bitno za pleme, ako se ne varam, jeste identifikacija svakog člana sa vrednostima celog plemena.

Mislim da se u nekoj meri i posetioци Exit-a identifikuju sa vrednostima koje Exit nosi sa sobom, pre svega sa demokratskim vrednostima, i to je ta politička strana gde se slažem sa Teofilom. Ali očigledno je da, kada se politika počne eksplicitnije uvlačiti u sam festival (ove godine je to vezano za Srebrenicu), da je to ipak suviše direktno da bi bilo prihvaćeno, mada su to vrednosti koje svi možemo da prihvatimo. Na Exit dolaze stranci i mi se družimo sa njima, na neki način i delimo i prihvatamo neke zajedničke demokratske vrednosti. Kao što je gospođa Tina rekla, masa smo dok smo na festivalu, ali izlazimo kao pojedinci. No, vrednosti ipak nosimo sa sobom i posle festivala. Ono što je problem, a što je ako se ne varam i Žolt u istraživanju primetio, jeste činjenica da je sve manje pojedinaca koji na Exit dolaze zbog druženja. Iako raste broj stranih posetioца, opada nivo druženja. To je ono što primećuje i gospođa Tina: grupa ljudi dolazi iz Slovenije, ali ostaje homogena.

Verovatno dolazi i do interakcije sa drugim posetioциma, ali grupa ipak ostaje homogena. To je polje na kojem bi Exit morao da poradi, na tom druženju, na interakciji među grupama; ne samo između muzičkih grupa, nego prvenstveno između posetilaca različitih nacionalnosti.

**Tomislav Šuljić, časopis Mladina, Ljubljana:
Geokulturni značaj Exita**

Ja mislim, da - kada se govori o Exit-u, postoji još jedan aspekt kojem bi trebalo posvetiti više pažnje. To je aspekt geografskog, regionalnog značenja festivala. Naime, od početka rata u devetdesetim godinama, u naše krajeve, da kažem od Triglava do Gevgelije, slabo su stizali strani bendovi. To se kroz godine promenilo, ali ipak i u Sloveniji najveći festival koji se zove Rock Otočec, koji je imao 7 10 hiljada ljudi, nije stigao da probije tu kritičnu masu. Danas je spao na broj oko 5 hiljada posetilaca, na festival slovenačkog značenja sa jednim stranim bendom i ostalim slovenačkim bendovima. To su popularni bendovi Magnifico, Laibach, Sidarta, i slično. Ali to je baš regionalnog, uslovno rečeno lokalnog slovenačkog značenja.

Mislim, da je ovde Exit uhvatio svoju dobru šansu, kako je cela stvar počela, kako se posle razvijala od elektronske ka pop kulturi, taj trend - kako se to razvija i kuda se to kreće vidi se po imenima. Imamo znači festival u Novom Sadu koji već ima svoju poziciju. I to je velika prednost.

Što se posetilaca festivala i njihovog druženja i 'grupisanja' tiče, što je moj predgovornik govorio rekao bih sledeće. Od posetilaca ne smemo previše očekivati, ne samo zbog toga što oni dolaze na neku zabavu, nego prosto iz činjenice da te generacije, što se recimo Slovenaca tiče, već imaju ozbiljnu jezičku barijeru. Ljudi koji su živeli u Jugoslaviji većinu svojih života, pričaju te jezike, ili barem razumeju te jezike, te poznaju kulturu i običaje drugih naroda. Mladi ljudi, koji sada imaju recimo 22 23 godine, 90-te imali su otprilike 8 godina, možda nikad nisu bili u kontaktu sa ljudima iz tih prostora, kao što većina mladih iz Srbije tih godišta sigurno nisu bili na Jadranskom moru. To je jedna stvar koja se promenila, i vrednosti mladih se menjaju, i sve kategorije o kojima pričamo se menjaju, i pojmovi o kojima govorimo recimo kao pleme, i načini komunikacije kroz te nove tehnologije se menjaju, u glavnom o mladima ne možemo govoriti istim tim kategorijama.

Drugo, Exit je jako multinacionalni festival, on je sad multinacionalna kompanija, dobro, to je već od početka, pošto je već i Vojvodina kao takva jako nacionalno mešana, a sa time što se počelo raditi ove godine, sa ispostavom u bivšim jugoslovenskim republikama, pa Mađarska pa Bugarska, pa Rumunija, da su se tu i radili i neki posebni projekti. Na kraju krajeva, da se tu počelo saradivati na projektima kao što je *Petronaradin Tribe*, pa onda sa nekim drugim društvenim zbivanjima. Recimo, u Sloveniji je društvo Ključ, koji se bave sa problemom trgovine ljudima, pa je Exit team iz Slovenije probao da

Petar Blagojević, študen ekonomije, Beograd:

Strinjam se s trditvijo, da ima Exit tudi politično stran. Ko so naše skupine začele igrati na Hrvaškem in v Sloveniji, so bile kritizirane s strani domače javnosti. Exit je od samega začetka začel v svoj program vključevati skupine iz bivših jugoslovanskih republik in je s tem pokazal neke vrednote in stališča, ki jih zagovarja od začetka.

Dotaknil bi se vprašanja, ki je povezano z imenom projekta Petrovaradinsko pleme. Tisto, kar je pomembno za plemo, če se ne motim, je identifikacija vsakega posameznega člana z vrednotami celotnega plemena. Mislim, da se v določeni meri tudi obiskovalci Exita identificirajo z vrednotami, ki jih Exit propagira kot tak, predvsem gre tu za vrednote demokratične skupnosti in to je ta politična stran, o kateri je govoril Teofil in s čimer se povsem strinjam.

Očitno pa je: ko se začne politika eksplicitneje vpletati v sam festival (letos je to povezano s Srebrenico), je to vseeno preveč direktno, da bi bilo povsem sprejeto, čeprav gre za vrednote, ki jih lahko vsi sprejmemo. Na Exit prihajajo tujci, s katerimi se družimo in s katerimi na nek način tudi delimo in sprejemamo skupne demokratične vrednote. Kakor je povedala gospa Tina, smo masa dokler smo na festivalu, zapuščamo pa ga kot posamezniki. No, vrednote nosimo seboj tudi po festivalu. Tisto, kar je problem, in kar je, če se ne motim, opazil tudi Žolt v svoji raziskavi, je dejstvo, da je čedalje manj posameznikov, ki na Exit prihajajo zaradi druženja. Čeprav raste število tujih obiskovalcev, nivo družabnosti upada. To je tisto, kar opaža tudi gospa Tina: skupina ljudi prihaja iz Slovenije, ampak ostaja homogena. Verjetno prihaja do interakcij z drugimi skupinami, vendar vseeno ostaja homogena. Na polju druženja in interakcij med mladimi bi moral Exit v prihodnosti postoriti še več; ne samo na druženju med glasbenimi skupinami, temveč prvenstveno med obiskovalci različnih narodnosti.

**Tomislav Šuljić, tednik Mladina, Ljubljana:
Geokulturni značaj Exita**

Jaz mislim, da ko se govori o Exitu obstaja še en vidik, ki mu velja posvetiti več pozornosti. To je namreč vidik, povezan z geografskim in regionalnim pomenom festivala. Namreč, po začetku vojne v devetdesetih, so v naše kraje, od 'Triglava do Gevdelije', redko prihajale tuje skupine. To se je z leti spremenilo, ampak še dandanes, recimo v Sloveniji, največji festival Rock Otočec, ki je imel med 7 in 10 tisoč gledalci, ni uspel prebiti te kritične mase. Danes je padel na okrog 5000 obiskovalcev, na festival nacionalnega značaja, z enim tujim in ostalimi slovenskimi bendi. To so sicer popularne skupine: Magnifico, Laibach, Sidharta in podobno. Ampak to je še zmeraj festival regionalnega, pogojno rečeno lokalnega slovenskega pomena.

Exit je tukaj zagrabil svojo lepo priložnost, kar vidimo po tem, kako se je zadeva začela, po tem, kako se je razvijala od elektronske k pop kulturi. Kako in kam se razvija pa vidimo tudi po imenih, ki sodelujejo na festivalu. Imamo torej festival v Novem Sadu, ki ima že svojo pozicijo. In to je velika prednost.

Kar se samih obiskovalcev, njihovega druženja in 'grupiranja' tiče, o čemer je spregovoril moj predhodnik, pa bi rekel sledeče. Od obiskovalcev ne smemo pričakovati preveč, ne samo zaradi tega, ker prihajajo na festival, da bi se zabavali, ampak tudi iz preprostega razloga, ker imajo te generacije vsaj kar se mladih iz Slovenije tiče v pogledu komunikacije resne jezikovne ovire. Ljudje, ki smo preživel v Jugoslaviji večino svojega življenja, te jezike govorimo ali jih vsaj razumemo, poznamo kulturo in običaje drugih narodov. Mladi, ki imajo sedaj 22 ali 23 let, so bili leta 1990 stari približno 8 let in zelo verjetno niso nikoli bili v kontaktu z ljudmi s teh prostorov, kakor večina mladih iz Srbije teh letnikov ni nikoli bila na Jadranskem morju. To je ena od okoliščin, ki se je spremenila, spremenile so se tudi vrednote mladih, spremenile so se tudi vse kategorije, o katerih se tu pogovarjamo, vsebine pojmov, kot so npr. plemo. S pomočjo novih tehnologij so se spremenili tudi načini komunikacije. V glavnem: o mladih ne moremo govoriti več z istimi kategorijami.

Drugo. Exit je multinacionalen festival, to je sedaj multinacionalna družba, kar je na nek način, glede na nacionalno mešanost Vojvodine, bil že od samega začetka. S svojimi izpostavami je začel delovati v bivših jugoslovanskih republikah, v Madžarski, Bolgariji in Romuniji, v njegovih okvirih pa nastajajo

pomogne tom društvu, da ga promoviše, da malo radi za njih. Mislim, da u tom smislu to nije tako beznačajno u pogledu tog povezivanja i pozitivnog sadržaja i inicijativa. Ali Exit treba odlučiti gde će krenuti. Da li će krenuti putem svih komercijalnih festivala, da li će on krenuti u neke političke kompromise i slično, to su te stvari koje ga determiniraju. Mislim da on još uvek nije determinisan i da je on jedan organizam, živo biće koje se nikada ne može podrediti, jer je naprosto toliko mlad i fluktuivan.

Ali još jednom, da napomenem taj regionalni značaj festivala, gde se on nalazi, bitno je da je to Vojvodina, a ne Beograd, Šumadija, ili ako hoćete da je negde u Dalmaciji, recimo Zadrui. Mislim, da je to okolnost koja dodaje višu vrednost festivalu i jeste jedan od razloga njegovog uspeha.

Teofil Pančić:

Znači, treba čačkati po raznim stvarima, i ovde je mnogo toga spomenuto. Jedna stvar je, recimo, koja će svakako ostati zabeležena posle ovog Exit-a, taj događaj sa grupom Dubioza kolektiv iz Zenice i sad, nezgodno je pričati o nečemu čemu nismo prisustvovali, ja nisam bio tamo, ja nisam, zaista, bio prisutan, ali od prilike iz onih novinskih izveštaja, koji su, naravno, kao što uvek sa našim novinama ti nikad ne znaš šta je na kraju bilo ... ali negde može da se izvuče neka sredina, neki srednji zaključak. Tu postoji jedan problem i to je deo te priče o masi što je veća masa, veći je rizik. Da sad Dubioza kolektiv dode ovde i nama nešto odsvira, ja verujem, da nas ukupno dvadeset, koliko nas ima i koji smo neka recimo specifična struktura publike, verujem, da ih mi ne bismo gađali ničim, jel tako? Verujem, da imam razloga da to pomislim. Međutim, ako imate problem, da tokom jedne večeri, na jedan skup, dode nekoliko desetina hiljada ljudi, a sve se to odigrava u kontekstu jednog društva iz kojeg iz svih vodećih mainstream medija prosto vrišti relativizacija zločina u Srebrenici, razne retoričke strategije zamagljivanja, umanjivanja, ne znam, svega i svačega, svih mogućih vrsta relativizacije, svih mogućih vrsta patetičnih samoopravadavanja, svih mogućih vrsta busanja u prsa, šta je s nama, šta je s našim žrtvama i tako dalje, vi gotovo da ne možete izbeći da se nađe jedan deo te publike, koji će doći tamo i na spomen takvih stvari reagovati na taj način. I to je taj problem, to je ono što je i gospođa iz Beča govorila, znači, problem mase. Dakle, kad imate toliku masu, naprosto jedan deo te mase mutira u jako lošem pravcu, na prvu provokaciju, i to je nešto što, bojim se, da onog trenutka kada izadete u jedan tako velik prostor sa takom velikim brojem ljudi, a kažem i što je najvažnije, u ovakvom društvenom kontekstu, u kojem svi ti momci, koji su tamo, koji su otvorili bilo koje novine, bilo koju televiziju, i šta vide vide da ih sa svih strana naprosto obasipa to da ne treba imati minut ćutnje za Srebrenicu, da bi to značilo umanjivanje srpskih žrtava, da zašto samo Srebrenica, zašto ne ovo, zašto samo ovako, zašto ne onako, to je satanizacija Srba, to je proglašavanje Srba genocidnim narodom i tako dalje i onda jedan takav deo strukture publike će lako reagovati na taj način, jer će i taj nastup Dubioza kolektiva čitati kao deo te propagande, jelte, koja će da demonizuje taj njegov nacionalni identitet, da ga dovode u pitanje. I tu imamo zatvoren krug i tu se oko toga stvori jedan incident, koji potpuno besmisleno, zapravo, obeležava kontekst kojem realno ne pripada, ali to je bio, bojim se, jedan ukalkulisani rizik ili bar morao da bude.

tudi različni posebni projekti. Na koncu koncev, začela so se razna sodelovanja tudi s projekti, kot je recimo Petrovaradin Tribe, pa potem z nekimi drugimi družbenimi tokovi. V Sloveniji recimo obstaja društvo Ključ, ki se ukvarja s problematiko trgovanja z ljudmi. Ekipa Exit Slovenija je poskušala pomagati pri promociji tega društva ipd. Mislim, da to, v smislu povezovanja pozitivnih vsebin in iniciativ, ni nepomembno. Vendar pa se mora Exit odločiti, kam bo krenil. Ali bo šel po poti drugih komercialnih festivalov, ali bo vstopil v nekakšne politične kompromise ipd.. To so te stvari, ki ga determinirajo. Vendar mislim, da še ni determiniran, da je organizem, živo bitje, ki se ne more podrediti, ker je še zmeraj mlad in flukтивен.

Na koncu bi rad še enkrat poudaril ta regionalni pomen festivala. Ni nepomembno kje se nahaja. Pomembno je, da je to Vojvodina in ne Beograd, Šumadija ali, da je to če hočete nekeje v Dalmaciji, recimo v Zadru. Mislim, da gre za okoliščino, ki daje festivalu presežno vrednost in da v tem leži tudi eden od glavnih razlogov njegovega uspeha.

Teofil Pančić:

Torej, potrebno je brskati po raznih rečeh in tukaj je omenjeno marsikaj. Nekaj, kar bo zagotovo zabeleženo po tem Exitu, je dogodek s to skupino Dubioza kolektiv iz Zenice. Nerodno je govoriti o nečem, pri čemer nisi osebno prisostoval. Nisem bil tam, ampak iz časopisnih poročil, ki sem jih prebral (čeprav ko je govora o naših časopisih v bistvu nikoli ne veš, kaj se je v resnici zgodilo), lahko izvlčemo neko sredino, neko sredinsko sklepanje. Tu obstaja en problem in to je del te zgodbe o množici čim večja je ta množica, tem večje je tveganje. Če bi skupina Dubioza kolektiv, prišla sedaj sem in bi nam nekaj odigrala, sem prepričan, da jih mi, nas dvajset, kolikor nas približno je, in ki smo neka specifična struktura publike, ne bi obmetavali z ničemer. Je tako? Verjamem, da je. Ampak, ko imate situacijo, da se v enem večeru zbere več deset tisoč ljudi, in se vse to dogaja v kontekstu neke družbe, v katerem iz vseh vodilnih mainstream medijev enostavno kričijo relativizacija zločina v Srebrenici, razne retorične strategije zamegljevanja, zmanjševanja, vse mogoče vrste relativizacije, patetična samoopravičevanja, vse mogoča trkanja po prsih, kaj je z nami, z našimi žrtvami in tako dalje, je enostavno nemogoče izogniti se temu, da se najde del publike, ki bo prišla tja zaradi takšnih stvari in reagirala na tak način. In to je problem o katerem je govorila tudi gospa z Dunaja, torej problem množice. Ko imate opravka s takšno množico, je zelo verjetno da del te množice mutira v zelo slabi smeri, reagira na prvo provokacijo. In to je nekaj, čemur, se, bojim, ne da izogniti. Tistega trenutka, ko vstopite na tako velik prostor, s tako velikim številom ljudi in to kot sem omenil v takšnem družbenem kontekstu, kjer so mladi, ki so v zadnjih tednih, ne glede na to katere časopise so brali ali katerokoli televizijo so gledali, bili obsipani z informacijami, da ni potrebno imeti minuto tišine za Srebrenico, ker bi to pomenilo zmanjševanje srbskih žrtev, da zakaj samo Srebrenica, zakaj samo tako, ne pa tudi drugače, da je to satanizacija Srbov, da je to razglaševanje Srbov kot genocidnega naroda in tako dalje, potem bo en del te množice zelo verjetno reagiral na ta način. Nastop skupine Dubioza kolektiv bo doživljal kot del te propagande, ki demonizira njegovo nacionalno identiteto ter jo postavlja pod vprašaj. Tu imamo nerešljiv zaprti krog, okrog katerega je nastal incident, ki v bistvu nesmiselno obeleži kontekst, ki mu realno ne pripada. Ampak to je bilo, bojim se, eno vkalkulirano tveganje ali bi to vsaj moralo biti.

**Želimir Žilnik, filmski stvaralac, Novi sad:
Emancipatorska uloga Exit-a**

Politički inženjering na plemeniziranju svog izbornog tela, bilo je ključno političko sredstvo, krajem osamdesetih godina, kada su post Titovske elite krenule u rasprave, a zatim u sukobe oko Titovog nasleđstva, odnosno oko prevlasti u Jugoslaviji. Tribalizacija, kao mistifikacija genetike, ugroženosti od komšija, širenje verske netrpeljivosti, postala je alatka vladajućih političkih birokratija, istih onih koji su samo koju godinu ranije u komitetskim obračunima grupa i frakcija u SKJ primenjivali 'diferencijacije' i 'kadrovske čistke'. Potrošene su tone hartije i milioni sati u pokušaju iznalaženja 'korena etnogenetskih i civilizacijskih' uzroka raspada stare zemlje, a osnovna razorna energija je manje više svima nama koji smo to vreme od 1980. do 1990. proživeli banalno jednostavna: vladajućim strukturama se zadržalo tlo državnog socijalizma, na širokom prostoru Gdanjsk -Moskva -Istočni Berlin. Pojas za spasavanje, da se održi 'svoj kolač vlasti', a da se ne otvara pitanje demokratije i analiza prošlosti, nađen je u davno viđenim Musolinijevim alatcima otvaranje Pandorine kutije nacionalnog resentimenta, uz gotovo tragikomično kopiranje ranih fašističkih manifestacija, sa bukom, istorijskim zastavama, folklornom odećom, slikama 'očeva nacija'. A vladajući komitetski aparatašci, u buci i rulji koju su pokrenuli, ubrzo postavljaju 'koordinatore nemira', iste one ljude koji su im i do tada vršili prljave poslove: kriminalci angažovani da ubijaju 'neprijatelje komunizma' u inostranstvu, dobijaju visoke činove u pokretanju rata protiv 'neprijateljske nacije'. Gospoda Arkan, Legija, Gotovina i hiljade drugih, to su legalni funkcioneri država koje se formiraju kao mafijaške organizacije.

Tako da je za mene neočekivani fenomen da je i pored užasnog nasilja, pored te zahuktale mašinerije državnog terora, te paralelnog toka redistribucije ekonomske moći, gde vladajuće garniture pljačkaju 'svoja plemena', kao što su Indijanci pljačkali tuda - u ovih dvadeset godina ipak je među narodom ostalo energije za povremene prolome angažmana za slobodom. Ti povremeni 'ustanci' protiv državnog nasilja su se desili, u Srbiji, najintenzivnije u neverovatnim uličnim višemesecnim protestima '96-'97. Dešavali su se i u dvehiljaditoj, kada su se hiljade mladih pod geslom 'Otpor' izlagale policijskoj torturi, svakodnevnom batinanju na ulicama, u školama, na univerzitetima, zbog svog stava: dosta nam je Miloševićeve vlasti! A horde batinaša, neke u uniformama, druge u 'civilu' nisu bili naivni 'redari' - to su bile one ubice iza kojih je ostalo više desetina hiljada mrtvih u Hrvatskoj i Bosni, predhodnih godina...

Muzički festival Exit, Petrovaradinska tvrđava - mesto na kojoj se okupi po više stotina hiljada devojaka i mladića iz Srbije, ali i iz 'bivših bratskih republika sa kojima se ratovalo' je fenomen jer pokazuju, više nego i jedna knjiga, analiza, skupštinska ili međunarodna debata kako je tribalizacija, pa fašizacija jugoslovenskih naroda generisana odozgo od političke, policijske, vojne i intelektualne elite, od parazitskih slojeva koji su izračunali da će ih ta tribalizacija držati na površini, dakle da će ih 'sopstveno pleme' i dalje plaćati.

Exit je, u svom životu, u duhu, u atmosferi, u komunikacijama koje se tu dese, uspeo da sačuva i osnaži retke i povremene eksplozije normalnosti i slobode. On je u dobroj meri probudio nadu da će veze ljudi, razmena kulture, umetnosti i ideja, među južnoslovenskim narodima ponovo početi prirodno da teče. Zato *Petrovaradinsko pleme* svojom otvorenošću, opuštenosti, pozitivnom energijom, humorom, samoironijom i muzikom jeste novo, drugačije pleme od onih plemena koje su stvarali političari, ideolozi i ratnici, od naših naroda, čitavu predhodnu deceniju i po.

Obeležje 'Petrovaradinaca' je da ih ne okuplja zapenušani govornik, 'branitelj vekovnih težnji i nacionalnih interesa'. Oni se obaveštavaju i kontaktiraju preko interneta i pokazuju natprosečnu kompetentnost pri izboru internacionalnog muzičkog repertoara ili kada pišu komentare na sajtoovima.

Zanimljivo je da ta samosvest i nezavisnost počinje da smeta ne samo retrogardnim nacionalističkim političarima, koji su od prvog dana sipali otrovne infekcije protiv 'anarhizma i droge' na Petrovaradinu, nego od ove godine vidimo i deklarativne 'demokrate' da se žale što ih *Petrovaradinsko pleme* ne treba i ne zove za 'poglavice'. (Slučaj pljuvanja po organizatorima ovogodišnjeg Exit-a od strane Nenada Čanka). Dokle god je tako Exit će biti slobodno mesto.

**Želimir Žilnik, filmski ustvarjalec, Novi Sad:
Emancipatorska vloga Exita**

Politični inženiring, ki je plemeniziral lastno volilno telo, je konec osemdesetih predstavljal ključno politično sredstvo, ko so postitovske elite krenile v razprave, potem pa tudi v spopade o njegovem nasledstvu oziroma v boj za prevlado v Jugoslaviji. Tribalizacija kot mistifikacija genetike, poudarjanje ogroženosti od sosedov, širjenje verske nestrpnosti ipd. so postali orodje vladajočih političnih birokracij, taistih, ki so samo kakšno leto prej v znotraj-partijskih obračunih, med skupinami in frakcijami, izvajale 'diferenciacije' in 'kadrovske čistke'. Porabljene so gore papirja in številne ure v poskusih ugotovitve korenov 'etnogenetskih in civilizacijskih' vzrokov razpada stare države, a resnica o ključni razdiralni energiji je vsem nam, ki smo preživel leta med 1980 in 1990, banalno preprosta: vladajočim strukturam na širokem prostoru Gdansk - Moskva - Vzhodni - Berlin so se zatresla tla državnega socializma. Rešilni pas, da se obdrži na oblasti in da se pri tem ne odpira vprašanje demokracije in analiza preteklosti, so našli v že videlih Mussolinijevih orodjih: v odpiranju Pandorine skrinjice nacionalne zagrenjenosti, ob tragikomičnem kopiranju zgodnjih fašističnih manifestacij, s truščem, zgodovinskimi zastavami, folkloro, kostumi, in fotografijami 'očetov narodov'.

Vladajoči apartčki so v drhali, ki so jo ustvarjali in jo spravili na ceste, hitro postavili 'koordinatorje nemirov', iste ljudi, ki so jim prej izvrševali umazane posle: kriminalce, ki so bili angažirani, da ubijajo 'sovražnike komunizma' v tujini. Podelili so jim visoke vojaške nazive in jih poslali v vojno zoper 'sovražne narode'. Gospodje Arkan, Legija, Gotovina in tisoče drugih postanejo legalni funkcionarji novih držav, ki se formirajo kot mafijske organizacije.

Za mene tako predstavlja pravo presenečenje in fenomen, da je ob vsem tem grozovitem nasilju in tej neusmiljeni mašineriji državnega terorja, ob vzporednem toku vzpostavljanja novega 'ekonomskega razreda', ko vladajoče garniture krađejo 'lastnim plemenom', kakor so Indijanci kradli tujim, v teh dvajsetih letih pri ljudeh ostalo zadosti energije in volje za občasne upore in prizadevanja za svobodo. Te občasne 'vstaje' zoper državno nasilje so se zgodile v Srbiji najintenzivneje v neverjetnih večmesečnih protestih 96, 97. Dogajale so se tudi leta 2000, ko se je na tisoče mladih z geslom 'Odpor' izpostavljalo policijskemu nasilju in vsakdanjemu pretepanju na ulicah, v šolah in na fakultetah zaradi svojega stališča: dosti nam je Miloševićeve oblasti! Horde pretepačev, nekateri v uniformah, nekateri v civilni obleki, pa niso bili naivni redarji! Večinoma so bili morilci, za katerimi je v prejšnjih letih ostalo na desetisoče mrtvih v Hrvaški in Bosni ...

Glasbeni festival Exit in Petrovaradinska trdnjava, na kateri se zbere več sto tisoč deklet in fantov iz Srbije in tudi iz drugih 'bivših bratskih republik, s katerimi se je bojevalo', je fenomen, ki nam pove (več kakor kakršnakoli knjiga, analiza, skupščinska ali mednarodna debata), da sta bili tribalizacija in fašizacija jugoslovanskih narodov vzpodbujana od zgoraj in da so jih vodile politične, policijske, vojne in intelektualne elite, parazitski sloji, ki so računali na to, da jih bo to plemeniziranje držalo na površju, torej, da jih bo lastno pleme še naprej vzdrževalo.

Exitu je uspelo s svojo živostjo, duhom, atmosfero in s komunikacijami, ki jih vzpodbuja, ohraniti in okrepi občasne preboje normalnosti in svobode. Obudil je tudi upanje, da se bodo ponovno stakle vezi med ljudmi ter da bo ponovno zaživelo kulturno, umetnostno in intelektualno sodelovanje med južnoslovanskimi narodi.

Petrovaradinsko pleme s svojo odprtostjo, sproščenostjo, pozitivno energijo, humorjem, samoironijo in glasbo tako predstavlja novo, povsem drugačno pleme od tistih, ki so jih iz naših narodov ustvarjali politiki, ideologi in bojevnik v minule desetletju in pol.

Značilnost 'Petrovaradincev' je, da jih ne zbira militantni govornik 'varuh stoletnih narodovih interesov'. Obveščajo in informirajo se preko interneta, dokazujejo svoja znanja in sposobnosti na področju glasbe in komunikacije.

Zanimivo je, da ta samozavest in neodvisnost ne moti samo v preteklost zazrtih politikov nacionalistov, ki so od prvega dne streljali strupene puščice zoper 'anarhizem in drogo' na Petrovaradinski trdnjavi, ampak letos opažamo tudi deklarirane 'demokrate', ki se pritožujejo, ker jih 'Petrovaradinsko pleme' ne potrebuje in jih ne kliče za poglavarje. (Primer pljuvanja po organizatorjih letošnjega Exita s strani Nenada Čanka). Dokler bo tako, bo Exit svobodno ozemlje.

Mirko Sebić:

Zato što sam htio da, zapravo, vratim priču na Teofila, mislim, taj incident sa zeničkom grupom je čini mi se u medijima izgledao veći nego što je zapravo u kontekstu cele večeri i Exit-a bio. Ali ovdje je pitanje da li Exit i njegove brojne medijske manifestacije mogu da pokrenu neki katarzični dijalog. Mislim da takva vrsta manifestacije, takva vrsta, da kažem, energije ne može tome da posluži. Ako mi očekujemo da takav festival zbog toga postoji i da tu katarzu odradi umesto nas, onda smo mi kompletne budale.

To meni pre liči na onako prilično politički bezobrazan manir. Kao neko nazove ljude iz Exit-a i kaže, "mi vam dajemo pare, mi ne možemo da proguramo kroz skupštinu jednu deklaraciju o Srebrenici ... ajde, vi medijski pokrite tu stvar umesto nas". Oni to ne treba da rade i bilo bi pametno da to eksplicitno kažu.

Međutim, ono što je bitno i o čemu svi mi nekako između redova govorimo, to nije Exit-ova propagandna moć već pozitivna energija koja povezuje. Sećam se te 2001. godine, dakle, onako čisto iskustveno gledano, kako smo mi svi krenuli na Trvrđavu i zašto smo tamo pohrlili. Recimo, ja za većinu tih grupa nisam ni čuo, Teofil je možda čuo, jer on bolje prati muziku, neki mladi su to sve već dobro znali. Mislim da je postojao jedan jak impuls tog pozitivnog određenja što je u jugoistočnoj Evropi i na Balkanu retkost. Biti Balkanac ili poticati iz jugoistočne Evrope, Srbije, to je uvek negativan identitet, to znači da nisi Evropljanin i da nisi dobar, ti ne pereš zube i tako ... sve što počinje sa 'NE'. Ovdje je bilo nešto, što je počelo sa 'DA'. Mi smo konačno deo nekog pozitivnog svetskog poretka, te dobre globalne slike. To su prepoznali svi akteri festivala bez razlike.

Kada govorimo u kontekstu integracije ex-jugoslavenskog prostora, tu Exit pruža prvi korak za komunikaciju, on je taj zajednički sadržalac - svima je potreban taj pozitivni identitet. Znači, ti ljudi kad se sretnu, prvo se sreću kao *exitovci*, a tek posle kao neko ko je odavde ili odande. Gledao sam neku reportažicu, bilo je tu nekoliko mladih sa Kosova, priča jedna devojka, novinarka, kako je na Exit-u upoznala neke momke, prvo su pričali o muzici, a kad im je rekla da je sa Kosova, oni su počeli da pričaju o istoriji Kosova, naravno iz srpske ideološke matrice. Znači, čim su prešli prvi korak od te normalne komunikacije, krenula je ideološka priča, to prosto nije moguće izbjeći, ali dobro je uvesti barem jedan zajednički element. Šta je taj zajednički element, pa to je težnja za nekim, da kažem, pozitivnim vrednovanjem u kontekstu sveta. To je svojstveno svima, da tako kažem, marginalizovanim malim narodima. To je kao ono, kad pokušate da rešite sukob dve suprotstavljene strane, prvo što ćete uraditi je da ćete potražiti zajedničku tačku oslonca u kojoj mogu svi da se slože. Recimo kažemo 'aha, danas je utorak, hajd da krenemo od toga'. Znači, ovaka vrsta manifestacije, u onom što nije samo muzika može da bude traženje te zajedničke tačke ...

Neću se više javljati.

Petar Blagojević:

Meni se jedno pitanje čini bitnim: da li bih ja došao na Exit kada ne bi bilo nijednog stranog posetioca, nijedne nacionalne manjine? Da. Došao bih zbog dobre muzike, zbog dobrog provoda, zbog spektakla, zbog bilo čega. Za našu zemlju, pre svega za turizam, je odlično što dolaze stranci, što će otići svojim kućama i reći da je u Srbiji dobro, da je u Novom Sadu dobro, da smo mi sposobni da organizujemo jednu ovaku manifestaciju bez problema, bez (većih) incidenata. Ali, ljudi bi dolazili na taj koncert i da nema političku pozadinu. I mislim da o tome isto tako treba razmišljati - zašto uopšte stavljati Exit u takav kontekst, u kontekst rata koji se desio na prostorima bivše Jugoslavije.

Mirko Sebić:

Ker sem pravzaprav želel razpravo vrniti nazaj k Teofilu, mislim, da je ta incident z zeniško skupino v medijih izpadel mnogo večji kot je dejansko bil v kontekstu celega večera in Exita. Toda postavlja se vprašanje, ali lahko Exit in njegove številne medijske manifestacije spodbudijo nek katarzični dialog. Mislim, da taka vrsta manifestacije, taka vrsta, da se tako izrazim, energije tega ne more storiti. Če pričakujemo, da tak festival obstaja zaradi tega in da bo namesto nas opravil to katarzo, potem smo popolni idioti.

To se mi prej zdi podobno nekakemu precej politično neolikanemu načinu. Kot bi nekdo poklical ljudi z Exita in rekel: 'Damo vam denar, skozi zakon ne moremo spraviti neke deklaracije o Srebrenici... ajde, vi to stvar medijsko pokrijte namesto nas'. Tega jim ni treba početi in bilo bi pametno, da to tudi eksplicitno povejo.

Poleg tega: tisto, kar je važno in o čemer nekako govorimo med vrsticami, ni Exitova propagandna moč, ampak pozitivna energija, ki povezuje. Spomnim se leta 2001, torej, govorim samo iz izkušenj, kako smo vsi šli na trdnjavo in zakaj smo drli tja. Na primer: jaz za večino teh skupin še nisem slišal, Teofil mogoče je, ker bolj spremlja glasbo, nekateri mladi pa so vse to že zelo dobro poznali. Mislim, da je obstajal nek zelo močan impulz te pozitivne usmerjenosti, kar je v jugovzhodni Evropi in na Balkanu redkost. Biti Balkanec ali prihajati iz jugovzhodne Evrope, Srbije, to je vedno negativna identiteta, to pomeni, da nisi Evropejec in da nisi dober, ne umivaš si zob in tako... vse se začne z 'NE'. Tu pa je bilo nekaj, kar se je začelo z 'da'. Končno smo del nekega pozitivnega svetovnega toka, te dobre globalne slike. In to so spoznali vsi akterji festivala brez razlike.

Kadar govorimo o kontekstu integracije ex jugoslovanskega prostora, Exit sproža prvi korak za komunikacijo, on je ta skupni imenovalec vsem je potrebna ta pozitivna identiteta. Torej, ko se spoznajo ti ljudje, se najprej spoznajo kot exitovci in šele kasneje kot nekdo, ki je od tu ali od tam. Gledal sem neko reportažo, tu je bilo nekaj mladih s Kosova, govorilo je neko dekle, novinarka, kako je na Exitu spoznala neke fante, najprej so se pogovarjali o glasbi, ko pa jim je povedala, da je s Kosova, so oni začeli govoriti o zgodovini Kosova, seveda iz svoje srbske ideološke matrice. Torej, čim so prestopili prvi korak od te normalne komunikacije, se je začela ideološka zgodba, temu se preprosto ni mogoče izogniti, vendar pa je dobro uvesti vsaj en skupni element. In kaj je ta skupni element? To je težnja za nečim, da se tako izrazim, pozitivnim vrednotenjem v kontekstu sveta. To je lastno vsem tako imenovanim marginaliziranim malim narodom. To je tako kot, kadar poskušate razvozlati sukanec z dveh nasprotnih strani. Prvo, kar boste storili, je to, da boste poiskali skupno točko obeh, na kateri se lahko strinjate. Recimo, rečemo 'Aha, danes je terek, začnimo pri tem.' Torej, vrsta manifestacije, kar ni samo glasba, lahko postane iskanje te skupne točke.

Ne bom se več oglašal.

Petar Blagojević:

Meni se zdi bistveno naslednje vprašanje: ali bi prišel na Exit, če ne bi bilo niti enega obiskovalca iz tujine, niti ene narodne manjšine? Da. Prišel bi zaradi dobre glasbe, zaradi dobre zabave, zaradi spektakla, zaradi česar koli že. Za našo državo, predvsem za turizem, je super, ker prihajajo tujci, kajti oni bodo odšli domov in rekli, da je v Srbiji dobro, da je v Novem Sadu dobro, da smo sposobni organizirati tako manifestacijo brez težav, brez (večjih) incidentov. Ampak ljudje bi na ta festival prihajali tudi, če ne bi imel političnega ozadja. In mislim, da je o tem tudi treba tako razmišljati zakaj bi sploh postavljali Exit v tak kontekst, v kontekst vojne, ki se je zgodila na prostoru bivše Jugoslavije.

Polemika Leisch-Pančić

Tina Leisch: Nemojte me pogrešno razumeti, slažem se sa onim što je rekao Želimir, mislim da se u Beču ne radi o istoj stvari. Osećam da je ovaj festival fenomen koji može biti viđen i kao politički događaj kao što ga i vi vidite, i može biti čitan kao simbol defetizacije, ponovnog okupljanja. Ali, ja mislim da bi mnogi ljudi opisali promene od 2001 do danas na veoma drugačiji način, i možete ih tumačiti na različite načine. Ja razumem da je posle svih tih godina, da citiram Bertholda Brehta, i razgovor o drveću gotovo da je bio zločin, zato što je značio čutanje o mnogobrojnim, zločinima, i posle svih ovih godina, postoji preoba da se promene osete i dokažu. S druge strane, posle rata, normalnost je dobila sasvim specifično značenje. Ali u stvari ta normalnost je kapitalistička normalnost za koju je potrebno platiti veliku cenu: vi morate da platite bendove. Međutim, želim ovde da budem oprezna, poslednja rečenica Teofila Pančića glasila je otprilike ovako: "To je neki simbol za novu, i dobru Srbiju". Meni se čini, da je to već upotreba Exit-a, za nacionalizam, za dobru Srbiju. Zašto to ne bi bio simbol za dobar kosmopolitizam, za internacionalizam, zašto mora biti simbol dobre Srbije? Ja mislim da je ova zemlja već na putu da razume da je da je ta vrsta zaista veoma reacionarne nacionalne identifikacije nešto što u Evropskom kontekstu ne može biti prihvaćeno na duže staze, tako da Srbija treba da razvije neku vrstu umernog nacionalizma. Da biste ušli u (evropski) biznis, morate napustiti svoja nova plemena, jer ako želite u EU, da postane deo EU, moraćete da zaboravite na fanatični religijski, etnički i novo-plemenski identitet i postanete malo više internacionalni, malo otvoreniji. Tako da je ovo momenat za odluku da li će Exit postati simbol nove kapitalističke Srbije, ili se možda može pronaći način za nove subverzivne, ili bar potkulturne momente. Ja mislim da je količina novca koja je umešana jedan element protiv razvijanja subverzivnih ideja i ponašanja. Što je više novca umešano, to je teže za razvijanje subkulturnih razmena. Takođe, na festivalu postoji jedna ne baš progresivna grupa ljudi, posebno kada je poznato da su te mase često produkt patrijahalnih muških grupa. To sam već pomenula kada sam govorila o pijanim muškarcima. Veoma je čudno da sam ja jedina žena koja ovde govori, i da nijedna žena ovde ne diskutuje sa nama. Zašto? Ja ne znam ništa o vašoj situaciji, zašto ne govorite o tome? Pa i sam Exit festival u celini, kao i cela organizacija, čini mi se jako mačističkom i tu sedite svi vi muškarci...

Teofil Pančić: Žao mi je, ali to što ste rekli maločas, nije previše pošteno i ja se nikako ne slažem sa vašim obrazloženjem. Posle Drugog svetskog rata izgradili ste novu Austriju i bolju Austriju i novu i bolju Nemačku, a ne novu i bolju Evropu. I kada kažem Srbija to jeste samo geografija, znate; govorim o novoj Srbiji, jer smo trenutno u Srbiji i Novi Sad pripada Vojvodini i Srbiji. To je sve. To nema nikakve veze sa nacionalizmom ili nečim sličnim. Kao što i sami kažete, ne znate dosta o ovašnjoj situaciji i o ljudima, koji su učestvuju ovde u razgovoru, zato, znate, možda bi trebali biti pažljiviji kada upotrebljavate pojedine reči i terminologiju, to je sve. Hvala!

Tina: Ne, ja volim samo da provociram, ja...

Teofil: Ne, tu je velika razlika. Biti provokativan jeste jedno, a pogrešno tumačiti stvari sasvim drugo.

Tina: Ali kad vi kažete da je Exit simbol za novu Srbiju i onda tvrdite, da to nije nacionalističko. Mislim, da svako može ...

Petar Blagojević: Izvinite, zašto je nacionalističko upotrebljavati reč Srbija?

Teofil: To je samo geografija. Kada se vratite natrag u Beč, vrtićete se u Austriju. To još ne znači da ste austrijski nacionalist. Mislim, to je samo pravac u kojem idete, ne idete u Istanbul, Berlin ili London, nego u Austriju. To je sve.

Petar Blagojević: Exit jeste simbol nove Srbije. Ljudi iz raznih država dolaze tu, da bi se zabavljali. To nije ništa pogrešno, ništa nacionalističko. Sada nismo više to što smo bili pre 10 godina. Otvoreni smo prema svetu. Mislim, da je to ono, o čemu priča g. Pančić.

Polemika Leisch-Pančič

Tina Leisch : Jaz samo mislim, torej, to, kar je rekel Želimir... Mislim, da na Dunaju ne gre za isto stvar, stvar sem razumela drugače, preden sem vas poslušala, toda potem se mi je zazdelo, da je ta festival nekaj, nek fenomen, ki ga lahko razlagamo kot vsako politično stvar in to zdaj počnete, berete ga kot znamenje defašizacije, zbiranja, torej... Veliko ljudi bi lahko opisalo spremembe od leta 2001 do danes, ampak jaz mislim, da je glavno vprašanje na nek način o pomenu in včasih gre preprosto samo za trenutke, ko imamo lahko samo vsakdanji pogovor o teh stvareh... in ne govorimo o pomembnih stvareh in gre za zelo običajne situacije... in tudi to je lahko nekaj... vi namreč uporabljate vojno in zato se zdaj ta normalnost zdi zelo... toda navsezadnje je normalnost, kapitalistični vsakdan o prihajanju in plačevanju vstopnine in moramo plačati in skupine so plačane in vse, se zdi, da gre za osebno stvar, in potem, mislim, da je zdaj vprašanje... torej, zadnji stavek je bil nekaj takega kot 'Je nekakšen simbol za novo, za dobro Srbijo'. Meni se zdi, da gre pri tem že za zlorabo Exita za nacionalizem, za dobro Srbijo. Zakaj ni simbol za dobro kozmopolitanstvo, zakaj ni simbol za internacionalizem, za mednarodnost, zakaj mora biti simbol za dobro Srbijo. Mislim, da ste že na poti, kjer to lahko pelje v to, da bodo politiki postali dovolj pametni, da bodo vedeli, da ta izjemno reakcionarna nacionalna in politična identifikacija ne bo delovala v evropskem kontekstu, vsaj ne dolgoročno in tako ... Poleg tega, če želite sklepiti posle, morate ponovno izstopiti iz vaših novih plemen, kajti če hočete v EU, če hočete postati del Evrope, boste morali postaviti religiozno in etnično in novo plemensko identiteto na stran in postati nekoliko bolj mednarodni, bolj odprti. Torej, to je, mislim, da se je treba v tem trenutku odločiti, ali bo Exit postal samo simbol za novo kapitalistično Srbijo ali Jugoslavijo ali pa gre lahko naprej in postane nekaj kot iskanje nove subverzivnosti ali pa vsaj zanimiv subkulturni moment. Jaz mislim, da denar predstavlja nek element, ki temu napsrotuje, kajti več denarja je vključenega, težje postaja. In tu je seveda še struktura in tudi to je zelo čudno, da sem jaz edina ženska tukaj, ki govori in, da so ostale tiho. Zakaj? Ničesar ne vem o vaši situaciji, zakaj nič ne rečete?... In tudi celoten festival Exit in vsa organizacija se zdi meni izjemno mačistična. Tu sedite moški... Gre za male, stvari, ki pa so zame...

Teofil Pančič: Žal mi je, ampak to, kar ste rekli pred nekaj minutami, ni preveč pošteno in jaz se nikakor ne strinjam z vašo razlago. Po 2. svetovni vojni ste zgradili novo Avstrijo in zgradili ste novo, boljše Avstrijo in novo, boljše Nemčijo, ne pa novega, boljšega kozmopolitanizma in nove, boljše Evrope. In ko rečem Srbija je to samo geografija, veste; govorim o novi Srbiji, ker trenutno smo v Srbiji in Novi Sad spada v Vojvodino in le-ta v Srbijo. To je vse. Nobene zveze nima z nacionalizmom ali čim podobnim. Kot sami pravite, ne veste veliko o tukajšnji situaciji in o ljudeh, ki tu in zdaj govorijo, zato, veste, bi morali biti mogoče bolj, no, previdni, ko uporabljate določene besede in terminologijo, to je vse. Hvala.

Tina: Ne, jaz samo rada provociram, jaz...

Teofil: Ne, tu je velika razlika. Biti provokativen je eno, biti v zmoti pa je nekaj drugega.

Tina: Toda pravite, da je Exit simbol za novo Srbijo in potem trdite, da to ni nacionalistično. Mislim, da vsakdo lahko...

Petar Blagojević: Oprostite, zakaj je nacionalistično uporabljati besedo Srbija?

Teofil: To je samo geografija. Ko pridete nazaj na Dunaj, pridete nazaj v Avstrijo. To še ne pomeni, da ste avstrijski nacionalist. Mislim, gre samo za smer, kamor gremo, pač ne greste v Istanbul ali Berlin ali London, ampak greste v Avstrijo. To je vse.

Petar Blagojević: Exit je simbol nove Srbije. Ljudje iz vseh držav prihajajo, da bi se imeli lepo in se zabavali. To ni narobe, ni nacionalistično. Ljudje iz vsega sveta prihajajo v Srbijo, na Exit, da bi uživali na Exitu, in to je simbol nove Srbije, veste. Ker zdaj nismo več to, kar smo bili pred desetimi leti. Odprti smo vsemu svetu. In mislim, da je to tisto, o čemer govori g. Pančič.

Žolt Lazar: Smatram da je u ovoj polemici sada već dovoljno rečeno. Iskorišćio bih priliku da ispričam jednu zanimljivu anegdotu koja mi se desila prve večeri (četvrtak, 7. jul) na Exit festivalu, a u vezi je sa ovim o čemu se vodila polemika. Pre otprilike četiri nedelje dao sam kraći intervju novinarici BBC radija o strukturi publike Exit festivala ,otprilike što sam i ovde govorio, koja je pripremala emisiju o ovoj manifestaciji. Pošto je prvi put boravila u Novom Sadu i Srbiji, razgovarali smo i o drugim temama, a posebno o aktuelnim i ne tako davnim društvenim i političkim zbivanjima. Pri kraju razgovora, ona je konstatovala da je slika koju je imala o Srbiji i o događajima koji su se ovde odvijali bila previše pojednostavljena i da očigledno nije baš sve tako crno-belo, kako je britanskoj javnosti bilo predstavljano. Ponovo smo se sreli prve večeri festivala i, nakon srdačnog pozdravljanja, ja sam je odmah upitao da li ima bilo kakve šire informacije o žrtvama terorističkih napada koji su se tog jutra desili u Londonu i, naravno, izrazio sam nadu da niko od njenih rođaka, prijatelja i saradnika nije među stradalima. Odgovorila mi je da su agencijske vesti koje zna i ovde dostupne, a da građani Londona uglavnom ne stanuju u kvartovima u kojima su se desili teroristički napadi, tako da niko koga ona poznaje nije među nastradalima. Ipak, čula se tog dana sa bratom koji joj je ispričao da su posledice stravične i utešio je rečima: 'Thanks God, you are at safe place, in Serbia.' Nakon toga se nasmejala, aludirajući time na naš raniji razgovor o Srbiji i svemu što se ovde događalo.

Rajko Muršić: Pa nisam se baš uključivao u taj deo polemike, pošto mi stvari jednostavno nisu toliko poznate da bih imao nešto naročito da kažem. Ali mogu reći još nešto kao neko izvana, iz perspektive koja nije više domaća perspektiva. Sasvim ću promeniti temu, iako ću još uvek govoriti o istim stvarima. Što se mene tiče, za mene je bilo iznenađenje Exit-a baš u tome da, što potvrđuju i istraživanja publike, ljudi koji dolaze ovde imaju vrlo različite muzičke preferencije, znači da ima roker, ima tih koji prate elektronsku muziku, tehno i tako dalje. Na samom Exit-u ne vidi se podela već jednostavno mešanje, miks svega, iako to sasvim normalno funkcioniše. Mislim da je to najpozitivnija karakteristika Exit-a, barem ljudi koji dolaze iz Slovenije su oduševljeni baš time. Ne trebaš biti ili roker ili, recimo, 'tehničar', možeš biti i jedno i drugo. Ja mislim, da je baš u tome jedan kvalitet i taj kvalitet mislim da prevazilazi te, recimo društvene dimenzije. A druga stvar je politička. Ja je ranije nisam dobro znao, mislim na sve te dimenzije društvenog okruženja, iako nije baš da ne bih znao ama baš ništa o tome šta se dešava u Srbiji. Ali svededno, to čemu kažemo slobodna teritorija, to nije samo stvar koja je toliko potrebna i čak nužna tu u Srbiji, to je stvar koja je nužna za sve nas u celoj Evropi. To što sam prije spomenuo oko tih komercijalnih festivala, odnosno festivala u službi kapitala ili tome slično, to nije bilo toliko namenjeno kritici samog Exit-a već kritici evropske dimenzije tog festivala, odnosno evropske realnosti koja nije baš, kako bi neke kolege sa zapada rekli, kosmopolitska to uopšte nije istina. Radi se naravno o tome, da se u poslednje vreme sve više radi na regionalnom, odnosno domaćem identitetu i tim stvarima, i festivalu su deo, veoma bitan deo tog identiteta. Za razliku od Evrope, gde ima ili velikih festivala ili zaista lokalnih festivala, Exit nije ni jedno ni drugo. Ja mislim, da će ostati nešto treće i da je to njegov bitan kvalitet, tako da, ako se radi o tome, je mislim, da je baš ta slobodna teritorija Exit-a stvar, koja ima daleko najveću vrednost. Mislim da, kao što je rekao Drago, Exit treba da razmišlja odnosno ljudi koji rade na Exit-u treba da razmišljaju o tome kako uvući u taj slobodni prostor mlade, znači one koji su se rodili tek posle početka rata.

Žolt Lazar: Zdi se mi, da je bilo v tej polemiki že dovolj povedanega. Izkoristil bi priliko in vam povedal zanimivo anekdoto, ki se mi je zgodila na prvi festivalski večer, 7. julija, povezana pa je s tem, o čemer je tekla polemika. Pred približno štirimi tedni sem dal novinarki radia BBC krajši intervju o strukturi publike Exita (približno to, o čemer sem govoril danes tu). Pripravljala je oddajo o tej manifestaciji. Ker je bila prvič v Novem Sadu in Srbiji, sva se pogovarjala tudi o drugih stvareh, še posebej o aktualnih in nedavnih družbenih in političnih dogodkih. Proti koncu pogovora je prišla do zaključka, da je bila njena slika, ki jo je imela o Srbiji in o dogajanjih, ki so tu potekala, preveč poenostavljena, in da očitno vse le ni tako črno-belo, kot je bilo predstavljeno britanski javnosti. Ponovno sva se srečala prvi večer festivala in, po iskrenem pozdravu, sem jo takoj vprašal, če ima kake podrobnejše informacije o žrtvah terorističnih napadov, ki so se tistega jutra zgodili v Londonu. Seveda sem izrazil upanje, da nihče od njenih sorodnikov, prijateljev in sodelavcev ni med žrtvami. Odgovorila mi je, da so agencijske novice, do katerih ima dostop tudi tukaj in da prebivalci Londona v glavnem ne stanujejo v predelih, kjer so se zgodili teroristični napadi, tako da ni nihče, ki ga pozna, med žrtvami. Kljub vsemu pa je tistega dne govorila z bratom, ki ji je povedal, da so posledice strašne in jo potolažil z besedami 'Hvala bogu, ti si na varnem v Srbiji.' Zatem se je nasmehnila ter s tem namignila na najin prejšnji pogovor o Srbiji in vsem, kar se je tu dogajalo.

Rajko Muršič: Nisem se vključeval v ta del polemike, ker mi stvari preprosto niso tako znane, da bi o njih lahko kaj posebnega povedal. Lahko pa rečem še nekaj, kot nekdo od zunaj, iz perspektive, ki ni več domača. Popolnoma bom zamenjal temo, čeprav bom še vedno govoril o istih stvareh. Kar se mene tiče, je bilo zame presenečenje Exita prav v tem, da kar potrjuje tudi raziskava publike imajo ljudje, ki prihajajo sem, zelo različne glasbene preference, torej imamo rockerje, tiste, ki sledijo elektronski glasbi, tehno in tako naprej. Na samem Exitu se ne vidi razdelitve, ampak enostavno mešanje, miks vsega, in to popolnoma normalno funkcionira. Mislim, da je to najbolj pozitivna značilnost Exita vsaj ljudje, ki prihajajo iz Slovenije, so nad tem navdušeni. Ni treba, da si rocker ali, recimo 'tehnolog', lahko si eno in drugo. Mislim, da je prav v tem neka kvaliteta in mislim, da ta kvaliteta presega te, recimo družbene dimenzije.

Druga stvar pa je politična. Prej tega nisem vedel mislim na vse te dimenzije družbenega ozadja, čeprav ne gre za to, da o tem, kar se dogaja v Srbiji, ne bi vedel prav ničesar. Pa vendar, to, čemur pravimo svobodno ozemlje, to ni samo stvar, ki je potrebna in nujna v Srbiji, to je stvar, ki je nujna za vse nas po celi Evropi. To, kar sem prej omenil v zvezi s komercialnimi festivali, natančneje, festivali v službi kapitala in podobno, to ni bilo toliko namenjeno kritiki samega Exita kot kritiki evropske dimenzije tega festivala, natančneje, evropske realnosti, ki ni ravno, kot bi rekli nekateri kolegi z zahoda, kozmopolitanska, to sploh ni res. Gre seveda za to, da se zadnje čase vse več dela na regionalni, natančneje, domači identiteti in teh stvareh in festivali so del, zelo pomemben del te identitete.

Za razliko od Evrope, kjer imamo velike festivale ali pa izrazito lokalne festivale, Exit ni ne eno ne drugo. Mislim, da bo ostal nekaj tretjega in da je to njegova bistvena kvaliteta, tako da, če se na tem dela, menim, da je prav to svobodno ozemlje Exita stvar, ki ima daleč največjo vrednost. Mislim, da mora, kot je rekel Drago, Exit, oziroma ljudje, ki delajo na njem, razmišljati o tem, kako na to svobodno ozemlje pritegniti mlade, torej tiste, ki so se rodili po začetku vojne.

Žolt Lazar:
Zaključak

Hvala lepo. Ako dozvolite, zaključio bih ovu tribinu, ali pre toga bih se u kratkim crtama osvrnuo na najzanimljivije probleme koji su se mogli čuti u današnjim izlaganjima i diskusijama. Izbor koji sam napravio nipošto nije jedini moguć, niti se treba smatrati zaključcima naše tribine, već samo tezama za dalje razmišljanje o teorijskom određenju Exit festivala i pojava koje prate ovu manifestaciju. Dakle, izdvajam problematiku plemenskog karaktera festivala i, u vezi sa tim, odnosa plemenskog i individualnog; dalje, čini mi se važnom politička dimenzija Exit-a, a posebno naglašavanje njegovog 'underground' i subverzivnog karaktera koji bi i dalje trebalo da deluje; takode mi se čini značajnim ovde razmatrati odnos korporacijskog versus civilnog identiteta Exit festivala, odnosno problem kolebanja ovog identiteta kao neke vrste 'produktivne napetosti' koja može uticati na budućnost ove manifestacije; takode je bilo reči o Exit-u kao fenomenu mase, potaknuto teorijskim stanovištem Elijasa Kanetija; skrenuta je pažnja i na regionalni, odnosno geografski geokulturni značaj Exit-a; izdvojio bih i stanovište da korene većine društvenih, političkih i kulturnih procesa koje vezujemo za Exit i koji ga, otvoreno ili prikriveno, određuju, treba tražiti u karakteru i državnom ustrojstvu bivše SFR Jugoslavije.

Žolt Lazar:
Zaključek

Hvala lepa. Če dovolite, bi zaključil to okroglo mizo, pred tem pa bi na kratko osvetlil najzanimivejše probleme, ki smo jih slišali v današnjih izjavanjih in razgovorih. Izbor, ki sem ga naredil, ni edini možni, niti ni potrebno, da ga jemljemo kot zaključek naše okrogle mize, pač pa raje kot teze za nadaljnje razmišljanje o teoretični opredelitvi Exit festivala in pojavov, ki spremljajo to manifestacijo. Torej, izpostavljam problematiko plemenskega značaja festivala in v zvezi s tem odnos plemensko in individualno. Nadalje se mi zdi pomembna politična dimenzija Exita, še posebej poudarjanje njegovega 'underground' in subverzivnega značaja, ki bi moral delovati še naprej. Prav tako se mi zdi značilen tu omenjeni odnos korporacijske nasproti civilni identiteti Exit festivala, natančneje, kolebanje te identitete kot neke vrste 'produktivne napetosti', ki lahko vpliva na prihodnost te manifestacije. Prav tako se je govorilo o Exitu kot o fenomenu mase, kar je bilo podprto s teoretičnimi stališči Aliasa Canettija, nakar se je pozornost usmerila tudi na regionalni, oziroma geografski in geokulturni značaj Exita. Izpostavil bi stališče, da moramo korenine večine družbenih, političnih in kulturnih procesov, ki jih povezujemo z Exitom in ki ga bodisi direktno bodisi prikrito, opredeljujejo, iskati v značaju in državnem ustroju bivše SFR Jugoslavije.

Teofil Pančić Kontra 'kulturi smrti'

Postoji jedna benigna ali i ne baš sasvim nedužna zabluda, u ovom delu sveta duboko ukorenjeno predubedenje mnogih čestitih i dobronamernih ljudi da su mladi ljudi nekako već samom činjenicom svoje biološke mladosti predodređeni za to da budu 'progresivni' (šta god to za koga značilo), da su oni ti koji su nekako 'po defaultu' oslobođeni od predrasuda i trauma od kojih pate ljudi rođeni pre njih, recimo, njihovi roditelji. Pa će zato kažu ovaj kvaziideološki narativ 'kad mladi, neopterećeni ljudi preuzmu vlast, sve biti drugačije'. U ovoj dirljivo naivnoj slici sveta koja se, bajdvej, ponavlja i varira otkad znam za sebe, ali nikako da dočekam baš te Mlade koji će nas spasiti - mešaju se neka vrsta blaženo neutemeljenog romantizma, 'roditeljskog' sentimentalizma i sredovečnog nezadovoljstva vlastitim dometima, te potmulog dejstva socrealističkog vaspitanja, koje je ljude od malena učilo da je Naša Zdrava Omladina stub progressa, da će ona produžiti gde mi zastadosmo...

Da sve ovo, nažalost, nije ništa drugo do gomila ocvalih floskula moguće je ustanoviti pukim pogledom kroz prozor: ovde horde mladih degenerika-navijača, tamo falange mladih idiota-fašista, i sve tako, u tom smislu i pravcu, da Bog sačuva. Nema te krvoločne budalaštine koja je ovde smišljena, a da je nije bučno podržalo na hiljade i hiljade golobradih napaljenika! Možda ovo zvuči isuviše surovo, možda nepravedno, a u svakom slučaju je namerno uopštavanje; hoću samo da kažem da je naš *civilizacijski problem* koji nas uvek iznova sapliće mnogo kompleksniji od svih tih uprosćenih opozicija tipa mladi-stari, urbano-ruralno, levo-desno etc.

Jedno nedavno istraživanje pokazalo je da zastrašujuće ogroman procenat ovdašnjih studenata o drugim, manje 'elitnim' omladinskim grupacijama da se ne govori nije ama baš nikada prešao granicu ove države, makar toliko da odu po sir i salamu u Segedin. U isto vreme, nikada u poslednjih hiljadu godina evropske istorije nije bilo lakše, jednostavnije i prohodnije kretati se po vasceloj Evropi naravno, ako posedujete neki pasoš kredibilniji od onog koji se izdaje u Beogradu. Takođe, teško ćete danas naći još neku (geografski) evropsku zemlju u kojoj još postoji i sam termin 'inostranstvo' u onom svom punom, 'teškom', starinskom značenju u kojem ima nešto latentnog negativnog naboja, koji tera na neprestano pozorenje kakav se još kod nas upotrebljava, i u javnom i u privatnom diskursu. Zemlja koja je do te mere mentalno i fizički izolovana od užeg i šireg okruženja po definiciji ne može da izade iz sterilnih priča o 'nama' i 'njima' kao osnovi svog samorazumevanja. Ksenofobija je, uostalom, bila sama suština 'Miloševićeve epohe'. Okej, ali te epoha je završena, zar ne? Pa jeste, formalno, ali njeni 'plodovi' su još itekako tu, štaviše, baš lepo rastu i razvijaju se, kao pravi slatki mali mutanti, kao alavi Osmi Putnici. I malo je toga što nije ozračeno njome, do te mere da je ljudi često i ne registruju, jer su im kriterijumi postali opasno niski, jer im se čini da je u pitanju nešto 'normalno' čemu ne treba pridavati pažnju. I otuda se previda ili makar potcenjuje činjenica da su oko nas stasali čitavi naraštaji mladih ljudi duboko prožetih starinskim, naftalinskim zadahom malograđanštine, klerikalizma, represivnog patrijarhalizma, uopšte jedne duboko inferiorne 'kulture smrti'.

Ima u sjajnoj novoj drami Biljane Srbljanović nečega od *weltschmerz*a o kojem ovde govorim, od tog poraznog saznanja da su 'mladi' u ovom delu sveta postali zapravo nekako 'matoriji' od svojih ionako ne baš duhom i umom živahnih predaka, da su nekako umorniji, rezigniraniji, često *konzervativniji* od njih. Ne umem da zamislim teži oblik civilizacijskog poraza jedne zemlje od toga.

Samo, valja znati i to da ove redove ne zapisujem da bih kukao ili nekoga bacao 'u bedak': naprosto, držim da moramo realno i precizno znati gde i kako živimo, da bismo znali protiv čega nam se valja boriti, na sve dostupne načine, svim legitimnim sredstvima, u slavu Života, a kontra jednoj ipak na propast osuđenoj (sub)kulturi slavljenja Smrti.

Teofil Pančič Kontra 'kulturi smrti'

Obstaja ena benigna vendar ne povsem nedolžna zabloda v tem delu sveta, globoko zakoreninjeno prepričanje mnogih častitljivih in dobronamernih ljudi, da so mladi ljudje nekako že po definiciji svoje biološke mladosti določeni za to, da bodo 'napredni' (kar koli to za koga pomeni), da so osvobojeni predsodkov in travm, zaradi katerih trpijo ljudje, rojeni pred njimi, recimo njihovi starši.

In zato bo tako pravi to kvaziideološko razmišljanje 'ko mladi, neobremenjeni ljudje prevzamejo oblast, vse drugače'. V tej patetično naivni sliki sveta ki se mimogrede ponavlja odkar vem zase (ampak nikakor, da dočakam te Mlade, ki nas bodo rešili), se meša neka vrsta blaženega neutemeljenega romantizma, 'družinskega' sentimentalizma in srednjeveškega nezadovoljstva z lastnimi dometi ter potuhnjena socialistična vzgoja, ki nam je od majhnega vcepljala idejo, da je Naša Zdrava Mladina steber napredka, da bo nadaljevala tam, kjer smo mi zastali...

Da to vse skupaj, na žalost, ni nič več kot vrsta obrabljenih floskul, nam pove že preprost pogled skozi okno: tukaj horde mladih degenerancev, navijačev, tam falange mladih idiotov fašistov in vse v tem smislu in smeri, da se bog usmili. Ni je bilo krvoločne neumnosti, izmišljene v teh prostorih, da ta ne bi bila podprta s strani tisočih golobradih gorečnežev.

Mogoče se to sliši preveč surovo, mogoče nepravilno, a v vsakem primeru gre za zavestno posploševanje; hočem predvsem povedati, da je naš civilizacijski problem, ki nas vedno na novo zapleta, bistveno bolj kompleksen od vseh teh poenostavitev tipa mladi stari, urbano ruralno, levo desno etc.

Neka raziskava med mladimi, opravljena pred kratkim, je pokazala, da zastrašujoče velik odstotek tukajšnjih študentov, da o drugih manj 'elitnih' mladinskih skupinah sploh ne govorimo, ni nikoli prečkalo državne meje, niti toliko ne, da bi se odpravili po sir in salamo v Segedin. In to v obdobju, kot ga ne pomni zadnje tisočletje evropske zgodovine, ko se je mogoče enostavno in brez ovir gibati po celi Evropi seveda, če posedujete kakšen potni list, kredibilnejši od tistega, ki se izdaja v Beogradu. Prav tako je težko najti še kakšno (geografsko) evropsko državo, v kateri sploh še obstaja termin 'tujina', v svojem težkem tradicionalnem pomenu, v kakršnem se še danes uporablja pri nas v javnem in privatnem življenju v katerem obstaja nekaj latentno negativnega naboja, ki stalno opozarja na previdnost. Država, ki je do te mere mentalno in fizično izolirana od ožjega in širšega sosledstva, ne more iz zgodb o 'nas' in 'njih' kot osnove za obstajanje. Ksenofobija je bila med drugim sama srž 'Miloševićeve epohe'. Okej, ampak ta epoha je končana, mar ne?

Formalno da, ampak njeni 'plodovi' so še kako pristni, celo več, prav lepo rastejo in se razvijajo, kakor pravi sladki mali mutanti, sodobni Osmi potniki. In malo je stvari, ki niso prežete s tem in jih ljudje ne registrirajo, ker so se jim kriteriji znižali do te mere, da se jim zdi, da gre za nekaj povsem 'normalnega', kar ne zasluži posebne pozornosti.

In tako se spregleduje ali vsaj podcenjuje dejstvo, da so okrog nas odrasle cele skupine mladih ljudi, globoko prežetih s starinskim, naftalinskim vonjem malomeščanstva, klerikalizma, represivnega patriarhalizma, skratka, globoke inferiorne 'kulture smrti'.

V čudoviti novi drami Biljane Srbljanović najdemo nekaj od tega 'weltschmerca', o katerem govorim, o tem poraznem spoznanju, da so mladi v tem delu sveta postali bolj ostareli od svojih, z duhom in umom že tako ne preveč živahnih prednikov, da so celo bolj utrjeni in malodušni in mnogokrat konzervativnejši od njih. Ne morem si zamisliti težje oblike civilizacijskega poraza neke države od te. Naj poudarim, da te vrstice nisem zapisal zato, da bi tarnal: enostavno sem prepričan, da moramo realno in natančno vedeti, kje smo in kako živimo, da bi vedeli, proti čemu se velja boriti na vse dovoljene načine, z vsemi dovoljenimi sredstvi, z namenom slavljenja življenja, proti na propad obsojeni (sub)kulturi slavljenja smrti.

Bara Kolenc, učesnica projekta Fenomen EXIT - lični pogled

Rešila sam, da sociološkim, istoričkim i publicističkim razmišljanjima o fenomenu Exit, dodam svoje lično razmišljanje i osećaje povezane sa njim.

Pripadam generaciji '78, generaciji kojoj je, malo po rođenju, sledila smrt Tita i koja je odrastala u periodu raspada bivše Jugoslavije. To je generacija koja je bila primljena u Savez pionira, a u omladinsku generaciju nikada, jer se pre toga raspala država, a na nebu su počeli brujati avioni. To je generacija koja u stvari nikada nije razumela govorničke bine, zastave, grbove, a ipak znala na pamet zakletvu drugu Titu, ponosno nosila plavu titovku i crvenu maramu oko vrata i pevala pionirske i partizanske pesme. To je generacija koja je u svojim osmim godinama stajala ispred spomenika i pitala se šta znači reč komemoracija, hodala po putevima okupirane Ljubljane i svake godine stajala ispred Name i posmatrala paradu Štafete mladosti.

Ako danas na to pogledam sa racionalne strane, sigurno mi se takva politička indoktrinacija dece ne čini kao pozitivna stvar. Uporedo sa tim su moja maglovita sećanja na ona lepa vremena, nekako kao iz bajke i snova. Da li je to jugonostalgija?

Ne znam.

Šta je uopšte nostalgija? U pozadini svake nostalgije postoji osećanje prolaznosti, vremena koje sipi, neponovljivosti ljudske biti. Događaji koji su bili neće se više vratiti. Ljudi, koje smo poznavali, više nema. Šta je bilo, otišlo je zauvek. Ali za svakim događajem ne osećamo nostalgiju. Loše uspomene brišemo ili potiskujemo, kao da se nikada nisu desili. Lepe uspomene su one koje ostaju žive, one za kojima nam je žao što ih ne možemo ponoviti, odživeti još jedanput.

Razmišljam, da li su uspomene na detinjstvo, koje su tesno isprepletene sa simbolikom prošlog sistema već same po sebi i jugonostalgija, ili se tu radi uglavnom o nostalgiji za izgubljenim detinjstvom?

Starije generacije, koje osećaju jugonostalgiju, je najverovatnije osećaju zbog dobara prošlog sistema, zbog povezanosti naroda, idealizma, snažnog osećanja pripadnosti (ili za ili protiv režima). Moja generacija u vreme 'boravka' u Jugoslaviji zbog svoje mladosti nije stigla da razvije društvenu svest i nije još zaživela samostalno da bi mogla sistem realno proceniti i uporediti ga sa današnjom situacijom. Pa ipak, u razgovorima sa mojim vršnjacima, mogu da kažem da ipak osećamo neku vrstu jugonostalgije. Koliko se tu radi o nekom panslavizmu, koliko o nekom nesvesnom balkanskom krvnom srodstvu i osećaju bratstva, povezanosti, koliko o nekakvom otporu protiv današnjeg kapitalističnog ustrojstva društva (za još prikriveni socializam), koliko o otporu protiv savremenog individualizma, karijerizma i materialnim vrednostima savremenog društva, a koliko tek o nostalgiji za izgubljenim detinjstvom, teško je proceniti.

Kada mi je bilo osam godina sa roditeljima sam proputovala Jugoslaviju, letnje raspuste sam proživljavala u Dubi Pelješkoj, gde sam sa mla zajedno skakala sa malim Hrvatima, Srbima, Bosancima i Slovencima, decom peljeških vikendaša. Već od malena mi je bio srpskohrvatski jezik blizak, jezik moje šire domovine, kako su me učili u školi.

To su krajevi, gde se uvek vraćam, Dalmacija, Bosna, Srbija, Novi Sad, Sarajevo, Mostar, Beograd, Split, Zadar, Korčula, gde sam se posle rata vratila odmah, čim je bilo to moguće. Posle slovenačkog rata, sledeće godine, sam putovala na ladama, koje su plovile između hrvatskih ostrva, gde su se izgubili tragovi turista i tada sam videla stotine mladih mobilizovanih Dalmatinaca, koji su do tada poznavali samo more, lade, ribe i lepe turistkinje; vratila sam se u Sarajevo, kojeg sam znala po Golfovima i olimpijadi, i u Mostar, u kome most za mene još danas nije srušen, kada se iz tih gradova još dizao dim, i došla u Novi Sad da odigram predstavu, gde smo doživeli topao prijem i fantastičan odziv od sveta odsečenih novosađana.

Otići u Srbiju za mene ni izdaleka nije isto kao što je otići u Italiju. Nije isto. Osećaj je potpuno drugačiji, želja je drugačija, drugačije je očekivanje, očekivanja radosnog susreta, kao da dolazim u posetu rođacima, ljudima koji će me prihvatiti i gde ću se osećati kao kod kuće.

A Exit?

Šta za mene predstavlja i znači takav festival?

Bara Kolenc, udeleženka projekta Fenomen EXIT - osebni pogled

Odločila sem se, da k zbirki socioloških, zgodovinskih in publicističnih razmišljanj o fenomenu Exita dodam svojo drobtinico, svoje osebno občutenje in razmišljanje, povezano z njim.

Pripadam generaciji '78, generaciji, ki ji je kmalu po rojstvu umrl Tito in ki je odrasčala v obdobju razpada bivše Jugoslavije. To je generacija, ki je bila sicer sprejeta v pionirčke, v mladinsko organizacijo pa nikoli, ker se je država prej sesula in so na nebu začeli brneti avioni. To je generacija, ki ni nikoli zares razumela govorniških odrov, zastav in grbov, pa je vendar znala na pamet prisego tovarišu Titu, ponosno nosila modro čepico in rdečo rutko in pela pionirske in partizanske pesmi. To je generacija, ki je pri osmih letih stala pred spomeniki in tuhtala, kaj pomeni beseda komemoracija, hodila po poteh okupirane Ljubljane in vsako leto stala pred Namo in gledala parado Štafete mladosti. Če danes racionalno pogledam na te stvari, se mi tolikšna politična indoktrinacija otrok prav gotovo ne zdi dobra stvar. Kljub temu pa so moji zabrisani spomini na tiste čase lepi, nekako praviljini in sanjski. Je to jugonostalgija?

Ne vem.

Kaj sploh je nostalgija? V ozadju vsake nostalgije je občutek minevanja, odtekajočega časa, neponovljivosti človeškega bivanja. Dogodki, ki so bili, se ne bodo nikoli več vrnili. Ljudi, ki smo jih poznali, ni več. Kar je bilo, je odšlo za vedno. Toda za vsakim dogodkom ne občutimo nostalgije.

Slabe spomine izbrisemo in potlačimo, kot da jih nikoli ni bilo. Lepi spomini pa so tisti, ki ostajajo živi, tisti, za katere nam je žal, da jih ne moremo ponoviti, odžveti še enkrat.

Razmišljam, če so spomini na otroštvo, ki so tesno prepleteni s simboliko prejšnjega sistema, že sami po sebi tudi jugonostalgija ali gre zgolj za nostalgijo po izgubljenem otroštvu. Starejše generacije, ki čutijo jugonostalgijo, jo čutijo zaradi dobrin prejšnjega sistema, verjetno predvsem zaradi povezanosti narodov, idealizma in močnega občutka pripadnosti (bodisi v pro- ali kontrarežimskih navezah (80. leta v Sloveniji)). Moja generacija pa v času življenja v Jugoslaviji še ni razvila družbene zavesti in še ni zaživela samostojnega življenja, da bi sistem lahko realno precenila in ga primerjala z današnjo situacijo. Pa vendar, po pogovoru s svojimi vrstniki občutimo nekakšno jugonostalgijo. Koliko gre tu za panslavizem, za neko nezavedno balkansko krvno sorodstvo, za občutek bratstva, povezanosti, koliko gre za nek upor proti današnji kapitalistični organizaciji družbe (za še prikriti socializem), koliko gre za upor proti sodobnemu individualizmu, karizizmu in materialnosti sodobne družbe (socialne vrednote, druženje, kolektivizem), koliko pa zgolj za nostalgijo po izgubljenem otroštvu, je težko preceniti.

Pri osmih letih sem s starši prepotovala Jugoslavijo, vsako leto sem poletje preživila v Dubi Pelješki, kjer smo skupaj skakali s pomola mali Hrvati, Srbi, Bosanci in Slovenci, otroci peljeških vikendašev. Že od majhnega mi je bila srbohrvaščina zelo domača, jezik moje širše domovine, kot so me učili v šoli.

To so kraji, kamor se zmeraj znova vračam, Dalmacija, Bosna, Srbija, Novi Sad, Sarajevo, Mostar, Beograd, Split, Zadar, Korčula, kamor sem se po vojni vrnila takoj, ko je bilo mogoče, da sem po slovenski vojni naslednje leto na ladjah, ki so plule med hrvaškimi otoki, kjer so se izgubile sledi turistov, videla stotine mladih mobiliziranih Dalmatincev, ki so dotlej poznali le morje, ladje, ribe in lepe turisticke, se vrnila v Sarajevo, ki sem ga poznala po golfig in Olimpijadi, in v Mostar, v katerem most zame še danes ni porušen, ko se je iz njiju še valil dim, in prišla v Novi Sad igrat predstavo in kjer smo naleteli na topel sprejem in fantastičen odziv od sveta odrezanih Novosadčanov. Odpraviti se v Srbijo še zdaleč ni isto kot oditi v Italijo. Ni isto. Občutek je popolnoma drugačen, želja je drugačna, drugačno je pričakovanje, pričakovanje veselega snidenja, kot da bi šla obiskat sorodnike, ljudi, ki me bodo sprejeli in kjer se bom počutila doma.

In Exit?

Kaj zame predstavlja tak festival?

Čas festivala je čas praznovanja, čas posebnega stanja, ko se svet postavi na glavo, ko merila običajnega življenja popustijo. Še v srednjem veku je bil v vsch evropskih mestih približno tri mesece v letu čas

Vreme festivala je vreme praznovanja, vreme posebnog stanja, kada se svet postavi na glavu, kada merila običnog života popuste. Još u srednjem veku imali smo u tadašnjim evropskim gradovima, otprilike po tri meseca u godini, vreme za praznovanje, slavljenje života, vreme zabave i plesa, kada su popustile norme svakidašnjeg racionalno uređenog života, kad su ljudi sa maskama i u šarenim kostimima punili puteve i trgove. Seljaci, radnici, trgovci i veleposjednici imanja postajali su ravnopravni u vremenu koje je stalo i u prostoru, koji je ostao bez orijentacije.

Za mene festival i dandanas ima isto značenje: slavljenje života kao takvog, veselje, radovanje, druženje, jednakost i toleranciju.

Exit, to je jasno, predstavlja dobru muziku, koja je glavni razlog, motivaciona tačka tog masovnog okupljanja. Muzika je umetnost koja ima zbog svog ekstatičnog momenta i intenziteta, snagu udruživanja masa i stvaranja osećaja pripadnosti. Muzika predstavlja eliksir, sredstvo očišćenja za pleme, koje se skupilo, da se očisti i dezinfikuje, od tereta stresa svakidašnjice i osećaja griže savesti, neprilagođenosti i nemoći ispunjavanja zahteva koje nam nalaže društvo. Baš u tom obredu zajedničkog očišćenja moguće je rođenje zajedničke vizije, osećaja povezanosti, bratstva i moći, osećaj života i mladosti, koji su sposobni da uzmu sudbinu u svoje ruke.

Exit je sa svojom pozitivnošću, ozbiljnošću i doslednim praćenjem svoje vizije, postao toliko moćan društveni fenomen, da izaziva jake reakcije kako među ljudima, tako i u politici i raznim sociološkim, filozofskim i kulturološkim debatama. Exit je provokativan: postavlja pitanja o političkom i apolitičkom, o odnosu između festivala kao muzike i društvenim i političkim događajima, o alternativni i mainstreamu, o ekonomiji festivala, o odnosu između onih, kojima Exit donosi hranu i onima kojima nudi zabavu, o druženju mladih iz bivše Jugoslavije, griži savesti i očišćenju, o toleranci i netrpeljivosti, o shvatanju Exit-a sa strane posetilaca iz drugih evropskih država, o viziji budućnosti, i slično.

A Exit iznutra, na kraju događaja, bez distance refleksije, jeste lep, miran, pozitivan festival, gde može svako da nađe i odabere način kako će uživati u njemu: uz čašu domaćeg vina pored malog slikarskog ateljea sa pogledom na zvezdano nebo i mostove preko Dunava, u najvećoj gužvi ispod glavnog stajdiža, gde može uživo videti i čuti ono što je obično dostupno samo preko TV ekrana, u radosnom blatu ispred rege stajdiža, u društvu crnih metalaca, između indijanskih šatora uz zvukove domaćih tamburaša ili još na hiljadu i jedan način: izbor je raznovrstan.

praznovanja, čas slavljenja življenja, čas rajanja in plesa, ko so popustile norme vsakdanjega racionalno urejenega življenja, ko so ljudje v maskah in pisanih oblačilih napolnili ulice in trge. Kmetje, delavci, obrtniki in veleposesniki so si bili enaki, v času, ki je izgubil mero, in v prostoru, ki je ostal brez orientacije.

Zame velik festival še danes pomeni prav to: slavljenje življenja kot takega, veselje, praznovanje, druženje, enakost in strpnost.

Exit prav gotovo pomeni dobro glasbo, ki je tudi glavni razlog, motivacijska točka tega masovnega druženja. Hkrati je glasba umetnost, ki ima zaradi svoje ekstatičnosti največjo intenziteto, moč združevanja množic in oživljanja občutka pripadnosti. Glasba je eliksir, skupno očiščevalno sredstvo za plemo, ki se je prišlo očistiti, razkužiti, otrestit vsakdanjega stresa in bremen občutkov krivde, neustreznosti in nemoči, ki nam jih nalaga družba. Ravno v tem skupnem očiščenju pa se lahko rodijo skupna vizija, občutek povezanosti, bratstva in moči, občutek življenja in mladosti, ki sta sposobna stvari vzeti v svoje roke.

Exit je s svojo pozitivnostjo, resnostjo in doslednostjo v sledenju lastni viziji postal tako močan, da kot družbeni fenomen sproža močne odzive tako med ljudmi kot tudi v politiki in v različnih socioloških, filozofskih in kulturoloških debatah. Exit izziva, postavlja vprašanja o političnem in apolitičnem, o razmerju med festivalom kot glasbo in kot družbenim ali političnim dogodkom, o alternativni in mainstreamu, o ekonomiji festivalov, o razmerju med tistimi, ki jim Exit prinaša hrano, in med tistimi, ki jim nudi zabavo, o druženju mladih iz bivše Jugoslavije, o krivdi in očiščenju, o strpnosti in nestrpnosti, o dojemanju Exita s strani obiskovalcev iz drugih evropskih držav, o viziji prihodnosti itd.

Exit od znotraj, na kraju dogodka, brez distance refleksije, pa je krasen, miren, pozitiven festival, kjer si vsak lahko izbere način, kako bo užival v njem: ob domačem kozarcu vina pred majhnim slikarskim ateljejem s pogledom na zvezde in na mostove čez Donavo, v največji gneči pred glavnim odrom, kjer je v živo mogoče videti in slišati tisto, kar je običajno dostopno le prek televizijskega ekrana, v veselem blatu pred reggae odrom, v družbi črnih metalcev, med indijanskimi šotori ob zvokih domačih tamburašev ali še na tisoč in en način; izbira je pestra.

Drago Pintarič **Prilog projektu**

Razlozi za...

Ideja o projektu je rezultat višegodišnje saradnje između omladinskih grupa, koje se bave videom i savremenom umetnošću, grupom Pozitiv i grupom Nezavisni filmski centar Kino Klub Novi Sad. Saradnja je počela 2002. godine, kada su grupe, kao partneri, učestvovala u multilateralnom projektu međunarodne razmene mladih programa Youth, finansijski podržanom od strane EU. Saradnja, zapravo još starija, počinje godine 1996; uz to je, takođe, značajna saradnja između DIC-a i grupe Pozitiv sa jedne strane i filmskog stvaraoča i pedagoga Želimira Žilnika sa druge. Rezultati te saradnje su radionice i video produkcije gde ustvari leži i inicijalni razlog kasnije saradnje između mladih video stvaralaca i sineasta iz Ljubljane i Novog Sada.

Jedan od pratećih 'pozitivnih nuspojava' tih saradnji, bila su gostovanja i razmene obeju grupa u Ljubljani, odnosno u Novom Sadu te prijateljske veze i posete. Jedna od tih stalnih poseta odnosi se i na festival Exit i to od njegovog početka 2000. god. pa nadalje.

Festival, kao što se vidi iz priloga u publikaciji, predstavlja paletu različitih pozitivnih uticaja i značenja. Pored njih, za lokalno stanovništvo i oblast, to važi i za širi regionalni prostor. Broj mladih posetilaca iz Slovenije iz godine u godinu raste, tako da je u 2005. dostigao brojku između 3000 - 4000. Slobodno možemo reći da Exit predstavlja prvi spontani proboj blokade i početak ponovne komunikacije, posle krvavih događaja u 90-tim.

... projekat

Praćenje festivala i događaja oko njega svih tih godina, stvorila su ideju o projektu u kojem bismo fenomen Exit refleksivno istražili. Početkom 2005 god. pripremili smo aplikaciju projekta Petrovaradinsko pleme i poslali je na fondaciju European Cultural Foundation u Amsterdam. Projekat je bio odobren krajem marta meseca 2005. Postavili smo interaktivni web site i počeli sa elektronskom komunikacijom. Glavni cilj te komunikacije bio je objaviti određene hipoteze i priloge, koji bi podstakli raspravu i time pomogli oko priprema okvirnog scenarija za dokumentarni film i rada na terenu. Finansijska sredstva, koja su nam, od strane glavnog finansijera, bila dodeljena bila su sa stanovišta naših nacrta i ambicija mala (snimiti dokumentarac u trajanju od sat vremena i spremnu publikaciju), zato smo se obratili i na konkurse različitih državnih fondacija koje podupiru kulturu, u Sloveniji i Srbiji. Na žalost nismo bili uspešni, tako da nam je budžet ostao u visini donacije od 15.000€, i pomoći partnera u projektu u obliku materijala i usluga. Naši planovi u pogledu konačnog produkta projekta ostali su isti, rešili smo da troškove projekta smanjimo na najmanju moguću meru i na nadoknadu samo nužnih troškova članova projekta. Volonterski karakter projekta imao je i pozitivan selektivni učinak. U projektu su ostali samo visoko motivisani pojedinci (neki su se priključivali u toku rada).

Proces i metodologija rada

Najaktivniji deo projekta započeo je par dana pre početka festivala. Ekipe, koje su bile locirane na različitim krajevima, koordinisano su pratile poslednje događaje vezane za pripremu festivala. U dva glavna grada nekadašnjeg severnog dela bivše države, u Ljubljani i Zagrebu, merio se puls, očekivanja, stavovi i predubeđenja učesnika, koji su se spremali za festival, i drugih građana. U Novom Sadu su se snimale pripreme i završni radovi na Petrovaradinskoj tvrđavi i u samom gradu. Nastavljalo se sa odlaskom, putovanjima, dolaskom u NS, sa početkom i odvijanjem festivala. Sedam ekipa, po pravilu sastavljene od reditelja, snimatelja, tonaca i novinara, pokrivala su festival 24 časa dnevno. Materijal se uz prisustvo svih ekipa i pod vodstvom umetničkog koordinatora projekta Želimira Žilnika, pregledao dnevno. Kvalitet materijala procenjivan je sa sadržajnog i tehničkog

Drago Pintarič **Projektu ob rob**

Razlogi za . . .

Ideja za projekt se je porodila na podlagi večletnega sodelovanja med mladinskima skupinama, ki se ukvarjata z videom in sodobno umetnostjo, skupino Pozitiv iz Ljubljane in skupino Kino kluba iz Novega Sada. Začetki segajo v leto 2002, ko smo kot partnerji sodelovali v multilateralnem projektu mednarodne izmenjave mladih programa Mladina No Man's Land, ki ga je podprla Evropska skupnost.

Sodelovanje, ki je še starejše (sega v leto 1996) in vsaj enakega pomena, je sodelovanje med DIC-em in skupino Pozitiv na eni ter filmskim ustvarjalcem in pedagogom Želimirjem Žilnikom na drugi strani. Rezultat tega sodelovanja so bile številne delavnice ter video produkcije, botrovalo pa je tudi poznejšemu sodelovanju med mladimi video ustvarjalci in cineasti iz Ljubljane in Novega Sada. Eno od spremljajočih učinkov teh povezav so bila tudi gostovanja in izmenjave obeh skupin med Ljubljano in Novim Sadom ter osebni in prijateljski stiki in obiski. Med slednje sodijo tudi obiski festivala Exit, vse od njegovih začetkov leta 2000.

Festival, kot smo to videli iz prispevkov v publikaciji, predstavlja obsežno paletto raznih pozitivnih vplivov in pomenov. Ob vplivih in pomenu za lokalno prebivalstvo in kraj to velja tudi za širši regionalni prostor. Število mladih obiskovalcev festivala iz Slovenije je iz leta v leto naraščalo in je v letu 2005 doseglo število več tisoč. Exit tako predstavlja prvi spontani preboj blokade in začetek vzpostavljanja komunikacije po krvavih dogodkih v 90-ih.

. . . projekt

Ob spremljanju in opazovanju dogajanj okrog festivala v vseh teh letih in v želji po nadaljnjem sodelovanju je nastajala ideja o projektu, ki bi fenomen Exita poskušal reflektivno osvetliti.

V začetku leta 2005 smo tako prijavili projekt, ki smo ga metaforično poimenovali Petrovaradinski Tribe, organizaciji European Cultural Foundation v Amsterdamu.

Projekt je bil potrjen marca 2005. Postavili smo interaktivno spletno stran ter začeli z elektronsko komunikacijo, katere glavni namen je objaviti določene hipoteze in prispevke, ki bi vzbudili elektronsko razpravo, kar bi nam pomagalo pri okvirnem scenariju dokumentarca in delu na terenu. Sredstva, ki smo jih pridobili od glavnega financerja, so bila glede na naše načrte in ambicije (posneti enourni dokumentarec in izdati relevantno publikacijo) majhna, zato smo se obrnili za finančno pomoč na več razpisov oziroma institucij v Sloveniji in Srbiji. Pri tem smo bili neuspešni, ostali smo pri donaciji ECF 15.000 € ter pri pomoči partnerjev v obliki materialov, oziroma storitev.

Načrtov, povezanih s končnima izdelkoma, kljub temu nismo spreminjali, zreducirali pa smo izdatke le na nujne materialne, potne ipd. stroške, ki bodo v glavnem tudi edino finančno nadomestilo sodelujočim v projektu.

Volunterski značaj projekta je imel tudi pozitiven selektiven učinek. V projektu so ostali oziroma so se mu še priključevali le še zelo motivirani posamezniki.

Potek in metodologija dela

Najaktivnejši del projekta se je začel nekaj dni pred začetkom festivala. Ekipe, ki so bile locirane na različnih krajih v dveh severnih prestolnicah nekdanje države, v Ljubljani in Zagrebu, so merile utrip, pričakovanje, mnenja in stališča udeležencev, ki so se odpravljali na festival, ter drugih prebivalcev teh krajev. V Novem Sadu so se snemale priprave in zadnja dela na prizorišču, na Petrovaradinski trdnjavi in v mestu. Nadaljevalo se je z odhodom, potovanjem, prihodom v Novi Sad, z začetkom in potekom festivala.

Sedem ekip, ki so imele praviloma režiserja, snemalca, snemalca tona in novinarja, je pokrivalo festival 24 ur dnevno. Material se je ob navzočnosti vseh ekip pod strokovnim vodstvom umetniškega koordinatorskega projekta Želimirja Žilnika pregledoval sproti, vsak dan. Kvaliteta materiala se je ocenjevala z vsebinskega in tehničnega vidika. Iskale so se linije, ki so nakazovale določeno

stanovišta. Tražile su se linije, koje su ukazivale na određenu problematiku, teme, priče... Tehnički je bila ocenjivana upotrebljivost i korektnost snimljenog materijala. Selekcionisan materijal bio je od strane montažera ubacivan u kompjuter i započelo je njegovo prvo, grubo razvrstavanje. Ravnopravan filmskom istraživačkom radu, bio je pedagoški aspekt radionice. Pored selekcionisanja i tekućih dnevnih korekcija okvirnog scenarija, mladi video stvaraoci su, od strane umetničkog koordinatora, dobijali povratne informacije o tehničkim i sadržajnim pristupima kod pravljenja dokumentarnog filma. Radionica je imala i pozitivan takmičarski duh, koji je vladao među učesnicima radionice, to je delovalo kreativno i donosilo rezultate, što je ograničeno vreme festivala i 'lov' za dobrim materijalom u neku ruku i zahtevao. Kao završetak višemesečne teorijske rasprave na internetu, koncentrisane na rasvetljavanje pojedinih tema, stanovišta i pogleda, povezanih sa festivalom, poslednji dan festivala organizovana je i javna tribina. Teorijska rasprava, koja je predstavljala jedan od temelja za pripremu okvirnog scenarija, je uz javnu tribinu, sa svojim saznanjima ujedno predstavljala i osnovu za selekcionisanje materijala pri završnoj montaži dokumentarnog filma.

Rezultati i saznanja

Pojedine hipoteze i saznanja, odnosno odgovore, koji su u mnogočemu ostali nedorečeni pa time otvaraju nova pitanja, može čitalac naći u ovoj publikaciji i filmu.

Dve stvari, odnosno dva saznanja na ovom mestu ipak treba navesti:

Prvo saznanje vezano je za dokumentarac. Sa istraživačkom video radionicom, uspelo nam je da napravimo autentičan proizvod, u kome su učestvovali entuzijasti i poluprofesionalci, u procesu učenja. Bili su medij, a preko svog višenacionalnog sastava, prijateljstva i međusobnog druženja predstavljali su i 'prvi front i uzorak' istraživanja, kojeg smo se latili.

Drugo je saznanje koje je potvrdilo našu hipotezu. Za komunikaciju i druženje mladih sa područja nekadašnje zajedničke države, jednostavno rečeno, ne postoje prepreke (kao što smo to приметili, recimo za vreme evropskog prvenstva u košarci u SiCG, toga ima sve manje i između odraslih), što je diametralno suprotno onome što postoji na polju politike. Dalje vidimo da ta komunikacija nije više ograničena na neorganizovanu saradnju mladih. Svedoci smo civilnih inicijativa i komunikacije civilnog društva, i to je prostor gde politika još nije ušla. To što nas smeta kući, a verovatno je slično i u drugim novim državama tog prostora, naime, da je većina takozvanih civilnih društava i inicijativa povezana sa takvim ili onakvim političkim i stranačkim pozadinama, je paradoksalno, prevaziđeno tamo, gde niko, barem na prvi pogled, ne bi očekivao: u širem regionalnom prostoru nekadašnje zajedničke države. Dalja razmišljanja, zašto je to tako, prepuštamo čitaocima. Mi se zaustavljamo na ovom mestu, sa već pomenutom konstatacijom, da je Exit bio tu prvi i sa nadom da će politika biti zadnja...

Da završim. Određena saznanja i rezultati, u konačnim produktima projekta uočljivi su, ali ona prava evaluacija tek će uslediti osnova za to će biti odziv i kritika publike na prezentacijama i pratećim razgovorima narednih meseci.

problematiko, teme, zgodbe, tehnično se je ocenjevala uporabnost in korektnost materiala. Izbran material so montažerji sproti nalagali na računalnike in začeli s prvim, grobim razvrščanjem. Enakovreden filmsko raziskovalnemu delu je bil pedagoški vidik delavnice. Ob selekcioniranju in sprotnih, dnevnih korekcijah okvirnega scenarija so mladi video ustvarjalci od umetniškega koordinatorja dobivali povratne informacije o tehničnih in vsebinskih pristopih pri nastajanju video dokumentarca. Delavnica ni bila brez pozitivne note tekmovalnosti, delovala je kreativno in prinašala rezultate, ki jih je narekoval omejen čas trajanja festivala in 'lov' za materialom. Kot zaključek večmesečne teoretične razprave po internetu, osredotočene na osvetljevanje posameznih tem, stališč in vidikov, povezanih s festivalom, je zadnji dan potekala še okrogla miza. Teoretična razprava, ki je predstavljala enega od temeljev za pripravo okvirnega scenarija, je ob okrogli mizi in s svojimi izsledki predstavljala tudi osnovo za selekcioniranje materiala pri končni montaži dokumentarca.

Rezultati in spoznanja

Posamezne hipoteze in končna dognanja oziroma odgovore, ki so mnogokrat ostali nedorečeni in odpirajo nova vprašanja, lahko bralec oziroma gledalec najde v pričujoči publikaciji in v filmu.

Na tem mestu pa bi veljalo poudariti dvoje spoznanj:

Prvo se nanaša na dokumentarec. Z raziskovalno video delavnico nam je uspelo narediti avtentičen izdelek, v katerem so v procesu učenja sodelovali mladi entuziasti, recimo kar polprofesionalci. Bili so medij, preko svoje večnacionalne sestave, prijateljstva in druženja pa tudi prva fronta in vzorec raziskovanja, ki smo se ga lotili.

Drugo je spoznanje, ki je potrdilo našo hipotezo. Pri komunikaciji in druženju med mladimi s področja nekdanje skupne države, enostavno rečeno, ni ovir (kot smo opazili, jih je čedalje manj tudi med odraslimi), kar pa je v diametralnem nasprotju s tem, čemur smo priča na področju politike. In, da komunikacija ni več omejena na neorganizirana sodelovanja mladih. Priča smo civilnim iniciativam in komunikaciji civilne družbe in to je prostor, v katerega politika še ni vstopila. Kar nas moti doma, in bržkone je podobno v drugih novih državah, namreč, da je večina t.i. civilnih združb in iniciativ povezanih s takšnimi ali drugačnimi političnimi in strankarskimi ozadji, je to paradoksalno, preseženo tam, kjer tega, vsaj na prvi pogled, ne bi pričakovali: v širšem regionalnem prostoru nekdanje skupne države. Nadaljnja razglabljanja, zakaj je temu tako, bomo prepustili bralcem. Na tem mestu se zaustavljamo z že omenjeno ugotovitvijo, da je bil Exit tu prvi in z upanjem, da bo politika zadnja...

Naj zaključim. Določena spoznanja in rezultati so razvidni iz končnih produktov, prava evalvacija pa bo šele sledila ob odzivih in kritikah publike na predstavitvah in spremljajočih razgovorih v naslednjih mesecih.

Projekat Petrovaradinsko pleme / kratki opis

Projekat Petrovaradinsko pleme zasniva se na eksperimentalnoj filmskoj radionici koja se bavi fenomenom druženja mladih ljudi sa prostora bivše Jugoslavije i regiona jugoistočne Evrope. Od 2000-te godine, svakog jula hiljade mladih ljudi okuplja se na muzičkom festivalu EXIT u Novom Sadu, Vojvodina, SCG. Fenomen je u činjenici, da se okuplja mlada generacija koja je odrastala kroz etničke i verske konflikte i bila svedok pada starog sistema. Informacije, koje je dobijala o zbivanjima unutar novonastalih država u neposrednom okruženju, bile su kontrolisane putem medija i odražavale gledišta i interese vladajućih elita. Cilj projekta nije snimanje festivala kao takvog, nego istraživanje novo uspostavljenih veza i energija mladih ljudi koji neće da žive u senci proteklih ratova, osuda i osećaja krivice.

Glavni produkt radionice je dokumentarni film u trajanju od oko 60 min, a štampana je i publikacija sa prilozima i kratkim opisima razmišljanja projektnog tima i učesnika festivala.

Ciljevi projekta:

- Potvrditi komunikaciju mladih ljudi iz bivše Jugoslavije putem filma kao medija. Ovaj projekt uključuje mlade filmske stvaraoce iz Ljubljane i Novog Sada čija je namera da iskoriste popularni muzički festival i istraže novonastale granice i energije mlade generacije u regionu.
- Ojačati preko granične kontakte mladih ljudi i podržati njihove samoinicijativne akcije.
- Povezati organizacije koje se bave kulturom i prevazići kulturne i socijalne izolacije.
- Podržati nove trendove zasnovane na ideji povezivanja, poštovanja razlika i multietničke saradnje.
- Podržati organizacije koje se bave kulturom sa interesom ojačavanja njihovog uticaja u stvaranju nacionalnog kulturnog programa.
- Ojačati proširenje EU, uključujući nova članstva.
- Naučiti mlade kako da izraze svoja mišljenja, stavove, potrebe kroz film kao moderni medij.

Prezentacija projekta:

Projekt, dokumentarni film (finalni produkt) i publikacija će biti javno prezentovani u Ljubljani, Zagrebu, Beogradu i u Novom Sadu.

Projekt Petrovaradinsko plemo / povzetek

Projekt Petrovaradinsko plemo temelji na video delavnici, ki ima značaj sociološkega raziskovanja fenomena zbiranja mladih na rock festivalu EXIT z območja nekdanje Jugoslavije in območja jugovzhodne Evrope.

Od leta 2000 se v mesecu juliju na glasbenem festivalu v Novem Sadu zbere nad 100.000 mladih ljudi. Fenomen leži v dejstvu, da se zbirajo mladi, ki so odrasčali v obdobju razpada nekdanje skupne države oziroma v času, ko so zgodovinski podatki izginjali iz šolskih učbenikov, mediji pa so objavljali 'resnice', ki so odražale interese novonastalih državnih elit.

Cilj projekta ni pokrivanje 'festivala' kot takega, temveč leži v raziskovanju vzpostavljanja novih vezi in energij med mladimi, ki nočejo živeti v senci preteklih vojn, obsodb ter občutkov krivde.

Glavni izdelek delavnice je enourni dokumentarni film, izdana pa je tudi publikacija s prispevki in povzetki razmišljanj projektne skupine ter udeležencev festivala.

Cilji projekta:

- S pomočjo filma kot medija podpreti vzpostavljanje komunikacije med mladimi iz bivše skupne države.
- Podpreti čezmejno sodelovanje mladih in njihove samoiniciativne akcije ter kontakte.
- Povezati nevladne organizacije, ki se ukvarjajo s kulturo, s ciljem preseganja kulturne in socialne izolacije.
- Podpreti trend oblikovanja nove zavesti, ki temelji na ideji povezovanja, spoštovanja različnosti in multietničnega sodelovanja.
- Podpreti nevladne organizacije, ki delujejo na področju kulture, s ciljem povečanja njihovega vpliva na oblikovanje nacionalnega kulturnega programa.
- Podpreti idejo širitve EU, vključujoč nove članice s področja JV Evrope.
- Mladim predstaviti možnost, kako izraziti in udejaniti svoja mnenja, stališča in potrebe skozi sodoben filmski medij.

Predstavitve projekta:

Projekt in končna izdelka, dokumentarni film in publikacija, bosta javno predstavljena v Ljubljani, Zagrebu, Beogradu in v Novem Sadu.

Projektni tim po alfabetskom redu, sa napomenom autorskog priloga u projektu:

Branko Andrić (snimanje),
Anja A. Bizjak (prevodenje i teoretsko istraživanje),
Borut Bučinel (režija i snimanje),
Marko Cvejić (režija i organizacija),
Jernej Černalogar (snimanje tona),
Jovan Đerić (intervju i organizacija),
Srđan Đuranović (snimanje),
Muhamed Eljšani (autorski muzički prilog),
Gea Erjavec (intervjuji),
Goran Filipaš (organizacija),
Karla Hari (intervju i organizacija),
Milan Jančurić (snimanje tona),
Radovan Jaušovec (best boy1),
Kristijan Kaurić (režija, snimanje, montaža),
Bara Kolenc (intervju, snimanje i odnosi sa javnošću),
Ivan Knežević (montaža),
Milan Krezović (muzika),
Žolt Lazar (teoretsko istraživanje),
Tina Leisch (teoretsko istraživanje i snimanje),
Filip Markovinović (režija, tehnička koordinacija),
Bojan Matjašič (režija, snimanje, organizacija, dizajn i web dizajn),
Rajko Mušić (teoretsko istraživanje),
Teofil Pančić (teoretsko istraživanje),
Janus Pintarić (best boy2),
Aleksandar Ramadanović (snimanje),
Luka Škof (snimanje),
Anđelija Vučurević (organizacija),
Vuk Vukmirović (montaža).

Tehnički koordinator: **Matjaž Mrak**

Art koordinator: **Želimir Žilnik**

Direktor projekta: **Drago Pintarić**

Produkcija: **Kud Pozitiv**, Ljubljana (SLO)

Koprodukcija: **Terra film**, Novi Sad (SCG), **NFC Kino klub**, Novi Sad (SCG)

Partneri: **Akademija umetnosti**, Novi Sad (SCG); **Studio Brojka**, Zagreb (CRO);

Dijaški dom Ivana Cankarja - DIC, Ljubljana (SLO);

Udruženje građana EXIT, Novi Sad (SCG)

Finansijska podpora projektu: **European Cultural Foundation**, Amsterdam

Projektni tim po abecednem vrstnem redu, z navedbo avtorskega prispevka v projektu:

Branko Andrić (snemanje),
Anja A. Bizjak (prevajanje in teoretična raziskava),
Borut Bučinel (režija in snemanje),
Marko Cvejić (režija in organizacija),
Jernej Černalogar (snemanje tona),
Jovan Đerić (intervjuji in organizacija),
Srdan Đuranović (snemanje),
Muhamed Elšani (avtorski glasbeni nastop),
Gea Erjavec (intervjuji),
Goran Filipaš (organizacija),
Karla Hari (intervjuji in organizacija),
Milan Jančurić (snemanje tona),
Radovan Jaušovec (best boy1),
Kristijan Kaurić (režija, snemanje, montaža),
Bara Kolenc (intervjuji, snemanje in stiki z javnostjo),
Ivan Knežević (montaža),
Milan Krezović (glasba),
Žolt Lazar (teoretična raziskava),
Tina Leisch (teoretična raziskava in snemanje),
Filip Markovinović (režija),
Bojan Matjašič (režija, snemanje, organizacija, oblikovanje, spletna stran),
Rajko Muršić (teoretična raziskava),
Teofil Pančić (teoretična raziskava),
Janus Pintarić (best boy2),
Aleksander Ramadanović (snemanje),
Luka Škof (snemanje),
Anđelija Vučurević (organizacija),
Vuk Vukmirović (montaža).

Tehnični Koordinator: **Matjaž Mrak**

Umetniški vodja: **Želimir Žilnik**

Vodja projekta: **Drago Pintarić**

Produkcija: **Kud Pozitiv** Ljubljana (SLO)

Koprodukcija: **Terra film** Novi Sad (SCG), **Kino klub** Novi Sad (SČG)

Partnerji: **Akademija umjetnosti**, Novi Sad (SCG); **Studio Brojka**, Zagreb (CRO);

Dijaški dom Ivana Cankarja - DIC, Ljubljana (SLO);

Udruženje građana EXIT, Novi Sad (SCG)

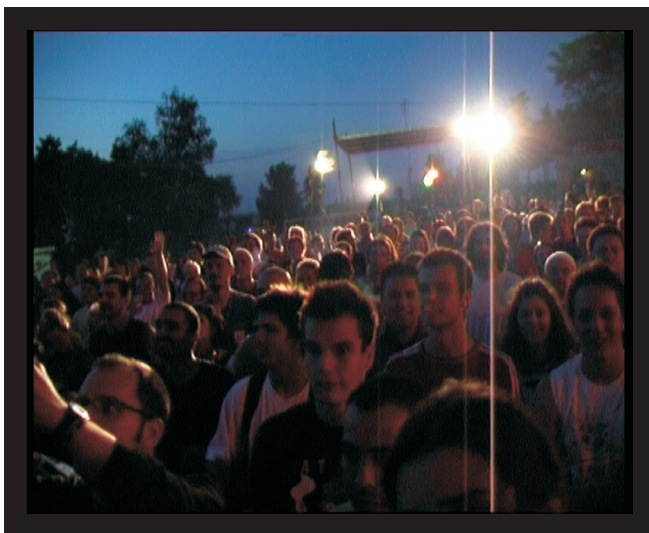
Projekt je podprt s strani: **European Cultural Foundation**, Amsterdam.

Improvizirana tržnica pod Petrovaradinsko trdnjavo: 'Pri babi vse dela!
 Improvizovana pijaca izpod Petrovaradinske tvrđave: 'Kod babe sve radi!
 Improvised market at the foot of Petrovaradin fortress: 'Everything's open at the old lady's!'

Petrovaradin: Na trdnjavo!
 Petrovaradin: Na tvrđavu!
 Petrovaradin: To the fortress!

Nepregledna množica pred glavnim odrom.
Masa izpred main stageja
Crowd in front of the main stage

Pregledi obiskovalcev na vhodu.
Pretraživanja posetioca na ulazu.
Checking of the visitors at the entrance

Tuborg Green fusion, eden od 21 uradnih glasbenih odrov stagov na festivalu.

Tuborg Green fusion, jedan od ukupnih 21 zvanièenih stejðova na festivalu.

Tuborg Green fusion, one of 21 official music stages at the festival.

Next Live Dance Arena ob zori.

Next Live Dance Arena u zoru.

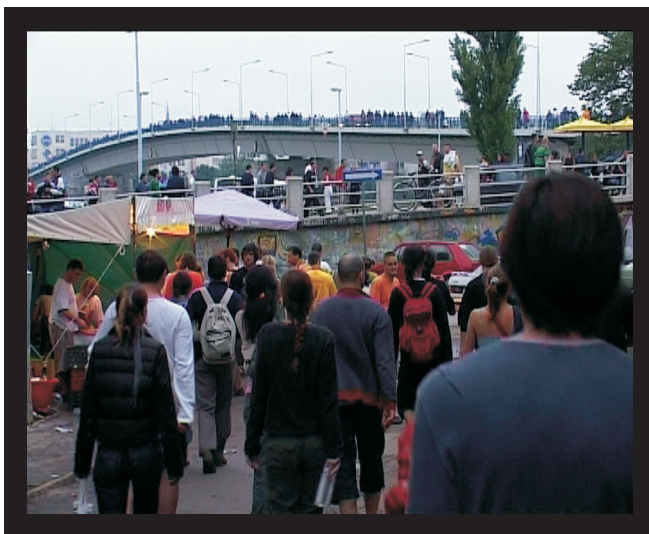
Next Live Dance arena at dawn.

Kamp ob Donavi, čez dan.
Kamp uz Dunav, preko dana.
Camping site next to the Danube, by day.

8. 'Halo pivo', 24-urni servis!
'Halo pivo', servis 24 časa!
'Hello, beer', a 24-hour service!

Jutranje vračanje s trdnjave. Preko Donave v kamp.
 Jutranji povratak sa tvrđave. Preko Dunava u kamp.
 Going from the fortress in the morning. Across the Danube.

Kolona taksijev pod trdnjavo.
 Kolona taksija izpod tvrđave.
 Line of Taxi cars below the fortress.

Instead of Introduction:

Interview with Edo Maajka

Petrovaradinska trdnjava, 10.07.2005

Edo Maajka: Do you know what the difference between an idiot and a normal person is? An idiot comes and 'Serbia!!!!' Get it?! We go in with a van and the dude Serbia shouts! I don't give a fuck, well, of course, I'm in Serbia, I know where I am. I'm here, for fuck's sake! I'm a foreigner here, I know where I am, what the fuck are you saying. I our people, when some Serbs come, shouted, 'hey, Croatia, Croatia!' It's different with soccer and such. Soccer and sports and cheering, that's another matter, that's, that's insane! That's crazy, don't mix that with nationalism. Meaning.... I always support Dinamo, but for some people, you see, I'm crazy about that club. And that's it! I know loads of people, who say motherfucker to these, to those, you see, who are normal people and would never do this themselves unless they are at a soccer match. This is simply realism and soccer matches should be left to soccer matches.

Kristijan Kaurić: s Exit the first bridge?

Edo M: I don't know whether it's the first bridge but it definitely brings us closer. Definitely! I know, before the people in Bosnia came to me and say to me 'Wow, we were at Exit, wow, babes, wow this, that... we met a group, haus group from Valjevo or from wherever.' That's what matters! That matters! 'Cause here parents pump their kids with nationalism, brainwashing! The Balkans is everywhere. So, you have a kid and straight away you're telling him: 'Hey, he's a balija, he's an ustasha, he's a chetnik, he's like this, he's like that.' It's important that those kids come here and realise that's not what it's like! That's important!

Kristijan K: Why do their parents brainwash them like that?

Edo M: Parents are afraid, I don't know, there's talk about how the right-wings were there, here and there, they're aggressive, and you get frightened! I'm not afraid any more. I was afraid since I was little, for fuck's sake, of the ustasha, chetniks and Balis. 'Cause they showed them through the films like boogie men! People with the same problems and ulcers I have are pitiful and I don't give a fuck about them. Get it? I'm crazier than they, but I'm more normal. If you can see what I'm trying to say?! Why would I be afraid of some dude with some flag, I've got my own flag, which is ten times nicer than his. Get it? So that, that, nationalist fuck with me no more. I don't give a fuck about them!

Kristijan K: What's the difference when you perform in different places of ex-Yugoslavia?

Edo M: You can see the atmosphere on the basis of non-prejudice. Meaning, where people are less prejudiced, there they jump around more and have fun. In Slovenia they jump the most and have fun. The most! Unbelievable! But people are not prejudiced. They come to the concert to have a good time. In more urban areas people have more fun and jump around more. In smaller places, the groups are already more reserved, you know. 'Cause there's still shit around them. In Bosnia some people have a reason to be nationalists. People's families have died. They have been killed! Get it! I was here earlier with someone, a plane flies over and he says 'Do you think this is the one that bombed us?' That's the question! 'Did this one bomb us, for fuck's sake?' See? D'you see what I'm trying to say? In a second he spits for fuck's sake and in another moment this and that. Well, such person's gonna be fucked sooner or later. See! What do I get by being like him. I don't give a fuck about him! I live my life! I can't non stop... I don't give a fuck, no more looking from behind! I know who started the war in Bosnia! I know. I know that the war in Bosnia fucked those people completely! I know who started it, which movement, which politics! I know what they did! It doesn't concern me anymore! I know that and it's enough for me! D'you get it! And people here are more and more aware of that! I'm not going to think about it anymore! I think about how to earn enough for my flat, I want to think about how I'll go out my wife, with people, how I'll smoke pot, how I'll fool around 'Here', that's what I think about!

The interviewer was Kristijan Kaurić

Round Table:

Petrovardain Tribe

10th July 2005, Art klinika, Novi Sad

Introduction

Drago Pintarič, project manager: First I would like to welcome all participants of the round table. In the past few days, during Exit festival, we have managed to shoot a great amount of a high-quality film material for our video documentary which is the main product of the project Petrovaradin Tribe. A theoretical discussion, which was started in its electronic form on the web site of the project on the internet, was taking place prior to making of the film. The theoretical discussion runs parallel to the documentary making and represents the principle part of the project that will help to illuminate the phenomenon of the mass gathering of the young within the region from sociological and even political aspects that Exit festival produces.

The main objective of the round table taking place here 'in real time and space' is to show and face with different viewpoints and opinions and continue the discussion concerning the problem which has been presented in the form of the following question in our promotion material: *'What are the motives for socialising and gathering of the generation growing up during the period of the decay of the former common state, that is, during the time when historical facts were disappearing from school textbooks and the media were describing the state and its past mainly as a darkroom and a place of non-freedom and repression?'*

As far as introduction is concerned this is all from me. I am now giving the word to the professor of Sociology at the Faculty of Arts in Novi Sad, Žolt Lazar, M.A, who has been working on a sociological research of the festival from its very beginning. To begin with, Žolt Lazar, who is also going to be the moderator of this round table, is going to explain certain detailed facts of these researches that deal with the structure of the visitors of the festival.

Žolt Lazar, M.A., Filozofska fakulteta Novi Sad:

The structure of visitors of the EXIT festival in Novi Sad

According to the structure of the visitors, Novi Sad yearly music festival Exit started off as a manifestation of a limited regional character: in 2001 the absolute majority were visitors from Novi Sad (32.8%) and Belgrade (27%), and only the young from the other parts of Vojvodina were also present in great numbers (22%). In the following years the number of people from Novi Sad and Belgrade varies, whereas the percentage of visitors from central Serbia remains fairly constant (2002: 12.4%; 2004: 13.4%).

At the first festival (in 2001) foreign visitors mainly came from FYR Macedonia and Republika Srpska and their number did not even amount to 5%. Even though until 2004 this percentage did not significantly change, we have noticed, as far as the structure of foreign visitors is concerned, that since 2002 there have been more young people from European countries and even Canada and Israel. As already implied, the main 'boom' of foreigners happened at the festival in 2004 when this percentage tripled but again thanks to the audience from ex-Yugoslavian republics (11.5%). Visitors from European countries were again present in less than four per cent despite the fact that Exit was successfully present in the propaganda machinery of MTV.

Average age of Exit festival visitors moves between 22.3 (2002) And 23.4 years (2004) with a slight tendency of the audience getting older (picture 1).

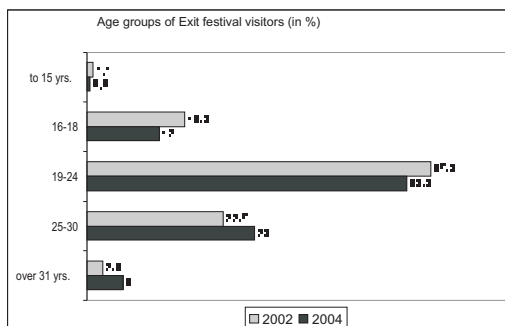

Figure 1

As we can see in figure 1 age groups below 24 are decreasing, while those above 25 are increasing most. These data is to some extent also confirmed by the data concerning the working status of the visitors of the yearly festival which show that in 2004 the number of visitors compared to 2002 fell significantly (from 15.5 to 11.3 %), while the number of visitors (mainly young professionals with either high school, polytechnics or university education) that are registered as unemployed is growing, especially after the first year of the festival:

2001.	2002.	2004.
1.6%	8.7%	11.7%

Despite the fact that the target group of Exit festival and this is student population is, for the time being, more or less unified and consistent:

2001.	2002.	2003.	2004.
57.4%	53.6%	51.5%	54.5%

Absolute majority of Exit audience consists of visitors of Serbian nationality, while national/ethnic structure of other visitors is rather variegated and only partly reflects the multiethnic variety of Vojvodina. As far as national minorities typical for this region are concerned, there are mostly the ethnic Hungarians present at Exit (between 2.5 and 3%), while the number of members of other ethnic minorities (Montenegrins, Croatians, Slovenes, Rumanians, Rusini, and Bunjevci) crossed 5% only in 2002. It is, however, interesting that Serbian visitors represented 66.5% of the audience in 2002, but over 73% two years later. At the same time visitors claiming to be Yugoslavians basically disappeared during the period mentioned above: at 2002 festival there were 8.5% of them, while in 2004 only 1.7% of the people surveyed claimed so. The number of visitors who belong to nations or national/ethnic minorities from ex Yugoslavian republics (mostly Macedonians, Muslims, Bosnians and Slovenes) amounted to 6.7% at 2004 festival.

Taking into account the national/ethnic structure of Exit audience, their confessional affiliations are, to a great extent, expected, and, what is most interesting, they are extremely balanced from one year to another: there are always around 62% of Orthodox Christians, there are a bit more than 6% of Catholics, and between 9 and 10% of atheists; even the number of visitors of other religions does not vary significantly, so that the percentage of Protestants, Greek Catholics, Muslims, Jews and Buddhists has always been between 5 and 5.5% so far. It is interesting, however, that at Exit festival

there is a significant percentage of people who (16-18%) clearly refuse to define themselves in matters of religion, mainly with an explanation that this does not matter and that they not wish identify and classify themselves as far as religion is concerned. Therefore we have to assume that the percentage of atheists is not decreasing even though the visitors identifying themselves as Yugoslavians have nearly disappeared, especially if we bear in mind that this (meta)national group was a typical ground stone of atheist orientation not only at 2002 Exit but also in ex SFR Yugoslavia. Let us also point out that audience researches so far have confirmed a 'wider social character of Exit' since the festival is obviously perceived, in opinion of young Muslims, members of various Protestant and other culturally distant religious communities (e.g. Buddhists), as a tolerant gathering that enables communication and direct contacts between members of various religions. Contrary to the structure of the audience established so far, the differences as far as music preferences are concerned are greater: while at the first festival more than a half of the people were of rock persuasion (56.4%), in the following years the percentage of this type of audience has been falling significantly (figure 2).

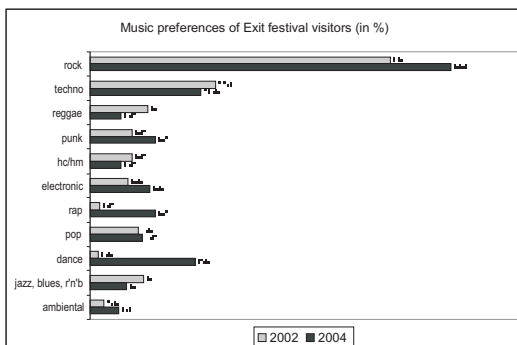

Figure 2

Nevertheless, rock lovers are still the largest group and besides them the only prominent group standing out is followers of various kinds of electronic music (techno, drum and bass, house, trans...). However, the latest researches have shown that rock audience are extremely broadly oriented, they do not follow the movements within the kind of music they like, as if there was no more of that 'ideological' subcultural potential that still existed to a great extent in the end of the 1980s in former SFRY. Contrary to rock audience the followers of electronic music (especially techno) follow music streams and developments but they do not form a homogenous subcultural group, at least not on the level of traditional indexes (clothing, behaviour). The most authentic youth subcultural group are most probably followers of hard core, but there are relatively few of them at Exit festival, therefore we cannot make any statistically firm conclusions. The worst are, however, when it comes to knowledge about the type of music they listen, those who listen to reggae, which goes without saying. Evolution of the concept of the programme of Exit is probably the best to be deduced from the reasons why visitors come to the festival. In the first year the main motive was pass time, while music came second. At Exit 2003, however, pass time and music were equally important, and in 2004 music appeared to be the main motivating factor and was placed first:

Reasons for coming to Exit festival (in %)			
	2002	2003	2004
Pass time	29.4	26.1	26.1
Music	24.4	26.6	29.7
The whole programme	18.3	18.3	21.5
Socialising	12.2	15.4	8.6
Spectacle	6.1	5.8	5.7

Without going into quality or popularity of the music programme there is no doubt that well-prepared marketing and successful international promotion of Exit in 2004 were the ones that mainly caused the shift of balance from pass time to music as motivating factor for the potential audience of the festival. This is clearly seen at the example of differences between foreign visitors and Belgardians on one hand and audience from the inner parts of Vojvodina on the other (Figure 3).

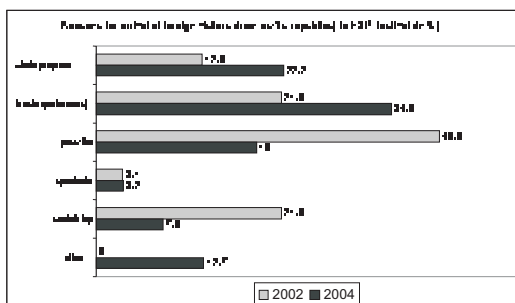

Figure 3

As we can see in Figure 3, interest of foreign visitors in musical and whole programme of the festival has experienced a great leap compared to 2002, while pass time and socialising as main motivating factors more than halved. (Similar motivation trends are shown with the Belgrade audience, only with more moderate changes.) On the other hand even though they are somewhat more interested in the whole picture than earlier (2002: 14.1%; 2004: 19.3%) interest in music expressed by the Vojvodina inhabitants has fallen slightly (2002: 30.6%; 2004: 27.7%), pass time as the motivating factor, however, has slightly risen (2002: 29.4%; 2004: 31.3%). The fact that the trend just mentioned isn't coincidental is proven by the obvious growth of spectacle as a motivating factor from 3.5% in 2002 to 8.4 % in 2004.

Even though socialising as the primary reason for coming to Exit is falling slightly, it is vital to stress that it is the most common secondary factor for being present at the Novi sad yearly music festival, it is mainly mentioned by those visitors who see music as the main motive (nearly every second person). In that sense, data in Figure 3 should be interpreted as relative because it, in advance, shows putting forward certain other reasons (mainly music and the whole programme as such), whereas socialising still remains an important 'self-understood' motive for visiting the festival.

We have said that according to the structure of audience Exit started as a narrow, regional, home, national manifestation. However, even during the first few years it had, objectively speaking, a character of a wider regional and international festival and this is seen from its function to follow contemporary music productions and presenting popular music streams and performers to the young. Not only the young in Serbia but also those from the countries in the vicinity did not have a possibility to be present at similar music festivals for the whole decade. Over four fifths of the visitors of Exit 2002 had never been on any similar music manifestation, and altogether ten per cent had been

at festivals on a European scale (Pepsi Sziget, Love Parade). The situation in 2003 was similar, while in 2004 the audience of Exit had slightly more experience with other similar festivals, due to an increased number of foreign visitors as well as due to ECHO festival that took place the year before in the Ratno ostrvo in Belgrade and which was supposed to be some sort of a Belgrade style 'Exit-Sziget' (Figure 4).

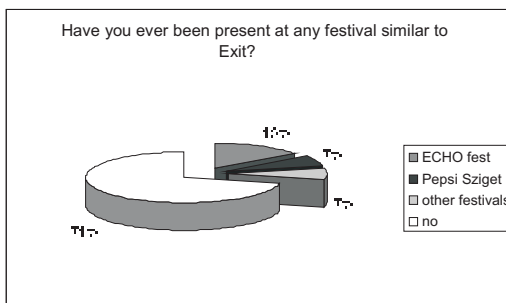

Figure 4

However, more than 71 % of the audience (mainly locals and those from the vicinity) continue to have no similar experience, which undoubtedly tells a lot about the character of Exit festival and about the future and at the same time binds not only the organisers but also administrative/governing body of Novi Sad, Vojvodina region and Republic of Serbia to constantly widen the quality of the programme, tourist offers and safety and to at least to some extent make up to the young in this area for what unreasonable politics took away from them during the last decade in the previous century.

Rajko Muršič, PhD, Faculty of Arts, Ljubljana:
Exit as a post-sub-cultural expression of popular and tribal

First I would like to thank my colleague Žolt for very interesting and precise data.

As far as I'm concerned, this is my first time at Exit festival, therefore I cannot talk about the festival in a comparative sense of what was before, what is now, what is new and similar. But what I can do, is, as a humanist and researcher of popular music, to give some sort of comments and findings within a wider context of anthropological research of concepts such as tribe and subculture, which is basically what I have been working on lately. To begin with, I also have to point out that humanists begin conducting analyses when the sun sets but not during the day. As far as the latter is concerned, while we're having this discussion, Exit is still happening, so it may be too early to draw any concrete conclusions concerning the current festival.

The first thing I wish to stress is that the majority of positive feedback I've heard comes from my students, who have been at the festival most from those who were there last year. Their excitement increased my interest as well as my desire to actually see how the whole thing looks like. Looking at it from the Slovene perspective I can say that, in case of Exit, it is a matter of a festival that is close to us, the fact also proven with the structure of the audience which largely consists of young people from Slovenia. Taking into account proportional number of inhabitants of Slovenia as well as the fact that there are two relatively big festival taking place in Slovenia at the same time Reggae Riversplash Festival at the river Soča and Rock Otočec the number of Slovene visitors is indeed surprisingly big. What can be seen underneath this excitement is, using the words of Raymond Williams, a British pioneer and expert in cultural studies from the 1950s and 1960s, called structure of feeling. Most probably this comes from the fact that nations in this area have gone together through a lot in the last

decades as well as from the fact that, and this is probably the most important when it comes to connections with music, the whole history of popular music in this area began somewhere around the formation of the first, old Yugoslavia, The Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes, to be precise, which was after the World War One. Prior to that there were some conceptions or phenomena that can be, under certain conditions, called popular music, which was the case mainly in urban areas. Internationally popular music, however, started to gain a wider scope only with discovery of jazz and certain similar music forms. That started spreading around these areas in the 1920s and 1930s, which led to extreme popularity of these music forms in the 1950s and 1960s and so on until today. I believe this is typical, more or less, for all urban areas of former Yugoslavia. For us popular music coming from, let's say Austria well, music from Italy had been present even earlier is foreign. We simply do not perceive this kind of music in the same way. And thus this is probably the first link worth mentioning and also the reason for Exit's appeal to Slovene audience. It looks as if Novi Sad is, even today, closer to us than Vienna.

Secondly, popular music, just like any other kind of music, doesn't have, as such, any kind of orientation in the sense of neither leftwing rightwing, progressive regressive, nor revolutionary counterrevolutionary. Again and again we can see that in any music orientation and in any historical period everything coexists simultaneously in time. The same music phenomena can go alongside either progressive or regressive social phenomena. The same happened with rock music in the former common state of Yugoslavia. There was music that could be labelled progressive, but at the same time there was also a kind of music that could also be interpreted as exactly the opposite. Nowadays, witnessing the revival of Bijelo dugme, we can clearly see this dichotomy, how all this goes together. And festival Exit is the place where we can see this phenomenon happening we can see this from Žolt's analyses. We have as you say in Serbian pass time music, and on the other hand music delivering some sort of a message. And if Exit rose from social movements in Serbia this process came into being later, it was not as strong in the 1980s as it was elsewhere even then, what is happening to Exit is, indeed, similar to what we've seen in Ljubljana with, for example, Novi rock, Druga godba and some other similar festivals. The progressive part of this festival is extremely important and being there one can definitely feel it. Beside that there is of course also another part of the festival, one for which I am going to use a different metaphor that is based on the problem of empire, namely empire of capital. Wherever we look, we see sponsors, we see money, and it simply can't be done without it. Where is this situation, in which this festival is not so much commercialised but normalised in its economic organisation, taking us, this remains to be seen.

The third matter I would like to say a few words about is tribe, namely the concept of tribe, which has also been used in the title of our project Petrovaradin Tribe. Lately, or in the 1990s to be precise, the word began to be used in a metaphorical sense for various new groups of the young, for formations that are connected by rituals and dancing moments of socialising. The expression tribe has a few connotations I would like to point out. In a classical anthropological sense a tribe is some sort of a social organisation that comes from a very simple principle. This is the fact that an individual identifies as a member of society in an extremely simple way: whether we share the same, then you're a member of my group, if not, then you aren't. The second thing which is very important for understanding a tribe is collective. There is something present in tribal organisations that we used to have in socialism: namely, collective possession. There is no individual possession. And with collective possession comes collective responsibility. There is no individual responsibility. The third characteristic of a tribe is ritualism, a common ritual code, basically a system of beliefs. Today we, above all, use the term tribe in its metaphorical sense of ritual or, in other words, dance collective. The term neo-tribe or, in other words, new tribe was brought into modern sociology by a French sociologist Michel Maffesoli. This term defines situations within a contemporary society that due to atomisation of individuals lead to various forms of organic connections. Tribalism of today according to Maffesoli isn't a symptom transgressing the project of Enlightenment but is instead a necessary consequence of modernisation. The need to socialise, connect, join together is based on fear of individual responsibility, on worrying about the future, on fear of anonymity etc. We can look at correlation between fear and worry in this tribal socialising as a symptom of a risky society. As far as I'm concerned, Maffesoli's theses are, in a way, problematic, mainly because he is not a kind of an author who represents progressive ideas, but is instead more or less an elitist, who is afraid of the future of contemporary society. Therefore, I can't really say whether we should see this

phenomenon of new tribes in contemporary society as positive or as negative or maybe we don't have any sort of neither positive nor negative orientation or, in other words, what is progressive and what is conservative, whatsoever. But it is this metaphor of a tribe that in its essence delivers some kind of truth about our contemporary society.

This is the first conclusion resulting from the analyses of these new tribes that have recently replaced the former analyses of subcultures. Nowadays we no longer speak of subcultures as such but instead of the time of post-subcultures: some speak of scenes, the others of tribes and even some other formations. We no longer use the same terms we used twenty years ago.

Therefore, a tribe may be one of the formations that represents the key proof of how we have all begun to yield to, to enter into and to agree with the dictatorship of the empire of capital. This is where we come across negative connotations of the new tribes: it looks as if though some sort of a new elitism is forming around them. In the past twenty thirty years the festivals in Europe have spread so much that virtually every city, maybe even every small town, has its own festival and the bigger the better. These festivals serve, in majority of the cases, for reproduction of social and economic life of the lives of these communities. It's evident that they are, or at least most of them, subjected to capital.

In the end I am going to set a provocative question. Is 'the state of Exit' a state that really brings bright future or is it just another fraud? The main and very important question that must be asked is how will individual freedom manifest itself in the future in European societies? Via tribal manifestations or individually?

I believe the answer is not yet clear. I hope it is not yet clear.

I'm going back to Exit now. There is not only a single tribe at Exit thanks God, there are plenty of tribes here. There are at least as many as there are different stages. From this point of view we could see these initiatives as the second march through the institutions of the empire of capital. Maybe we can find the light at the end of the tunnel exactly through the formations I have just described. This means it is about the thought that is free in its diversity.

As far as the festival and its future is concerned, I am not worried, since the festival takes place on such a good location - I am not only talking about the Petrovaradin fortress, but also Novi Sad in its wider regional sense - on such a good location that it was bound to happen as a festival sooner or later. Thank you!

Teofil Pančić, journalist, Vreme magazine, Beograd:

Political context of Exit or how to preserve subversiveness

Thank you! I am not a sociologist like the two people I am between as 'in a sandwich', who have presented these data very precisely. I do not have this kind of data but will make use of what I have heard to stress certain facts I was going to mention at some point anyway. On the other hand, I am not one of the Exit organisers or an initiator either or any other kind of an Exit insider so that I could discuss the matter from experience. But I believe there are certain things here that are more than obvious from the beginning and are becoming, with what the festival and the story about it reveal, clearer and clearer. It is interesting what we heard earlier, the data about the structure of the audience, precisely about their motivation. I believe that when you say music, pass time, company and spectacle, these are basically only four subcategories of the same thing, what is more, they merge into one another. Had I been surveyed, I would've said music, company and pass time. Maybe I wouldn't have said spectacle, for I'm not sure what it means. But I would decide for these three things as one motive. For this is a group of motives inherent to every good music festival. It is a good thing this is the case and it is a good thing that the majority of people come here because of it. On the other hand, however, Exit is a political matter. Parallel to that. How is that possible? Music on one hand, so that we fool around, politics on the other. Is this contradictory? I don't think so. I believe this is entirely ordinary, mostly because of the social context in which Exit has been functioning since the beginning. I would emphasise the name of the festival. Why Exit, why exit? Why don't have festivals in Great Britain names like that, but are instead called Glastonbury and so on, named after the places they happen at? The very name of the festival implies politics. The festival begins in its zero, embryonic state in 2000. That year was the time of the worst, the most horrific repression before the

fall of Slobodan Milošević. And then the first official Exit happens in 2001, the year when this newly found democracy lives its either real or virtual moments of fame. Therefore this whole meaning of festival EXIT, as one desire, as one ambition, as one desperate need, basically implies that, let's say, you have a group, let's call them a group of enthusiasts with an old-fashioned term, you have a group of people, who try to promote the value of non-tribal, in the archaic sense of the word, non-tribal culture and society. Basically to promote all the values that were during the Milošević regime, and to some extent even during the time of communism, present somewhere, were somehow repressed, were often in the Serbian circumstances of the 1990s labelled as something terrible, horrible, treacherous, demonic and so on.

And you, on one hand, goodness gracious, are saying this is a music festival that has nothing to do with politics, right? In inverted commas or not, and on the other hand the very social context is such that you have, by default, gone into politics, that this is a matter of some sort of a political manifesto and that this festival is, by default, politically subversive, opponent, in short, political.

Namely, after the change of the regime it seemed at a certain moment that new democratic authority would set this festival as its trademark, as some sort of a crest on their jackets, something which they would use to show off with in the world, but in the end this more or less ended only with flirting on both sides and never went any further, which is a good thing. It has become obvious that this social context something which is clear to people who live here in Serbia in 2005 is still more or less the same and that Exit is basically still, regardless of initial intentions of those who created it, in such and such Serbia a heavy underground. And not only in musical sense but also in its world view sense, in the sense that Exit, by definition there doesn't have to, and no one is to say anything here, there doesn't have to be a public discussion on Srebrenica, there is no need for anyone to say that radicals who rule in Novi Sad, no it's purely a fact that something like this exists, that it means something, that people, who come, come, with such beliefs and from such places and present and former states, a fact is that it is per se surrounded by some air of subversiveness. And then if something else also piles up, if political engagement tries to be done more directly as was attempted this year... Some of this has happened, some of it unfortunately won't, but it is already enough to irritate a wider political context terribly, that is, political context of the authorities on either municipal or state level, but in any case, it is a warning!

Somebody has mentioned Goran Bregović and Bijelo dugme. In the 1970s there was talk about pure-blood rock, which isn't this shepherds' rock, but was some sort of a variation of hard rock sounding somewhat like Maglaj stajl. This was extremely in around here. I remember that the deputy of Vojislav Šešelj, Tomislav Nikolić, was bragging about how he used to be a rock dude when he was young. You see, this is that kind of rock'n roll, these are lengthy guitar solos emptied without any content at all. And that is why today the person, who claims to be, and unfortunately not without some base, the most popular politician in Serbia, so Tomislav Nikolić says: 'We, radicals, if there is any politicisation of the festival we are going to ban it, there will be no Exit festival in Novi Sad next year if the radicals are still the city authority.'

What this means, does rock'n roll culture exist, and I'm taking into account everybody here, techno as well as reggae, I mean everything that belongs to the core of contemporary rock culture, can such festival be non-political at all? Of course, the kind of rock from Maglaj can, but in principle, of course, it can't. It is, of course, pointless to have a vision of rock'n roll culture that is socially completely insensitive, that functions outside any context of place and time, that pretends there is no outside world, that is concerned about nothing but getting drunk and stoned, I mean, this is then simply a caricature of producers as well as, so to say, consumers of pop culture. And it is obvious that this can't go through, and it is clear that Exit can't, even if it wanted to, God forbid, can't be depoliticised in that sense, Exit cannot live outside the context it functions in, it can't, one way or another, not to react to certain basic demands of time.

So, in that sense, it seems to me that it is very interesting how Exit from its very beginning has managed to become mutually recognisable with its followers as well as opponents. From the beginning it has been clear who's on which side. From its beginning in Novi Sad as well as Belgrade, and overall in the context of the Serbian social, political and media scene very important media scene - there has been a strong support for Exit on one hand and equally strong opposition on the other hand. Opposition always comes from the right wing. It always comes from the right, from nationalist, populist parties, from parties, which during the time of Milošević ruled the country, and on the other

hand this opposition also comes from some local structures within the church and so on. We have heard, for example, a very interesting piece of information here that 11 point something per cent of the people at Exit declare themselves to be atheists and yet on the state level statistics show a significantly lower percentage. Because people are afraid, because an atmosphere of some sort of meta-clericalism/radicalism has been created, so that even people who were not baptised twenty years ago are suddenly afraid to say that they are either atheists, Gnostics, religiously indifferent or so, but you see, at Exit more than 11 per cent will explicitly declare themselves to be atheists. What we see is simply some sort of a social atmosphere created by this state of EXIT, inasmuch it is an entity per se, simply some other criteria are followed inside, different rules of communication, conditioning, recognition, self-presentation, understanding of the Other, and in that sense Exit has truly become not only a kind of a sub-culture but also, putting it in partisan words, free territory, if this is not slightly exaggerated and in its basis pathetic. What I want to say is that certain social roles here are more or less clear and distributed and that has been the case ever since Exit came into being. Another matter in which we maybe believed over-optimistically is that Exit would be, let's say in 2005, in Serbia who would then be standing on the threshold of the European Union, being a perfect and ordinary and in every way functional state, but it has, of course, been proven that this is not the case at all. And again we have come to the problem of context. It is terribly important that Exit, maybe even if they sometimes make certain compromises and decisions not everyone will agree with, for example, compromise with money, with all the sponsors since it seems it can't be done without it, but I'd love to, if I could, what is truly important and without what Exit wouldn't be Exit, even though it had better performers than today, preserves the feeling that in the context of contemporary Serbia Exit remains the voice of Serbia who wishes for herself as well as everybody around her and her neighbours a better and more human life. And I believe that this is the crucial thing we are discussing here today.

**Mirko Sebić, journalist, Novi Sad:
Exit between civil and corporation identity**

Thanks to Drago Pintarić. I would like to go back to what people before me said, first Rajko and then Teofil. So, to me, as someone who follows Exit phenomenologically, that is via public appearances of its organisers, then through media and also some other events evolving around it, it appeared to me first as a genuine impression and then later I started to think about it systematically. The thesis about some sort of an unstable identity of Exit or, even better, words of catching balance within self-governing which revolves around some, so to say, corporation identity, that is, something that inclines to become a huge entertainment factory, a profitable factory, something that European festivals nowadays have turned into, basically something that is redistribution of power, in a nicely packed way which the audience, or members of the society of spectacle, like. On the other hand, however, there is to the same extent expressed an inclination to something I have named civil identity, and what I mean is making stock for making certain values clear, values that were normally connected with non-governmental sectors, for certain activities, actions etc. A logical question is why a festival of the kind like Pepsi Sziget hasn't been born in Serbia, a festival that would follow already tested recipes of mass entertainment industry to the dot. It seems to me that in 2000 and 2001 zero festival was born in 2000 at the face of the crowd who would later overthrow the regime of Slobodan Milošević and lasted I don't know how many days and then the foundation for what in 2001 would become Exit was laid so, in these two years there was a horrific production of many negative signs, while there were only few positive signs and values present, regardless the fact that social and political climate was changing rapidly. And exactly because of that Exit was able to become a replacement for all of that. It became a symbolic corpse that had to be a replacement for, I don't know, alternative, left-wing and I don't know what else missing social movements and paradigms. This was bound to happen to us and there is no point in discussing why it happened. Were we a different country, some other ordinary society, we would have five different festivals where we would choose among the kind of music we like and so on.

What is interesting here is the fact that while these identities are undefined, there still remains a productive suspense that keeps the festival alive. And this is a good thing. We can, in order to blame it on the political engagement, can ponder on it and say: Thanks God, even though we live in a city that is ruled by an ultra nationalist party, there is Exit and with its help and because of it we belong to the other side.'

I'm afraid that Exit will move from one year to another and always hit certain real problems that are always problems dealing with capital and money, namely the lack of it, and it is possibly inclined to building a certain corporation mechanism that can function by itself. It has been noticed, and this is again a part of the same corporation impulse, that Exit also wishes to deal with film production and everything else of the kind and tries to embrace as many areas as possible, not only those dealing with entertainment but also those dealing with culture, which is, after all, no surprise. I am afraid that it will inevitably jump into this corporation identity and that maybe by doing this it will become a good festival but consequently we will lose our, let's say flagship, but at the same time, even without the development of the alternative module its scepticism will be double-sided anyway. Maybe this is why these things have to be discussed from time to time.

Let's say, for example, Exit isn't a replacement for every possible meaning of alternative since it has always originated in escapeism, it is primarily production of entertainment. If we say so, maybe it will be easier to understand all its other phenomena that may be good as such, but we shouldn't constantly dig into identities.

Maybe I have formulated this thesis too crudely in order to be short, in order not to take too much time, but I wanted to point out this realistic duplicity.

Teofil Pančić:

Just a few words about what Marko has just said. You mentioned, and it had been mentioned even earlier, this talk about corporation, so you mentioned Pepsi Sziget. As far as I remember the island on which this festival takes place is called Marget sziget, it isn't called Pepsi Sziget. Pepsi is surely a huge international corporation, so this has now become one and the same thing. And I think I've once even heard someone saying, outside the context of the festival, I'm going to Budapest and I'm going to visit Pepsi sziget. So, this is where it has come to. This is a kind of much further and bigger corporativisation of things far bigger than Exit. Of course there are far greater amounts of money involved at Pepsi Sziget than here. It is a fact that the more the thing grows the more money is brought in, but on the other hand, looking at it from the point of view of culture, it becomes mainstream. But this is a completely ordinary and natural process, and there is no way for these phenomena to stop, to limit the spreading or to artificially create a border for that money, or something like that. I reckon that when something becomes mainstream something else appears that presents itself as alternative to that mainstream. This is all the same system as Broadway, off-Broadway, off-off-Broadway. So, please, people, why not. Let Exit spread and let it become stronger and stronger and if, unfortunately, it becomes more and more corporate, it will be born again. I mean, alternatives are simply always born out of some sort of resistance and opposition to what already exists. This is something that simply can't be avoided. If you stop it at a certain level of growth and say 'Hey, I'm not going to do it because of this and that' then this is basically some sort of a way into its marginality and its decline. I believe this is an endless faith of Exit, like it is with every successful project. Every successful thing comes to the point when it becomes, one way or another, final.

Tina Leisch, dramaturge, Vienna:
Exit as mass manifestation

I will speak English, as, you know, I can't speak Yugoslavian..I would like to make some comments about this festival, however, I don't live here, I don't know the situation. I was very much in love with Yugoslavia when it was still Yugoslavia, now every year I do one little ethnographic study in this 'Djungoslavia', as I call this new construction. I can only give you my impressions, I don't have a thesis, I don't have facts, I don't have statistics. My first observation is :Two weeks ago I was in Vienna at a very similar Festival, the Donau Insel Festival, organised by the Social Democratic Party and the City Council of Vienna and it sounded and felt very much like here. You have lots of stages, you have different music, you have the same water to swim in, it's the same Danube, young people coming and kissing, and when I came here I saw it is almost the same here only on a bigger scale, more famous bands but in many ways the same. But everybody tells me it's completely different and the political impact of EXIT is very important and so I tried to find out.

My suspicion was: that it is not so different. And I would like to explain this by an old-fashioned theory just because you can always use a theory. I choose to use Elias Canetti, just to honour his hundredth birthday this year and because I think his book 'Masse und Macht' ('Crowds and Power') is a very good book to look at a phenomenon like EXIT or similar festivals: I don't know if you have all read this book? Its main thesis is that normally, if you walk in a street or you go on a bus, you don't touch other people, your desire is to distinguish yourself from the others, to be different, to adopt a rather different identity, to be more rich, important, to be from a different nation, to be simply different. And this phenomenon of masses is just like an exceptional situation or a state of EXIT: it is where people loose the fear of touching each other and being touched by another person. When you see the masses, you just see all people become one body and no one is troubled when touched by somebody and you don't feel different but you feel as part of one whole body, everyone being equal to each other. So I think you can look at EXIT and all these festivals like one phenomenon of the crowds becoming masses and this phenomenon is similar in Vienna, similar in Novi Sad. And probably Canetti is also useful in order to describe the political difference. His description of different sorts of masses distinguishes religious masses and political masses, there are revolutionary masses going against the power of state, you have baiting masses, fleeing masses, reversal masses, prohibition masses, (masa hajke, hajkačka masa, masa bjegstva) and partying masses. So probably this festival is different from the one in Vienna because the masses you have had here a couple of years earlier were mainly baiting and fleeing masses. Now for you to be a 'Festmasse', 'festival crowd' is something pleasantly different, something new.

I have a nice quotation by Canetti: 'Immer ist die Masse etwas wie eine belagerte Festung, aber auf eine doppelte Weise belagert: Sie hat den Feind vor den Mauern und sie hat den Feind im Keller'. ('Always the crowd is something like a fortress under siege, but besieged in a double way: The enemy is standing outside the walls and the enemy is waiting in the cellar.'

This means here: you have this fortress of the masses, you have the fortress of EXIT and the enemy from outside can be described as the Radical Party or the very traditional, nationalist conservative political and social connections which are against this festival mass performing.

However, inside the cellar you have the enemy within the masses which is exactly the national or identical imagination of oneself being something better than the others. In fact, this mass is only an exceptional state, in the state of emergency, (izuzetno stanje).. This movement of masses lasts only one moment - you come here, during the party you feel just one, but only for this moment of partying, and afterwards you just fall out again to your different sensations, to your different identities - and maybe to very conservative, nationalist, intolerant, racist identities. And my impression is that this is just a normal mass phenomenon and that it is very optimistic to interpret it politically, namely that people from the former Yugoslav parts come and have a party together. Because if you look very closely at what happens at EXIT you see that most people come with their groups of friends and leave again with their groups of friends and they just come together, they are here for a couple of days but afterwards they will fall apart again and it is no problem to find at the state of EXIT young Ustaši and young Četnici, who will meet here and have a nice party and afterwards they will be enemies again. You go with your own group and you won't have to change anything because in this sort of

mass phenomenon there is no thematic discussion, no exchange about everyday structures, no restructuring of traditional identities. No challenge of your identity construction. That is what I think, that is my sceptical view. To explain it, I want to mention one event, one little thing that happened at EXIT - I was told two days ago there was on one stage something about Srebrenica and there were some problems - I think a music group mentioned Srebrenica and people in the audience began to throw bottles at them - and I had a long discussion with Željmir Žilnik about what this means and what this is and I think you can describe this also in Canetti's terms: this evocation of Srebrenica means to call up other masses, not the living masses who come and pay and go home, but the dead masses of the past war. So only by mentioning Srebrenica at this festival to its festival mass, they will again become a baiting mass or a fleeing mass - with only one word you have all the dead standing up among the people denying the idea of the war being over and the dead being dead and no problems left. So the main question of this festival is, if it wants to be a political festival: how can the dead dance at this festival? Because if you just say that the dead are not here, it would be very much on the surface only because they can be conjured up at any moment. It is no easy thing. And we also discussed that the problem of mentioning Srebrenica or the dead is the following: on one hand, if you do not mention them, nothing happens and everybody goes home unchallenged to change even one little bit of their convictions. But if, on the other hand, you mention them you are in danger of again using the dead to do a sort of counting exercise: You are the Serbs who killed in Srebrenica and the Muslims killed here and you killed that many etc. and immediately the festival mass turns into a mass of war.

So, I do not know and probably this is the main question, I do not know how to make the dead dance. In Austria and in Germany we have had discussions for about 60 years - and this is very important because it is now 60 years after the war on what to do about the dead and on how to have political masses that do not forget, but also do not use the dead for their own purposes. That was one idea of mine. But I have another suspicion.

I described a mass phenomenon with concepts like forgetting identity, coming together, touching each other, touching your body and some idea of big orgy. Probably all I said is wrong. Maybe this festival is not a mass phenomenon at all - if you really look very close at what happened at EXIT it is not really an orgy, at least I feel that there are only little groups of drunken men rather than this mass orgy, it does not have this sort of excitement of a very happy movement, it is only the pretext, plain, pretending to be an orgy and everybody talks about sex, sex, sex. But if you came here alone, it is apparently not so easy to become part of the festival. So probably one idea is that you came to a consumer event and we are in a state where this mass phenomenon does not exist anymore but is just a simulation of a mass phenomenon. The crowds here do not even form a mass. So in fact the individual people come and pretend to be a mass, to be one of this festival mass, go together, party together,

but in fact it is only for a very short moment that this happens. I think one of these moments was probably the moment when people were so upset about Srebrenica because this gave them the chance to become a mass, to do something together, not just be individuals in front of some really loud music and stand there, drinking, watching if somebody will take them to bed or not, but nothing happens. So at least when we shout Srebrenica we do something together.

Or, another small moment of mass-phenomenon: when people broke in without paying. This was another moment that you really felt some sort of masses, of crowd, that do something together, going against the police and doing something together.

OK, in fact, I confess, I don't know what is going on. The festival itself doesn't have a right or a wrong reading. All you can say about might be interesting, might help us to communicate, but there it is not a false or a true interpretation, it does not matter how we interpret it. It matters, that we use the festival to discuss our concepts.

Drago Pintarič:
Exit as 'ex-Yugoslavian' communication of the young

Tina's elaboration touched, among other things, also upon some of our sick, ex-Yugoslavian things, so I would like to use this as some sort of an introduction to focus this discussion on that aspect of Exit as well. This deals with one of the main reasons of why our project came into being and with its main starting point, that is the phenomenon of gathering of the young from newly emerged states in this area, namely, from ex-Yugoslavian republics. Before I continue I would like to point out that for us, the participants of this round table, most of who come from this southern Slavic area, compared to Tina and her theories, this is a much more emotional discussion and we are far from being here only because we like talking. On the other hand it is very good that there is someone 'from the other side' present at this round table, that it isn't only 'us', 'our people', for this helps us to have a critical viewpoint from the outside, so that we don't sink too deeply into emotions and irrationality.

For us, ex-Yugoslavians, this kind of communication is necessary since the war and other bloody events radically interrupted many future co-operations, even close friendships, and caused many frustrations. Fortunately, there are individuals here, who did not break the contacts at that time but, on the contrary, some acquaintances and friendships developed even during that time despite feelings of guilt and pain that we, let's say intellectuals and humanists, feel for this terrible misfortune that hit this area.

That is why for me the fact that young generations from this area, for whom we've established were growing up during the time of decay of the common state and who were presented with the information concerning the events in a purely negative way, these young generations come of their own accord to the festival, which has, by the way, emerged out of the resistance against a certain regime which was, to a great extent, a reason for the decay, a phenomenon that has to be questioned as soon as possible.

Motivation for this project, where I am one of the initiators, carries silently inside also this desire and hope, and even apology for something we can call 'collective responsibility to the young generation' that is entering this here and today, blackened by the sins of their fathers. I shall be even more explicit. I have given an interview about the project in these past few days for a Novi Sad newspaper, where I have, among other things, also talked about a 'thesis' that among us living in this Balkan area touching central Europe there is some sort of a 'genetic link'. A comment of this kind would surely not be expected from someone who has, among other things, also studied History. And yet, I based my thesis on the fact that societies, communities and even states are social organisms living their lives and it is no coincidence that they at some point, or even many times, came into being. The proof of this may be exactly these tendencies and gathering of the young who, as I have already said, have not heard anything good about this state. If they have heard anything at all. Information about it is rapidly disappearing from History textbooks, information obtained through media are pre-selected and thus more or less contain opinions of individual political parties. It is understandable that these opinions are mainly negative, since most of these new state entities emerged on the principle of 'feudalisation' of the fallen state and so in that sense the interests, gains and newly obtained privileges of 'new democracies' of political parties and individual politicians are negotiated.

Exit presents the proof that communication among the young remains uninterrupted, which is in contrast with the politics of the new states, who have so far not managed to solve a single problem ranging from bilateral to multilateral problems of the former SFRY republics.

Another thing I'd like to mention and that worries me regards the fact mentioned by Lazar Žolt in his introductory speech and refers to the fact that the audience of Exit is becoming older and older every year and that here this is my understanding a certain generation void is being created.

I have been working as a pedagogue for the past few years and I have been working in the field of youth culture, so I am constantly in contact with the young. It is a well-known fact that teenagers are a part of population during the time of growing up when their life orientation is formed, their world-view, interests, their opinions, various beliefs and so on. We know this is a period when they crash with parental authorities and perceive the world around them in black and white and are thus open to any indoctrination consisting of fight and provocation. At this point, unfortunately, I have to go back to History, namely to the way it is taught in schools. In Slovenia, for example, and as much as I have seen in Serbia as well, there are discussions and attempts taking place to make new reinterpretations

of history, mainly to balance interpretations that were extremely left-wing during the time of communism with right-wing ideas. This is currently a trend also in the EU since the Union has now also accepted new members that were during the World War Two collaborationist and were later occupied by the Soviet Union. Either way, it is a fact that these reinterpretations function as strengthening of national identity and to put it bluntly as indoctrination of the young and their identity with historical 'accomplishments' of their ancestors and great unforgivable wrong doings and so on.

I speak partly from my own experience since I have a 16-year old son with whom I often talk about, for example demands to ban displays of fascist, Nazi and communist symbols. In discussions of this kind I am, despite my expert knowledge, often in trouble since I have to be careful not to defend ex symbols and historical interpretations, even though I have never been tied to them neither with professional nor with political ties, but on the other hand I want to warn him about the background and dangers of these political manipulations and brainwashing of the young that stand behind these initiatives.

Thirdly, what I would like to point out, and it is closely linked to what I have been talking about so far, refers to the last generation of the young and to quality and wholesome communication. One of the key features of the generation in question is its growth and development parallel to digital technology and, for example internet as typical means of communication. I believe there is no need to stress the limitations and usefulness of such communication and the dangers arising from it. Internet could be interpreted as a huge contemporary hyper-market where all goods are available, all contents of all various qualities. Numerous internet pages, computer games and forums you can actively participate in also imply, consciously or subconsciously, many, sociologically speaking, negative contents and principles which, due to its shockingness, aggression and provocation attract the young. If we add the processes of indoctrination and media limitations of the totality of information mentioned earlier, we see that the contemporary world is, as paradoxical as it may seem, despite all this technology that liberally enables access to all information, poorer and more deprived communication-wise as was our world and the world of our parents. I am aware of the fact that remembering of family holidays at the seaside, work brigades, even military service as far as men are concerned, sounds pretty old-fashioned and not popular at all nowadays. And yet, these were surely situations where contact among the young was created, where friendships were made, where communication that enabled getting to know different cultures, customs and beliefs existed.

It is from this point of view that I see this great positive thing that carries and enables Exit.

Generation with every possibility to use all the advantages of modern technology, generation who stands behind Exit, in its relation with the world, in constantly present contemporary electronic music and so on, should socialise in flesh and can become a part of a great neo-pagan tribe that allows and stimulates diversity and creative individualism. This way, I am sure, we could, in order to lessen the risk that is latently present, since new generations forget quickly about negative experience of the past generations and are pushed forward by their youthful energy and feelings of immortality, they could begin a new cycle of conflict and separation and thus end in blood spilling we witnessed during the last decade of the previous century. In my opinion, history as such does not repeat itself as much as morally underdeveloped individual reoccurs, an individual who doesn't believe or has not been explained that putting one's hand into the fire is sick, so he repeats this useless and sick experience over and over again. To finish with Exit, most of the festival has already taken place, there is only one night left. I believe that despite the incident that happened in the first evening and is connected with Dubioza kolektiv group from BiH the festival and its massive audience deserve our sincerest compliments. The incident just mentioned that pointed out the context in which the festival takes place and what it touches, is, after all, a minor one. In a mass consisting of tenths of thousands of young people who have come to socialise and have fun there are, of course, always also certain individuals who, either of their own accord or because ordered to, want to fulfil certain objectives of their own. In the country, where terrible things like blood spilling and feelings of guilt are still looming over, such incidents with serious consequences happen no longer. This incident fortunately and unfortunately as far as media, who have tried to boost its importance, are concerned, didn't succeed; it was lost in the mass of positive energy that dominated the festival.

Petar Blagojević, student, Belgrade:

Firstly, I would like to say I agree with the statement about Exit having a political side. To begin with, when our bands started playing in Croatia and Slovenia again they were criticised by our own public. From its very beginning Exit has always had bands from these former Yugoslavian republics and has so shown certain values and principles it has always believed in.

Secondly, I'd like to touch upon the question connected with the name of the project Petrovaradin tribe. What is important about a tribe, unless I am mistaken, is identification of every individual member with values of the whole tribe. I believe that to some extent visitors of Exit also identify with values Exit stands for, first and foremost with democratic values, and this is the political aspect I agree with and also with what Teofil said about it. But it is nevertheless obvious that as soon as politics starts becoming a more integral part of the festival (this year this refers to Srebrenica) this becomes, after all, too obvious to be accepted even though these might be values we all agree with. Foreigners come to Exit and we socialise with them and thus in a way share and accept certain common democratic values. As Mrs. Tina said, we are a mass as long as we are on the festival, but we leave it as individuals. Well, values remain with us after the festival. What appears to be the problem, and if I'm not mistaken Žolt also noticed it during his research, is the fact that there are less and less individuals who come to Exit because of good company. Even though the number of foreign visitors increases, the level of socialising decreases. This is what Mrs. Tina has also noticed: a group of people comes from Slovenia but remains homogenous. This is the area on which Exit should start working, this socialising, interaction between various groups; not only music groups but primarily visitors of different nationalities.

**Tomislav Šuljić, Mladina magazine, Ljubljana:
Geocultural character of Exit**

I believe that when we speak about Exit there is another aspect that should be mentioned. Namely, this is the aspect of geographic, regional meaning of the festival. Virtually from the beginning of the war in the 1990s to these parts, from Triglav to Gevdelija so to say, foreign bands haven't come very often. This has changed over the years but still, in Slovenia the biggest festival called Rock Otočec that had 7-10 thousand people never managed to break this critical point. Nowadays the numbers have fallen to 5 thousand visitors, it has become a festival with one foreign band and the others Slovene. These are popular bands like Magnifico, Laibach, Siddharta and so on. But it remains regional, conditionally speaking local Slovene festival.

I think Exit has caught a very good opportunity here, the way the whole thing began, how it later on developed from electronic to pop culture, this trend - how it is developing and where it is moving - is seen from the names of the performers. So, we have a festival in Novi Sad, which already has its position. And this is a huge advantage.

As far as visitors of the festival and their group formations are concerned, something Petar mentioned, I'd like to say the following. We shouldn't expect too much from the visitors, not only because they come to some sort of a party but simply because these generations, as far as the Slovenes are concerned for example, already have a serious linguistic barrier. People who lived in Yugoslavia most of our lives speak these languages or we at least understand them, we are familiar with the cultures and languages of other nations. Young people, now aged 22-23, in the 1990s they were about 8 years old, were maybe never in contact with people from these areas, like most of the young from Serbia of the same age haven't been at the Adriatic Sea yet. This is one of the things that have changed and the values of the young change, and all the categories we are talking about change, and concepts we are talking about, for example, tribes, and ways of communications change through these new technologies; in short, we can no longer speak about the young using the same categories. Secondly, Exit is like a multinational festival, it is a product of a multinational company, which has been the case from the beginning, since Vojvodina as such is nationally mixed, but with what started happening this year, with branches in ex-Yugoslavian republics and also in Hungary, Bulgaria, Romania, even some special projects have taken place here. In the end of the day, co-operation with a project like Petrovaradin Tribe began, and then even some other associations and clubs. For example,

In Slovenia there is a club Ključ ('Key') that deals with the problem of white people trade, so Exit team from Slovenia tried to help this club, to promote it, to work for them. I think that in this sense it is not so meaningless as far as connections and positive content and initiatives are concerned. But Exit has to decide which way to go. Is it going to take the path of all commercial festivals, or is it going to go into some sort of political compromises and so on, for these are the things that determine it. I believe Exit is still not fully defined and that it is a single organism, a live being that cannot ever be suppressed because it is simply so young and fluctuant.

But once again, to emphasise this regional character of the festival, where it takes place - it is important that this is Vojvodina and not Belgrade, Sumadija, or if you wish, somewhere in Dalmatia, for example, Zadar. I believe this is the fact that adds great value to the festival and is also one of the reasons for its success.

Teofil Pančić:

So, certain things can't be left in peace, and a lot of them have been mentioned here. There is one thing which will definitely remain noted after this year's Exit, that is this incident with the group Dubioza kolektiv from Zenica and so, it is hard to talk about something one hasn't experienced and I wasn't there, but still, according to the newspapers, even though, like always with our journalists, one never knows... but certain middle ground can be stood, there is some middle conclusion. There is a problem here and it is a part of this story about masses the greater the mass, the greater the risk. If Dubioza kolektiv came here right now and played something, I believe that we, maybe twenty of us altogether, being a somewhat specific kind of audience, I believe we wouldn't exactly throw tomatoes at them, would we? I believe I have reasons to think so. However, if you have a problem that during one evening, in one place there are a few tenths of thousands of people and everything happens within the context of one club, group, society in which from all leading mainstream media literally screams the relativity of the crimes in Srebrenica, certain rhetoric strategies, cover-ups, underestimation, and I don't know what else, all kinds of relativisations, all kinds of pathetic self-excuses, all kinds of bragging about what is with us, what is with our victims and so on, then you surely can't avoid having one part of the audience that will be present there and in memory of something like that react this way. And this is where the problem lies, it is what the lady from Vienna said, namely, the problem of the masses. So, when you have such mass, a part of this mass simply mutates in a very bad direction, because of the first provocation, and this is something, I'm afraid, that at the moment you enter such a big space with so many people, and also what is most important, in such social context, where all these people who are there, who have opened any newspaper, watched any TV channel, and what they see they see that from all sides they are literally bombed with ideas that there is no need for a moment of silence for Srebrenica, that would lessen the importance of Serbian victims, why only Srebrenica, why not this, why not that, this is satanisation of the Serbs, this means declaring the Serbs are a genocide nation and so on - and then such part of the audience, as a part of such propaganda, thinks that no one should demonise their identity, no one should question it. And what we have here is a vicious circle and then a certain incident happens around it, an incident which is completely meaningless and it then basically defines the context even though it in reality doesn't belong to it, but that was, I'm afraid, a calculated risk, collateral damage, or at least it should have been.

**Želimir Žilnik, film maker, Novi Sad:
Emancipation role of Exit**

Political engineering based on tribalisation of their chosen body was a key political mechanism in the end of the 1980s when post-Tito elites started with debates and later on with conflicts concerning Tito's succession, precisely, about power in Yugoslavia. Tribalisation as a manifestation of genetics, threats from the neighbours and spreading of religious intolerance, became mechanisms of the ruling political bureaucracies, who only a year earlier in committee fights of groups and fractions in Communist Union of Yugoslavia exerted 'differentiation' and 'staff cleansing'. Tons of paper and millions of hours were spent trying to discover the 'roots of ethno-genetic and civilisation' reasons for the decay of the old state, but basic destructive energy is more or less for all of us - who managed to survive the period from 1980 to 1990 absurdly simple: the ground of state socialism beneath the governing structures were shaking all over the wide area of Gdansk Moscow East Berlin. The life belt that should have kept their 'power weapon' alive so that the question of democracy and the analyses of the past would not have opened, could be found in recent Mussolini's mechanisms opening of the Pandora's box of national resentment with nearly tragic-comic copying of early Fascist manifestations, with pomp, historical flags, folklore costumes, paintings of 'our fathers' nation'. But ruling committee dividers, in the midst of the pomp and rabble they started, rapidly began appointing 'peace co-ordinators', who were actually the same people who up till then had been doing their dirty work for them: criminals ordered to kill 'the enemies of communism' abroad were awarded high ranks for starting the war against 'unfriendly nations'. Mistery Arkan, Legija, Gotovina and thousands of others were legal functionaries of the states that were being formed as mafia organisations.

Therefore, for me it is an unexpected phenomenon that beside this terrible violence, beside this machinery of state terror, this parallel flow of redistribution of economic power, where ruling structures rob 'their own tribes' like the Indians robbed the others in these past twenty years there has still been some energy left for occasional breakthroughs of strife for freedom. These occasional revolts against the state aggression happened, in Serbia, in their greatest intensity during the amazing, several months' long, street protests of 1996, 1997. They also happened in 2000 when thousands of young people united under the slogan 'Resistance' ran the risk of experiencing police torture, everyday beating on the streets, in schools, at universities, because of their standpoints: we are sick of Milošević rule! But herds of beaters, some in uniforms, the rest in 'civilian' clothing, were not naive 'prefects' they were killers leaving behind them a trail of tenths of thousands of dead in Croatia and Bosnia in the previous years...

Music festival EXIT, Petrovaradin fortress a place where several hundreds of thousands of girls and boys from Serbia and also from 'former brother republics there we were in war with' gather is a phenomenon because it shows, more than any sort of a book, analysis, international or parliamentary discussion how the tribalisation and fascisation of Yugoslavian nations has been generated from above by political, police, armed and intellectual elite, by parasitic classes who counted on the fact that such tribalisation would keep them on the surface, in other words, that 'their own tribe' would keep on paying for them. Exit has managed, in its lifetime, spirit, atmosphere, communication happening here, to preserve and strengthen those rare and occasional breakthroughs of normalcy and freedom. It has woken up the hope that bonds between people, exchange of culture, art and ideas among south Slavic nations can start flowing naturally again. That is why 'Petrovaradin Tribe' with its openness, relaxation, positive energy, sense of humour, self-irony and music represents a new tribe, different from those created by the politicians, ideologists and war-makers from our nations for the whole of the previous decade and more.

The landmark of 'Petrovaradinians' is not unification under some angry speaker, 'a defender of historical goals and national interest'. They inform each other and communicate via internet and show extraordinary competence at the choice of international music programme or when they write comments on web sites.

It is interesting that this self-confidence and independence has began to bother not only the retrograde nationalist politicians, who were, from day one on, throwing poisonous gasses against 'anarchy and drugs' in Petrovaradin, but also, and this was the case this year, declarative 'democrats', who complain because 'Petrovaradin Tribe' doesn't need them and doesn't ask them for 'leadership'. (The case of spitting into the organisers' faces of this year's Exit by Nenad Čanak.) As long as this is the case Exit is going to remain a free territory.

Mirko Sebić:

Since I basically wanted to take the story back to Teofil, I mean, this incident with the group from Zenica, I believe, appeared to be far greater in the media than it really is considering the context of the whole evening and Exit. But the question here is, whether Exit and its numerous media manifestations can open up some sort of a catharsis-like dialogue. I believe that this kind of manifestation, such kind of, let's say, energy can't serve this. If we expect that such festival exists because of this and that it will provoke the catharsis instead of us, then we're complete idiots. To me this seems more like crude political manners. Just like somebody calling people from Exit saying: 'We're giving you money, we can't put a certain declaration about Srebrenica through in parliament... go on, you cover the matter with media instead of us'. They do not have to do this and it would be a wise move to say so loud and clear.

In the meanwhile, what matters and what we are all talking about in between the lines isn't the propaganda power of Exit but instead positive energy that unifies. I remember how in 2001, so speaking purely from experience, we all went to the Fortress and why we went wild there. I, for example, hadn't heard about most of these groups, Teofil maybe had since he follows music more, and some young people knew all about it rather well. I think a certain very strong impulse of this positive kind existed, something which is in south-eastern Europe and at the Balkans rare. To be a Balkanite, or to come from south-eastern Europe, from Serbia, this is always a negative identity, it means you're not European and that you're not good, that you don't brush your teeth and so on... Everything that begins with 'NO'. This here was something that began with 'YES'. We have finally become a part of some positive world movement, of this good global picture. All participants of Exit have realised that, with no exceptions.

When we speak about the context of integration of ex-Yugoslavian space, Exit presents the first step to communication, it is a common nominator - everybody needs this positive identity. Meaning, these people, when they meet, they first meet as Exit group and only later as someone from here and from there and so on. I've watched a report about a few young people from Kosovo, and a girl, a reporter talks about how she met some guys at Exit, they first talked about music and when she told them she's from Kosovo, they started talking about history of Kosovo, from Serbian ideological perspective, of course. So, as soon as they went one step further from normal communication an ideological story started, something that simply can't be avoided but it is good there's at least one joining, one common element. What is this common element, well, it is striving for certain, so to say, positive evaluation within the context of the world. This is characteristic of every, so to say, marginal little nations. This is like when you try to find the end of a thread from two opposite ends - the first thing you'll do is to find a common spot where everybody can find themselves and agree. For example, we say 'Right, today is Tuesday, let's start from here'. So, any kind of manifestation about what is not only music can be looking for this common ground...

I won't say anything again.

Petar Blagojević:

For me a crucial question is: would I come to Exit if there was not a single foreign visitor, not one national minority? Yes. I would come because of good music, because of good pass time, because of spectacle, because of whatever. For our country, especially for tourism, it is great that foreigners come, for they will go home and that say that it's great in Serbia, that Novi Sad is great, that we're capable of organising a manifestation like this without any problems, without any (big) incidents. But

people would come to this concert even if there was no political background. And I believe that we should think about it that way too why put Exit in such a context at all, in the war context that happened in the area of ex Yugoslavia.

Controversy Leisch-Pančić:

Tina Leisch: Do not misunderstand me: I agree with what Želimir said, it's not the same in Vienna. I felt this festival is a phenomenon which can be seen as a political event and you see it as that, read it as a sign for defascisation, for coming together again. But, I mean, a lot of people would describe changes from 2001 to now differently. You can discuss it in one way or another. I understand, after all these years, where, to quote Bertold Brecht, a conversation about trees was almost a crime because it included to keep quiet about so many crimes, after all these years, there is a need to feel and prove the changes. But on the other hand after the war, normality feels something very special. But in fact it's normality, capitalistic normality coming and paying very much for the entrance fee: you have to pay and the bands are paid and it is business as usual.

But I want to be careful, the last sentence of Teofil Pančić was something like 'It is some symbol for the new and for the good Serbia'. That's something for me already using Exit for nationalism, for good Serbia. Why is it not a symbol for good cosmopolitanism, why is it not a symbol for internationalism, why must it be a symbol for good Serbia? I think this country is already on the way to realize that the sort of really very reactionary national identification and political identification is something which won't work in the European context in the long run, so a rather moderate nationalism has to be developed. For getting into business you must also get out of your new tribes because if you want to go to the EU, to become part of the state of Europe, you will have to forget the too fanatic religious and ethnic and new tribal identity and become a bit more international, a bit more open. So, that's the moment to decide if Exit will become just a symbol for a new capitalist Serbia, or if it can find perhaps a way of finding new subversive or at least interesting subcultural moments. I think the amount of money involved is one element against the development of subversive ideas or behaviours. Because the more money is involved the harder it is to have subcultural exchanges. And there is also another not very progressive structure in the festival, especially when we know, that the baiting masses are often a product of patriarchal male groups. I already mentioned when I was talking about all the drunken men. It is very strange that I'm the only woman talking here and that no other woman discusses with us. Why? I mean, I don't know anything about your situation, why don't you talk? This Exit festival and also all the organization seems to me very much machistic and you are all men sitting here

Teofil Pančić: I'm sorry, It's not very fair what you said a few minutes ago and I disagree with your interpretation. After the WW2 you built new Austria and you built new better Austria and new better Germany, not new better cosmopolitanism. And by building a new better Austria and new better Germany you built new better cosmopolitanism and new better Europe. And when I say Serbia it's just geography, you know, I'm talking about new Serbia because we are in Serbia right now, at this moment, and Novi Sad belongs to Vojvodina and to Serbia. That's all. It has nothing to do with nationalism or things like that. And as you said you don't know much about this situation and about the people who are talking right now, so, you know, maybe you should be more, well, careful when you use some kind of language and terminology, that's all Thank you.

Tina: No, I'd like to be provocative, I ...

Teofil: No, it's a big difference. Being provocative is one thing, being wrong is something else.

Tina: But you say Exit is a symbol for new Serbia and then you say it's not nationalist. I mean, I think anybody can...

Petar Blagojević: Excuse me, why is it nationalist to use a word Serbia?

Teofil: It's just geography. When you come back to Vienna you come back to Austria. It doesn't mean that you're an Austrian nationalist. I mean, it's just a way where you go, you're not going to Istanbul or to Berlin or to London, you're going to Austria. That's all.

Petar: Exit is a symbol of new Serbia. There are people from all countries coming to have good time and enjoy. It's not wrong, it's not nationalistic. People from all over the world are coming to Serbia, to Exit, to enjoy Exit, and it's a symbol of a new Serbia, you know. Because we are not now what we were ten years ago. We're open to all of the world. And I think that is what Mr. Pančić said.

Žolt Lazar: I believe enough has been said about this controversy for now. I would like to use this opportunity to tell you an interesting anecdote that happened to me in the first evening (Thursday, 7th July) at Exit festival and it is in connection with everything this final controversy was about. Approximately four weeks ago I gave a short interview to a BBC radio reporter about the structure of the Exit festival audience (more or less what I was talking about today). She was preparing a show about this manifestation. Since it was her first time in Novi Sad and Serbia we were also talking about other topics, especially about current social and political events. In the end of the interview she came to a conclusion that the picture of Serbia and the events that had taken place here was too simplistic and that obviously everything is not as black and white as the British public had been led to believe. We met again in the first evening of the festival and, after sincerely happy greetings, the first thing I asked her was if she had any detailed information about the victims of the terrorist attack that happened in London that morning and, of course, I expressed my hopes that none of her relatives, friends or co-workers were among the victims. She told that the media news she's heard are also accessible here and that London citizens mostly don't live in the quarters where the terrorist attacks took place, so that no one she knows was hurt. Still, at that day she talked to her brother, who told her that the consequences are disastrous and tried to make her feel better by saying: 'Thanks God, you are at a safe place, in Serbia.' After that she laughed, thus alluding to our previous conversation about Serbia and everything that had taken place here.

Rajko Muršič: I didn't exactly participate in the latter part of the debate, since I am simply not so familiar with these matters and so I can't say much about it. But I can add something, as somebody from the outside, from the perspective that is no longer a home perspective. I'm going to change the subject completely, even though I'm going to continue talking about the same things. As far as I'm concerned, the surprising fact about Exit for me was that something that research of the structure of the audience also confirms: people, who come here, have extremely different music preferences, so we have rock followers, those who follow electronic music, techno and so on. At the festival as such there is no division but only mixing, a mix of everything and it functions in a completely normal way. I believe this is the most distinguished characteristic of Exit: at least people who come from Slovenia are excited exactly because of that. You don't have to be of rock persuasion or, for example a 'technician', you can be one as well as the other. I believe that here lies certain quality and I believe that this quality surmounts these, so-called social dimensions.

And the other matter is political. I didn't know this before: meaning all these dimensions of social events, even though it is not like I didn't know anything about what was going on in Serbia. But still, what we call free territory isn't only something that is extremely important and even necessary here in Serbia, it is something that is necessary for all of us, throughout the whole of Europe. That's what I mentioned earlier around those commercial festivals, namely festivals in the service of capital or similar to that. That was not aimed directly as the critique of Exit as such, it was rather the critique of European dimension of this festival, to be precise of the European reality, which isn't exactly, as my colleagues from the west would say, cosmopolitan: this is not true at all. It is, naturally, a question of the fact that lately more has been done on the regional, namely home identity and matters related to that and festivals are a part, a very important part of this identity.

In contrast with Europe, where there are either big or strictly local festivals, Exit is neither. I believe that it is going to remain something else and that this is its most important quality, so that, when it comes to that, I believe that this free territory of Exit is the matter with far the greatest value. I think that, as Drago said, Exit should think, or to be precise, people who work at Exit should think about how to bring the young into this free territory, meaning those who were born after the beginning of the war.

Žolt Lazar:
Conclusion

Thank you very much. If you let me I would like to bring this discussion to an end, but before that I would like to draw a short summary of the most interesting problems that were heard during today's discussions and analyses. The highlights I chose aren't the only ones, they don't have to be considered as conclusions of the discussion either, but rather theses for further thoughts on theoretical definition of Exit festival and phenomena that follow this manifestation. Therefore, I would like to point out the problem of the tribal character of the festival and in connection with this relationship between tribal and individual. Furthermore, I find the political dimension of Exit important, and especially the emphasis on its 'underground' and subversive character, which should continue to be active. Nevertheless, the relationship corporation versus civil identity of Exit festival also seems important here, namely the problems of indecisiveness of this identity as some sort of a 'production tension' which can influence the future of this manifestation. Moreover, there has been talk about Exit as mass phenomenon, which was based on theoretical ground of Elias Canetti. Then at some point our attention was focused on regional, explicitly geographical geocultural character of Exit and finally, I would also like to point out the opinion that roots of most of social, political and cultural processes we link with Exit and which, openly or subtly, define it, should be found within the character and state organisation of former SFR Yugoslavia.

Teofil Pančić
Against 'culture of death'

There is a presence of a somewhat benign and yet not entirely innocent misconception in this part of the world, a deeply rooted opinion of many honourable and benevolent people that as a default, due to their biologically young age, young people are destined to be progressive (whatever meaning that bears for an individual), that they are free from prejudice and trauma from which people born before them suffer, namely, their parents.

And that is why so says the pseudo-ideological thinking 'everything will be different when young, open-minded people take over the power'. Within this pathetically naive notion of the world which has been, by the way, constantly repeating itself for as long as I can remember (and yet there seems no prospect of me ever seeing it happen) there is a mixture of some sort of a blessed and groundless romanticism, 'family' sentimentalism and medieval dissatisfaction with people's own scope as well as sneaky socialist upbringing that has, until recently, led us to believe that the Our Healthy Young are the pillar of progress, that they would pick up where we left off...

That all this is, unfortunately, no more than just a bunch of old clichés becomes evident if we only look through the window: herds of young degenerates - sports fans here, squats of young idiots fascists there, and so on in that sense that God have mercy on us! There hasn't been a bloodthirsty nonsense made up around here that hasn't been a loudly celebrated product of thousands and thousands of overenthusiastic beardless fanatics! Maybe this sounds too harsh, maybe unfair, but either way it is a matter of a conscious generalisation; what I'm trying to say is that our civilization problem, in which we are being constantly entrapped, appears to be far more complex than any simplification of the type young old, urban rural, left right etc.

A recent survey carried out among the young has shown that a preposterously high percentage of students here not to mention the less 'elite' groups of the young have never crossed the national border, not even to go and buy some ham and cheese in Segedin. At the same time, it has never in the past thousand years of European history been easier to move around the whole of Europe in a more simple or less limited manner of course, if you possess a passport more credible than the one issued in Belgrade. Also, it would present a problem to find another (geographically speaking) European country where the term 'foreign' in its full, hard and archaic meaning, the meaning which is still present in our private as well as public discourse, still exists the meaning which implies some latent negative charge which requires constant caution. A country, isolated mentally and physically to such an extent from its near and far neighbours cannot, as a rule, step out of clean-cut stories about 'us' and 'them' as the basis of its existence. Xenophobia was, among other things, the core of the 'Milošević era', OK, so is this era finished or not? Well, of course it is, formally, but its offspring are most certainly still here; what is more, they keep on spawning and developing just like sweet little mutants, just like new-age Aliens. And there are few things not permeated with this and people fail to notice it because the criteria has come to such low levels that they perceive them as something 'usual' which is not worth paying attention to. And that is why we overlook or at least underestimate the fact that the whole groups of young people emanate archaic, moth-eaten feel of petit bourgeoisie, clericalism, repressive patriarchy; in short, deep, inferior 'culture of death' has grown up around us. In a brilliant new play by Biljana Srbić there is some of this 'mal de siècle' I'm talking about, this frustrating realization that the young in this part of the world have become somehow more 'aged' than their spiritually and intellectually not too lively ancestors; they are in a way more tired, low-spirited and often even more *conservative* than them. I can't even imagine a worse form of a civilization defeat than this.

However, I should stress out that I'm not writing this to lament or to make people feel bad: I simply believe that we must, realistically and precisely, know where and how we live so that we may know what we should fight against, in every way possible, with all legitimate means, for celebration of Life but against a certain - one way or another destined to fail - condemned (sub)culture of death praising,

Anja Ambrož Bizjak, project participant
IDENTITY existence or creation?

'I am not who I am...' - probably one of the most widely misused Shakespeare's quotations and yet always a good punch line for a young 'perspective' alter-musician building up his world view (struggling to be recognised due to some sort of typically misused symbols and ideas as well) or for, let's say, 10 steps to spiritual self-development and inner growth. It's a matter of a simple trick in both cases in the end of the day you 'find' yourself on your own or maybe you don't. But being true to the facts it has to be emphasized that some (maybe even most) don't even bother with that. And that goes for most of my company (note: alternatively oriented wanna-be and a little less wanna-be musicians or at least music fans of a particular anything but popular mainstream music persuasion). They most claim that the latter group (those not even trying to define their inner selves, that is, their identity) mainly spend their free time at local folk music parties of an extremely rural character (and that has not been a compliment where I come from for more than a century!) or similar events with slightly fancier names and an even poorer content. In short, those identity-less people have no idea about what quality is in music or anywhere else. I do hope there's no need to point out that those people don't even know why they are attracted to such sorts of 'cultural' activities. And here comes the core of the problem: if you cannot define *why* you've identified with something, then.... you have no identity. It doesn't exist. Is it at least in the process of creation? Probably not that is a state of mind belonging to the other group to those who believe in the quality of music and what's related to it. They are often labeled as a subculture, an individual group, a group with beliefs, manifesting their identity in the outside, being rebellious with a cause... and a lot more of such psychobabble. And yet there's something profoundly fascinating in this usually mteal/core/punk/rock group of, well, losers I've just described - they are most often found at festivals. Exit has never been an exception and surely won't be this year either. I'm not saying they are the target group or the majority not at such a huge and diverse festival as Exit anyway but they will be there; at the heart of the Balkans, in Serbia, socialising and having a blast.

Not in Vienna or some other European festival that would be absolutely their kind of fun, but in the Balkans. Mind you, Slovenia has been in the EU for more than a year now! It's important to point that out because we are the only ex-Yugoslav republic that got there and it will remain so for quite some time, I'm afraid. Ignoring the fact what that means politically and economically, let's focus on what it means culturally. We're European (Including the subcultural groups with identity as well as rural simpletons lacking it) which is surely better, more 'aristocratic', more bourgeois, more prestigious, well respected, historically right etc. And yet we are (the range from one group to another again) drawn to the Balkans. We're drawn to what we believe has always been a part of us. It used to be one country, for Christ's sake! We still speak the language and praise their film makers. We may not admit the Serbs are more 'cultural' than us, but, hey, we indulge in all their cultural products nevertheless. Not necessarily the ones of 'good quality' (films, books, TV series, music) but we still love them. Serbia is literally flooded with Slovene tourists at least twice a year - New Year and Exit. We believe the Serbs are 'cool', they are so open-minded, so passionate, so exotic. We can talk to them easily, relate to them, share common experience, have historical links with them. OK, fine, it's also much cheaper there than, for example in Germany or the UK, but still the attraction of what we have in common and of what we, as a nation lack. Linked and separated throughout history, belonging together linguistically and attracted to passions and sensuality that we, the Slovenes, feel we lack and in that sense we are European. And we flee to Exit to relax and feel this primal exotic atmosphere of passion and strength. For my generation, for those who are lucky enough to still remember ex-Yugoslavia this is by all means also a way of discovering our roots, the present as it could be for us (most probably even is in some parallel reality), being where our more passionate part of our Balkan Slavic 'tribe' still lives. To socialise with our ex 'brothers' and thus discover our identity; identity that is collective and open-minded, Zeitegeist of the Balkans. We still *feel* (subconsciously, of course) that we are in a way a part of the Balkans. The EU is, after all, just a form. Our origins lie further down south. Let's explore them no better place than one of Europe's greatest festivals in the heart of the Balkans where all nations will gather and we will proudly tell stories of how we used to be one country. And have a blast!

Bara Kolenc, project participant
EXIT phenomenon - personal view

I have decided to add my own part to the puzzle of sociological, historical and publicist thoughts on Exit phenomenon, I have decided to contribute my own personal feelings and thoughts connected with the matter.

I belong to the generation of 1978, the generation that saw the death of Tito soon after their birth, the generation that was growing up during the times of the decay of former Yugoslavia. This is a generation that all became the 'pioneers' but were never a part of a Youth Organisation because the country started falling apart and the planes started whizzing through the air. This is a generation that never really understood the meaning of platforms, flags and coats of arms and yet knew the oath to tovarish Tito by heart, wore the blue cap and the red kerchief proudly and sang pioneer and partisan songs. This is a generation that, when eight years old, stood in front of monuments and memorials and wondered what the word commemoration meant, walked the path of the occupied Ljubljana every year and stood in front of the Nama supermarket watching the parade of the Relay of Youth. If I try to see things rationally today I definitely do not see how such political indoctrination of children could be a good thing. But despite that my fading memories of those times are nice, somewhat fairytale-like and dream-like. Is this yugonostalgia?

I don't know.

What is nostalgia, anyway? Behind any nostalgia there is a feeling of passing, of a running time, of uniqueness of human existence. Events that once were but will never return. People we knew are long gone. What has gone forever. But not every event makes us feel nostalgic. Bad memories get erased and repressed, as if they never existed. Nice memories, however, are those that are kept alive, they are those we feel sorry for not being able to relive them, to go through again.

I've been thinking whether childhood memories closely intertwined with symbolism of the former system are yugonostalgia per se or are this just nostalgia because of a lost childhood? Older generations that feel yugonostalgic, feel like that because of commodities of the former system, probably mainly because of the connections between the nations, because of idealism and strong sense of belonging (in either pro or contra regime alliances (1980s in Slovenia)). But my generation did not develop social consciousness during their time in Yugoslavia, did not start living an independent life so that it could realistically assess the system and thus compare it with the situation today. And yet, according to the words of most of my peers we do feel some sort of yugonostalgia. It is, of course, hard to say to what extent this is a matter of Pan-Slavism, of some subconscious Balkan blood relations, of the feeling of brotherhood, connection, of a rebellion against the capitalist organisation of the society today (of a still hidden socialism), of a rebellion against contemporary individualism, careerism and materialism of the today's society (social values, socialising, collectivism), and how much of it is only a matter of nostalgia after the lost childhood.

I traveled around Yugoslavia with my parents when I was eight, I spent every summer in Duba Pelješka where young Croats, Serbs, Bosnians and Slovenes, all children of the weekend house owners, were jumping together from the piers. Serbo-Croatian has been a familiar language ever since I was little - it was once the language of my 'wider homeland' as I was taught at school.

These are the places I always go back to: Dalmatia, Bosnia, Serbia, Novi Sad, Sarajevo, Mostar, Beograd, Split, Zadar, Korčula; they are the places where I went as soon as I could right after the war so that the year after the Slovene war I could see hundreds of mobilised young Dalmatians on boats sailing around Croatian islands where all traces of tourists were lost, young people who until then only knew the sea, boats, fish and beautiful tourists. I also went back to Sarajevo, which I knew because of the Olympic Games and Mostar in which, for me, the famous bridge still stood when at the same time smoke was still surrounding both. Then I was in Novi Sad where we performed a play and were warmly welcomed and loudly cheered by the godforsaken Novi Sad inhabitants.

To go to Serbia is by no means the same as to go to Italy. It is not the same. It is an entirely different feeling, a different desire, different expectations, anticipation of a happy reunion, as if visiting relatives, people who will welcome me and make me feel like home.

And Exit?

What does a festival of that kind mean to me?

Festival time is a celebration time, a time of a special state of mind when the world hangs upside down, when all the criteria of an everyday life become loose. Even in the Middle Ages in European cities three months a year were the time of celebration, of praising life, the time of joy and dancing when the norms of an everyday rationally organised life fell, when people in masks and colourful clothes filled the streets and the squares. Farmers, workers, craftsmen and landowners were all equal in time that lost its measure and in place that was left without its orientation.

For me a big festival still has an exactly the same meaning: praising of life per se, joy, celebration, socialising, equality and tolerance.

Exit surely means good music which is also the main reason, a so-called motivation point of this mass gathering. At the same time music is art, which has, because of its ecstasy, the greatest intensity, the power to unite the masses and to revive the sense of belonging. Music is an elixir, a common cleansing substance for the tribe that has come to be cleansed, decontaminated, and relieved of everyday stress and burdens of guilt, of incompetence and weakness that the society loads us with. And within this group cleansing a vision can be born, a feeling of unity, brotherhood and power, a sense of life and youth that are capable of handling anything.

Exit has, with its positive attitude, responsibility and consistency in following its vision, become so strong that as a social phenomenon it brings out intense reactions in people as well as politics and various sociological, philosophical and cultural debates. Exit provokes, sets questions about political and apolitical, about the relationship between the festival as a music form and the festival as a social and political event, about alternative and mainstream, about the economy of festivals, about the relationship between those who are fed because of Exit and those that are offered entertainment, about socialising of the young from former Yugoslavia, about guilt and cleansing, about tolerance and intolerance, about perception of Exit by foreign visitors, about the future vision etc. Exit from the inside, on the very spot, without any distance for reflection, is, however, a great, peaceful, positive festival, where anyone can find a way to enjoy it: either with a glass of wine in front of a small art studio with the view of the starts and the bridges across the Danube, or in the middle of the biggest crowd in front of the main stage, where what can be seen live is usually only accessible via TV screen, or in the happy mud in front of the reggae stage, or in the company of black heavy metal fans, or among the Indian tents while listening to the local string players or in any other way of which there are thousand and more: it is a rich choice.

Drago Pintarič **Alongside the project**

Reasons for . . .

The idea about the project was conceived on the basis of a lengthy co-operation between two youth groups that deal with video and contemporary art, group Pozitiv from Ljubljana and group Kino Klub from Novi Sad. The beginnings go as far as 2002 when we, as partners, worked together at a multilateral project of an international exchange of the young within the programme Mladina No Man's Land, which was supported by the European community. Co-operation, which is even older (it goes back to 1996) and equally important, is co-operation between DIC and group Pozitiv on one hand and a film-maker and pedagogue Želimir Žilnik on the other hand. The results of this co-operation have been numerous workshops and video productions and that also led to future co-operation between young video artists from Ljubljana and Novi Sad. One of the constantly occurring effects of these connections has also been guest appearances and exchanges of both groups in Ljubljana and Novi Sad as well as personal and friendly relations. Among the latter there have also been visits to the Exit festival all the way from its beginning in 2000. The festival, as is seen from the articles published, represents a wide array of various positive influences and meanings. Beside the influences and meaning for the local community and region, this also implies to a wider regional space. The number of young festival visitors from Slovenia has been increasing every year and reached a couple of thousand people in 2005. Exit thus represents the first spontaneous breaking of the barrier and the beginning of establishing communication after the blood-spilling events of the 90s.

. . . project

While following and observing the events connected with Exit for all those years and while wishing to co-operate, an idea about the project that would try to illuminate Exit reflexively was born. In the beginning of 2005 we thus presented the concept of the project, which was metaphorically named Petrovaradin Tribe, to European Cultural Foundation organisation in Amsterdam.

The project was confirmed in the end of March 2005. We set up an interactive web page and started with e-communication, whose main purpose was to present certain hypotheses and contributions which encouraged e-discussion, which would help us at writing a rough version of the script for the documentary and field work.

Funds provided by the main financer were, considering our ambitions and plans (to shoot a one-hour-long documentary and to publish a relevant publication), little, so we turned to various public tenders and institutions in Slovenia and Serbia for financial help. We were not successful, however, and we remained at a donation of ECF 15,000 € and the help of partners in the form of material goods or services.

Plans about the final product were not changed despite that but we reduced our costs to the most necessary material, travel etc. costs, which will mainly also be the only financial benefit of the participants in the project.

The voluntary character of the project also had a positive selective effect. The only participants that either joined or remained at the project were those who were extremely motivated.

Structure and Methodology of Work

The most active part of the project began a few days before the opening of the festival. Teams located at various places in two northern capitals of the former state in Ljubljana and Zagreb, measured the heartbeat, expectations, opinions and viewpoints of the audience, who were going to the festival, and other inhabitants of those places. In Novi Sad the preparations and final construction work was being filmed at Petrovaradin fortress as well as in the city. We continued with departure, traveling, arrival to NS, the beginning and the rest of the festival. Seven teams that each had a director, a camera operator, a sound technician and a reporter were covering the festival 24 hours a

day. The material was, with all of the teams present and under the professional supervision of our art director of the project, Želimir Žilnik, checked daily. The quality of material was monitored from the technical as well as content point of view. We were looking for story lines pointing out certain problems, themes, stories etc. and also the usefulness and correctness of the material was looked at from the technical point of view. The material chosen was put into the computer by the editors daily and they began with the first, rough classification.

The education aspect of the workshop was equally important as the film research part. During selection and daily corrections of the rough script version young video artists were getting feedback on technical and content approaches from their art co-ordinator. The workshop did not lack the positive air of competition; it was creative and brought results that were directed by limited time and 'hunting' for material.

As the conclusion of the theoretical internet discussion that lasted for months and was focused on illumination of certain topics, opinions and aspects connected with the festival, a round table took place during the last day.

Theoretical discussion with its analyses, which represented one of the ground stones for preparation of the rough script, also represented the basis for selection of material for the final editing of the documentary.

Results and Findings

Certain hypotheses and final conclusions, or answers, that often remained incomplete and opened new questions, can be read or seen in this publication or on the film.

Two findings must be pointed out:

The first one deals with the documentary. At the research video workshop we managed to create an authentic product, a part of which were young enthusiasts, let's call them simply professionals in the process of learning. They were a medium, via their multinational composition, friendship and socialising as well as the front row and the pattern of research we dealt with.

The second conclusion is the one that verified our hypotheses. There are simply no barriers when communication and socialising of the young in the area of the formerly common state is concerned (as we noticed there are less and less barriers among the adults as well), which is directly opposite to what we witness in the area of politics. Also, communication is no longer limited to informal co-operation of the young. We see civil initiatives and communication of civil society and this is the area politics has not entered yet.

What we dislike at home, and it is probably the same in other new countries, is that the majority of so-called civil societies and initiatives connected with any kind of political and party backgrounds, paradoxically as it may sound, always happen where, at least at first sight, they are not expected in the wider regional area of the formerly common state. Further speculations on why this is the case are left for our readers to consider. We have stopped at this point, saying, as already mentioned, that Exit was here first, hoping that politics will be last...

Let me conclude. Final conclusions and results are seen from the final products and the real evaluation will follow based on reactions and critiques of the audience at presentations and the following discussions in the following months.

Drago Pintarič

Project Petrovaradin Tribe / Summary

Project Petrovaradin Tribe is based on a video workshop that will deal with an unusual phenomenon in which young people from the states of EX-Yugoslavia and regions of South-East Europe participate.

Since July 2000 more than 300.000 young people have gathered at the Rock festival EXIT in Novi Sad in Serbia and Montenegro. This phenomenon is a fact that self-initially derives from a generation who has lived through conflicts and has witnessed the fall of the old system and ethnical wars. Information which they received growing up (through media, school history, ...) were overseen and don't correspond with the information they receive from their parents, friends, ...

The aim of the project is not filming the festival itself, but the exploration of the newly established bonds and energies of the young generation that doesn't want to live in the shadow of the past war, judgments and feelings of guilt.

The main products of the workshop are a documentary film and publication that contain registrations of individual inquiries, opinions of the participants in the project and the conclusions of the debate which was held throughout the festival.

Project objectives:

- To establish communication with film as a medium with young people from former Yugoslavia. This film project involves young filmmakers from Ljubljana and Novi Sad whose aim is to use the background of a well known rock festival in Serbia to explore the newly established bonds and energies of the younger generation in the region.
- To strengthen cross-border contacts of young people and support their self initiative contacts.
- To link non-governmental organizations, which are occupied with culture and exceed cultural and social isolations.
- To support the trend of creating new awareness which is based on the idea of connecting, respecting differences and multiethnic collaborations.
- To support NGO's (non governmental organizations) which operate in culture, with the interest to enlarge its influence in creating a national culture program.
- To strengthen the extension of the EU, including it's new members.
- To show youngsters how to express their opinions, points of view, needs through the film as a modern medium

Presentations of the project:

Project and the final results - documentary film and publication will be publicly presented in Ljubljana, Zagreb, Beograd and in Novi sad.

Project team in alphabetical order and contributions to the project:

Branko Andrić (camera operator),
Anja A. Bizjak (translations and theoretical research),
Borut Bučinel (directing and camera operator),
Marko Cvejić (directing and organisation),
Jernej Černalogar (sound technician),
Jovan Đerić (interviews and organisation),
Srđan Đuranović (camera operator),
Muhamed Elšani (acting),
Gea Erjavec (interviews),
Goran Filipaš (organisation),
Karla Hari (interviews and organisation),
Milan Jančurić (sound technician),
Radovan Jaušovec (best boy 1),
Kristijan Kaurić (directing, camera operator and editor),
Bara Kolenc (interviews, camera operator and PR),
Ivan Knežević (editor),
Milan Krezović (muzika),
Žolt Lazar (theoretical research),
Tina Leisch (theoretical research and camera operator),
Filip Markovinović (directing),
Bojan Matjašič (directing, camera operator, organisation, design and web design),
Rajko Muršič (theoretical research),
Teofil Pančič (theoretical research),
Janus Pintarič (best boy 2),
Dominika Prejdova (interviews),
Aleksander Ramadanović (camera operator),
Luka Škof (camera operator),
Anđelija Vučurević (organisation),
Vuk Vukmirović (editor).

Technical Coordinator: **Matjaž Mrak**

Art Direktor: **Želimir Žilnik**

Project Director: **Drago Pintarič**

Production: **Kud Pozitiv** Ljubljana (SLO)

Co - production: **Terra film** Novi Sad (SCG), **Kino klub** Novi Sad (SCG)

Partners: **Akademija umjetnosti**, Novi Sad (SCG); **Studio Brojka**, Zagreb (CRO);

Dijaški dom Ivana Cankarja - DIC, Ljubljana (SLO);

Udruženje građana EXIT, Novi Sad (SCG)

Project is supported by **European Cultural Foundation**, Amsterdam.

Projekt Petrovaradinsko pleme

Projekt Petrovaradinsko pleme temelji na video delavnici, ki ima značaj sociološkega raziskovanja fenomena zbiranja mladih na rock festivalu EXIT z območja nekdanje Jugoslavije in območja jugovzhodne Evrope.

Od leta 2000 se v mesecu juliju na glasbenem festivalu v Novem Sadu zbere nad 100.000 mladih ljudi. Fenomen leži v dejstvu, da se zbirajo mladi, ki so odrasli v obdobju razpada nekdanje skupne države oziroma v času, ko so zgodovinski podatki izginjali iz šolskih učbenikov, mediji pa so objavljali "resnice", ki so odražale interese novonastalih državnih elit.

Cilj projekta ni pokrivanje "festivala" kot takega, temveč leži v raziskovanju vzpostavljanja novih vezi in energij med mladimi, ki nočejo živeti v senci preteklih vojn, obsodb ter občutkov krivde.

Glavni izdelek delavnice je dokumentarni film, izdana pa je tudi publikacija s prispevki in povzetki razmišljanj projektne skupine ter udeležencev festivala.

Projekat Petrovaradinsko pleme

Projekat Petrovaradinsko pleme zasniva se na eksperimentalnoj filmskoj radionici koja se bavi fenomenom druženja mladih ljudi sa prostora bivše Jugoslavije i regiona jugoistočne Evrope.

Od 2000-te godine, svakog jula hiljade mladih ljudi okuplja se na muzičkom festivalu EXIT u Novom Sadu, Vojvodina, SCG. Fenomen je u činjenici, da se okuplja mlada generacija koja je odrasla kroz etničke i verske konflikte i bila svedok pada starog sistema. Informacije, koje je dobijala o zbivanjima unutar novonastalih država u neposrednom okruženju, bile su kontrolisane putem medija i odražavale gledišta i interese vladajućih elita.

Cilj projekta nije snimanje festivala kao takvog, nego istraživanje novo uspostavljenih veza i energija mladih ljudi koji neće da žive u senci proteklih ratova, osuda i osećaja krivice.

Glavni produkt radionice je dokumentarni film, a štampana je i publikacija sa priložima i kratkim opisima razmišljanja projektne grupe i učesnika festivala.

Project Petrovaradin Tribe

Project Petrovaradin Tribe is based on a video workshop that will deal with an unusual phenomenon in which young people from the states of EX-Yugoslavia and regions of South-East Europe participate.

Since July 2000 more than 300.000 young people have gathered at the Rock festival EXIT in Novi Sad in Serbia and Montenegro. This phenomenon is a fact that self-initially derives from a generation who has lived through conflicts and has witnessed the fall of the old system and ethnical wars. Information which they received growing up (through media, school history, ...) were overseen and don't correspond with the information they receive from their parents, friends, ...

The aim of the project is not filming the festival itself, but the exploration of the newly established bonds and energies of the young generation that doesn't want to live in the shadow of the past war, judgments and feelings of guilt.

The main products of the workshop are a documentary film and publication that contain registrations of individual inquiries, opinions of the participants in the project and the conclusions of the debate which was held throughout the festival.

